

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Դ
2012

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԱԾՈՒՆԻ

Եւրիւ

2012
Ս. Էջմիածին

ՆՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՆԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ

**Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՊԱՏԳԱՄԸ ՍՈՒՐԲ ՆԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԻՈՒՎ**

Յանուն Հոր և Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, ամէն:

«Աստուած որ և զՏէրն յարոյց, և զձեզ յարուսցէ զօրութեամբ Իւրով»
(Ա. Կորնթ. Զ. 14):

Միեւնի բարեպաշտ ժողովուրդ,

Քրիստոսի հրաշափառ հարության փռնի արշալույսն է վերսփին բացվել և լուսազարդել աշխարհը: Տոնական բերկրանքն է թևածում մեր հոգիներում, խնդությունն է պարուրել մեր սրբերը: Մեր ցնծությունն այսօր միախառնվում է առաքյալների ուրախությանը, ովքեր եղան առաջին վկաները Քրիստոսի հարության: Կիրակի էր օրը, կյանքն ընթանում էր սովորականի պես, մարդիկ ապրում էին իրենց առօրյայով, բայց ամեն բան փոխվել էր աշակերպների ու նրանց համար, ովքեր փրկության թափուր գերեզմանը, լսեցին բարի լուրը և ընդունեցին Քրիստոսի հարության հրաշագարդ իրողությունը: Նրանք լցվեցին հարուցյալ կյանքի ու փրկության հույսով, զորացան հավաքքով և հարության կենսաբեր ավերիսը սփռեցին երկրի չորս ծագերում՝ ազդարարելով. «Աստուած, որ Տիրոջը յարութիւն փռեց, ձեզ էլ յարութիւն պիտի փայ Իր զօրութեամբ»:

Աշխարհակեցոյց այդ օրը մարդն ու փիեզերքը նորոգվեցին: Մեր Տէրը՝ Քրիստոս, Իր խաչելությամբ ու հարությամբ խորպակեց մահը, քաղեց մարդկային մեղքերը և հաշտեցրեց աշխարհը Աստծո հետ, որպեսզի այն մնա այդ հաշտության մեջ հավաքքով ու պարզփրանապահությամբ, խաղաղությամբ, արդարությամբ, սիրով ու ողորմությամբ: Քրիստոսի հետ զարված ենք հնից ու նոր արարած ենք (Բ Կորնթ. Ե 17), ինչպես վկայում է առաքյալը, որպեսզի երկրի վրա հարուցյալ կյանքով ընթանանք դեպի մեր Հայրը, որ երկներում է և ժառանգենք հավիքենական կյանքը: Քրիստոսի հարության ավերիսին ունկնդիր, սիրելիներ, այսօր երախտագեղ սրբով գոհություն ու փառաբանություն մարտցենք մեր Տիրոջը մեզ պարգևած փրկության շնորհի համար և հայցենք Նրա հարության կենդանարար զորությունը մեր կյանքին և համայն աշխարհին:

Աշխարհն այսօր էլ կարիքն ունի վերափոխման, կյանքի նորոգության, քանզի բեկված է խաղաղությունը, անկասար Է արդարությունը, աննահանջ են չքավորությունը, պարերազմները, աղերներն ու ավերները: Տակավին ազգեր ու ժողովուրդներ քայլում են Գողգոթայի ճանապարհով, կրում գանահարության ու հալածանքների փշե պսակը, գամվում հակամարտությունների ու արյունահեղությունների խաչին: Աստվածամերժ այս ընթացքներում օրինյալ, հարուցյալ կյանքի հույսն ու լավարեսությունն է բերում առաքյալի ավերարար խոսքը, որն այսօր էլ հնչում է նույն արդիականությամբ. «Աստուած, որ Տիրոջը յարութիւն Կունց, ձեզ էլ յարութիւն պիտի Բր գործութեամբ»: Քրիստոսի պարգևած փրկության շնորհներն ընդունելով, հոգով վերածնվելով է, որ մարդկությունը պիտի գրին գործությունը կյանքը վերափոխելու, վճռելու արդի աշխարհի խնդիրներն ու հրամայականները, հաղթահարելու փորձերիկները փորձանաց: Քրիստոսով նորոգված հոգիներից առաքորեն պիտի բխի ու ծաղկի հաշիւ ու խաղաղ, մերձավորի հանդեպ սիրով ներշնչալիս կյանքը եւ գործունե ձգտումն ու ջանքերը՝ երկրի վրա կերպելու այն երանյալ իրականությունը, որն ունենա պարկերը երկնային թագավորության:

Սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ, Քրիստոսի հարության Կունց այսօր հրավեր է մեզ անդրադառնալու, թե մեր հոգում որքա՞ն Կունց ունի մեր Փրկիչը, որքա՞ն է մեր կյանքը լույս առնում Նրա հարուցյալ ներկայությունից, որքա՞ն է վերափոխվում մեր իրականությունը Նրա խոսքով ու պարգևներով եւ արդյո՞ք Նրա ճշմարտությունը մեր ճշմարտությունն է: Այս հարցադրումները հարկ է, որ մշտապես հնչեցնենք մեզ համար, որպեսզի մեր ընթացքը հասարակարկի լինի Տիրոջ շավիղներում եւ մեր կյանքը լույսն ու առաջնորդությունն ունենա Աստծո: Աստծո հաճությունն ունեցող ժողովուրդն ու երկիրն են ընդունում Կունցնապարգեւ օրհնություններն ու շնորհները: Արդ, սիրելիներ, գորացնենք մեր հավարքը եւ հոգեւոր խնայությունը, մեր հոգին ամրացնենք աղոթքով, մեր հայրերի հոգեշէն խոսքով, Տիրոջ Ավերարանի, Սուրբ Գրքի ընթերցանությամբ, որպեսզի առաքյալի խոսքի համաձայն՝ նորոգվի մեր ներքին մարդը օրըստօրե (Բ Կոր. Դ 16): Նոր մարդիկ լինենք նոր երկիր ու նոր կյանք կառուցելու համար: Ինչպէս առաքյալները Տիրոջ հարության ավերիսով փոխակերպված ու գորացած՝ աշխարհը վերափոխեցին, մենք էլ մշտապես աճելով ու գործունեով հավարքի մեջ, պիտի վերափոխենք մեր իրականությունը, հաղթահարենք կյանքի դժվարությունները եւ դիմագրավենք ժամանակի մարտահրավերներին: Մեր պարմության նոր այգաբացն է՝ լեցուն մեր անկախացյալ երկրի եւ ազգային կյանքի զարթոնքի հույսերով: Մեր հայրերը այս Կունցիով վերապրեցին առավել դժվարին ու բարդ ժամանակներ, համբերեցին ծանր փորձությունների, Կունցին հալածանքների ու նեղությունների մեջ, Կունցին ու սրբաշնորհներն արդար վաստակով եւ Նայրենիքի համար ելան անհավասար մարտերի: Պարպե ունենք մեր հայրերի եւ սերունդների առջեւ՝ շննացնելու մեր երկիրը, մարմնավորելու ազգային մեր իղձերը: Մեր Տիրոջ կենարար խոսքին ու պարգևներին հավարարիմ, Նրա ճշմարտությամբ Կունցովմ՝ ամեն հարցում ու գործում դրսեւորենք սեր ու նվիրում առ Նայրենին, նախանձախնդրություն, ազգային շահի գիտակցություն, որ մեր ջանքն ու եռանդը դառնան արդյունք, առաջընթաց, նոր հույս ու հեռանկար: Այս պարասխանաբանությամբ մասնակցենք նաեւ Նայասարանի Ազգային Ժողովի առաջիկա ընտրություններին, այն դարձնենք մեր երկրի եւ աշխարհասփյուռ մեր կյանքի գորացման ու զարգացման ուժ ու հենարան:

Մենք կարող ենք ունենալ քաղաքական ու փոփոխական հեռանկարների, ազգն ու երկիրը շնորհակալություն փայտեր ծրագրեր ու ակնկալիքներ, դրանց իրագործման փայտեր ուղիներ, սակայն արդարությունը, օրինահարգությունը, միմյանց հանդեպ հարգանքը, համերաշխության, հասկացողության ոգին բոլոր պարագաներում, նաև՝ ընտրական գործընթացում, կենսական պահանջ են՝ միավորվելու համար մեր նպատակների շուրջ և վկայելու կյանքը վերափոխելու մեր ձգտումն ու կամքը: Այսպիսի ընթացքով, հոգևոր-բարոյական արժեքներն ու սկզբունքները կյանք դարձնելով՝ միշտ պիտի ունենաք առաքյալի բերած քաջակությունը: Աստված, որ հարություն փվեց մեր Տիրոջը, մեր կյանքն էլ պիտի օրհնի հարության մեր ու զարթոնքով: Այս հավատով ու հույսով լեցուն, սիրելիներ, մեր հայացքը հավատ գործերով ուղղենք դեպի մեր վաղվա օրվա հորիզոնները, դեպի մեր լուսավոր գալիքները և միշտ հիշենք ու կրկնենք առաքյալի խոսքերը. «Աստված, որ Տիրոջը յարութիւն փուեց, ձեզ էլ յարութիւն պիտի փայ Իր գօրութեամբ»:

Զարկական փոնական առիթով եղբայրական սիրով Մեր ողջույնն ենք հղում Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու Նվիրապետական Աթոռների Գահակալներին՝ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսին, Երուսաղեմի Նայոց Պապրիարք Ամենապատիվ Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս Մանուկյանին, Կոստանդնուպոլսի Նայոց Պապրիարք Ամենապատիվ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Մուրաֆյանին, Քույր Եկեղեցիների հոգևոր Պետերին և մեր Եկեղեցու ողջ հոգևոր դասին և հայցում Տիրոջ հանապազ գորակցությունը փրկումապալներ իրենց առաքելության մեջ:

Նայրապետական օրհնությամբ ու բարեմաղթանքներով ողջունում ենք Սրբազան Պատարագի արարողությանը ներկա Նայաստանի Նանրապետության Նախագահ Տիրա Մերժ Սարգսյանին առաջին Տիկնոջ հետ, ողջույն ենք հղում Լեւոնային Ղարաբաղի Նանրապետության Նախագահ Տիրա Բակո Սահակյանին և հայոց պետական ողջ ավագանուն՝ հայցելով հայրենաշեն նոր ձեռքբերումներ Տիրոջ ամենաապր շնորհների ներքո: Ողջունում ենք Նայաստանում հավատարմագրված դիվանագիտական առաքելությունների ղեկավարներին ու ներկայացուցիչներին՝ մաղթելով հաջողություններ մեր երկրների և ժողովուրդների բարեկամության ու համագործակցության ամրապնդման ջանքերում:

Նայրապետական Մեր սերն ու օրհնությունն ենք բերում հավատավոր սիրեցյալ մեր ժողովրդին ի Նայրենիս և ի Սփյուռս և աղոթք բարձրացնում, որ հարուցյալ մեր Փրկչի խաղաղությունն ու ողորմությունը և փրկարար շնորհները սփռվեն աշխարհի ու մարդկանց հոգիների վրա և պարգևեն գորություն՝ կառուցելու անխռով ու բարօր կյանքը մարդկության: Նայցում ենք, որ Տերն Իր օրհնության ներքո անվրդով ու ապահով, պայծառ ու անսասան պահպանի հայրենի մեր երկիրը, Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցին և աշխարհասփյուռ ազգս հայոց, և մենք այսօր, միշտ ու հավիպյան խնդությամբ ավերենք:

**Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց
Օրհնեալ է Յարութիւնն Քրիստոսի:**

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿՐ՝
ՆԱՅ ԳՐԱՏՊՈՒԹԵԱՆ 500-ԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻՎ**

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԾԱՌԱՅ ՅԻՍՈՒՄԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԴՊԵՏ ԵՒ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ, ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԶ
ՆԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՌՈՑ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ
ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՅԻՈՑ ՍՐԲՈՑ
ԿԱԹՈՒԴԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍԱԿԱՆՈՒ ՍԻՐՈՑ ՈՂՋՈՅՆ
ԵՒ ՕՐՆՆՈՒԹԻՒՆ ՆԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ
ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ, ՊԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆՅ
ՆԱՅՈՑ ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱԴՐԻՄԱՅ ԵՒ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍՈՑ,
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՅ, ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅ,
ՔԱՆԱՆԱՅԻՅ ԵՒ ՍԱՐԿԱԿԱՅ, ԹԵՄԱԿԱՆ
ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՑ, ԹԵՄԱԿԱՆ ԵՒ
ՆԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԽՈՐՆՐԴՈՑ ԵՒ ՊԱՇՏՈՆԷԻՅ ԵՒ
ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՆԱՄԱՅՆ ՆԱԿԱՏԱՅԵԱԼ
ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ ՆԱՅՈՑ

«Զի սէրն ձեր կ'նս քան զես առանձ լիցի
ի զիպութեան եւ յամենայն իմասպութեան»:
(Փիլ. Ա. 9):

Գոհութեան աղօթք ենք բարձրացնում առ Աստուած, որ Նայրենիքում եւ Սփիւռքում մեր ժողովուրդը խաղաղութեան մէջ բերկրաշաքի հոգով փօնախմբում է 500-ամեայ յօրելանը հայ գրապարտեան՝ վերաբնութեւում մեր գրատը մշակոյթի հարուստ ու անգին ժառանգութիւնը եւ նրա լուսատը առաքելութիւնը մեր կեանքում: Տօնական առիթով Քրիստոսահիմն հոգեւոր կենդրոնից ազգիս՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից ի սփիւռս աշխարհի մեր ժողովրդին հոգու խնդրութեամբ բերում ենք Նայրապետական Մեր օրհնութիւնը եւ առաքելալի պատգամը: «Ժող ձեր սէրը աւելի եւ աւելի առաքանայ զիպութեան եւ ամենայն իմասպութեան մէջ»:

Նայոց Գրերի զիպից յեպոյ հայ գրաւարարականութիւնը իր նշանակութեամբ մեր դպրութեան պարամութեան յաջորդ շրջադարձային իրադարձութիւնը եղաւ եւ կեանքի կոչուեց ու արգասաւորուեց իմացութեան եւ գրքի հանդէպ անհուն սիրով ու նախանձախնդրութեամբ, որոնք Նայոց Գրերի առաք պարզեցնելով ներշնչալիտուած են նկարագրին մեր ժողովրդի: Սահակ-մեսրոպեան դպրոցի ուսումնաբարձ ոգին ու աւանդները, ձեռագիր մարեաններում պահուող հոգեւոր, գրական, զիպական ժառանգութիւնը նոր կեանք առան բազմօրինակ փառագործութիւններով, եւ հայերէն գիրն ու գիրքը շարունակեցին սնուցել ու կրթել հոգին մեր

ժողովրդի ու պահպանել նրան լուսառոթության շաղիկներում թե ապահով և թե աղէկալի ժամանակներում:

Ազգերի մէջ առաջիններից մէկը մեր ժողովուրդը ձեռնամուխ եղաւ գրահրապարակութեան գործին: Տպագրութեան գիւրից կարճ ժամանակ անց օրաբարութեան մէջ՝ Վենետիկում ծնունդ առաւ հայ տպագրութեան երախայրիք «Ուրբաթագիրքը»՝ սկզբնաւորելով այն լայնահուն ուղին, որը Տիրոջ կամբով սպասուում էր հայ գրապարտութեանը: Մեր պատմութեան դառնագին ժամանակներից էին այն տարիները, երբ տպագրութեան էին հայերէն առաջին գրքերը: Չղաղարող պարերագմներից, աներներից ու կողոպտարներից ծուարուած, աշխարհասփիւռ դարձած մեր ժողովրդի համար առանկ քան կարևոր էր իր հոգևոր ներուժի պահպանումն ու զօրացումը: Վենետիկից յետոյ աշխարհի շատ քաղաքներ՝ Եւրոպայից մինչ Ղեկաստան դարձան հայ տպագրութեան կենտրոններ: Յակոբ Մեղապարտին՝ հայ առաջին գրահրապարակչին յաջորդեցին տպագրութեան գործի այլ նախանձաւորներ: Նրա տարակուսեցին Սուրբ գրական գրքերը, Աստուածաշունչ մատենանը, մեր մարենագիրների գործերը, հայագիտական, բնագիտական ուսումնասիրութիւններ, թարգմանական գրականութիւն, դասագրքեր, պարբերականներ, հրապարակուեցին վեհ ու ազնիւ մէկ նպատակով, որ պայծառ մնան հայ կեանքում հաւատքի լոյսը, կրթութեան ու գիտութեան ջահը, և տարագիր ու աշխարհասփիւռ հայութիւնը հարազատ մնայ մայրենի լեզուին ու նախնեաց ժառանգութեանը և պահպանի յոյսն ու տեսիլքը Ղայրենիքի ազատութեան ու լուսաւոր գալիքի: Աստուծոյ ողորմածութեամբ հայերէն առաջին գրքի հրապարակութիւնից շուրջ երկուսուկէս դար անց հայ գրապարտութիւնը՝ լուսաւոր ջանքերով Սիմէոն Երեւանցի Ղայրապետի, սկզբնաւորուեց նաեւ Ղայրենիքում՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում: Մեր հոգևոր կենտրոնից և հայրենի այլ քաղաքներից շարունակուեց տպագիր գրքի՝ իմացութեան լոյս բերող, հայերէն խօսքով ու հայրենեաց սիրով ազգին միատրոդ և դէպի իր իղձերի մարմնաւորումն առաջնորդող առաքելութիւնը: Արդարեւ, մեր ժողովուրդը նորանոր յաղթանակներ պիտի արձանագրի՝ շարունակելով հայ գրքի էջերից բաղել ու ամբարել գօրութիւնը իմացութեան, արարումի և բացայայտել մեր սուրբ հաւատքի ակունքն ու մաքրութիւնը և գաղտնիքը՝ ազգիս յարատեւութեան:

Սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ, այսօր հոգու խոնարհումով և աղօթքով յիշենք հայ տպագրութեան երախատրներին, բոլոր տպագրիչներին, տառաստեղծներին, տառաձոյլ վարպետներին, գիտնականներին, հրատարակիչներին, կրթութեան գործիչներին, մեկենասներին, նաեւ՝ Ղայոց հայրապետների ու եկեղեցականների: Նրանք եղան ջանակիրներ առաջադիմութեան, ազգային ոգու գօրութեան, մեր ինքնութեան պահպանման, նրանց ջանքերով, նուիրումով ու վաստակով հայ գրքի տպագրաւայրերը եղան նաեւ կենտրոններ մեր մշակոյթի զարգացման, հայրենասիրութեան ու ազատագրական պայքարի ոգեշնչման:

Խորհրդանշական է և ուրախալի, որ յոբելեանական այս տարւում քաղաքամայր Երեւանը ճանաչուել է գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք: Այս պատիւը արժեւորումն է այն մեծ ձեռքբերումների, որ ունի մեր ժողովուրդը գրի ու դպրութեան անդաստանում, սակայն միաժամանակ պարտաւորութիւն ու պարտասխանատւութիւն է՝ խնամելու և զօրացնելու գրքի ու ընթերցանութեան հանդէպ սէրն ու նախանձախնդրութիւնը, որպէսզի

այն շարունակի գիտելիք ու ճանաչողություն բերել, սերմանել հաուսքը առ Աստուած, կրթել ազնուութեան, արդարութեան, հայրենասիրութեան, մարդասիրութեան անանց արժէքներ, որպէսզի գուր չլինեն գիրքը կորստից ու ոչնչացումից ազատելու մեր նախնեաց անձնուրաց ջանքերն ու գոհողությունները, որոնց մասին են վկայում մեզ հասած բազում ձեռագրերի ու տպագիր գրքերի պատմությունները, ինչպէս գաղթական երկու կանանց ձեռքով փրկուած Մշոյ ճառքնափորը, որ հանգրտան է գրել Երեսնի Մապենադարանում: Նայ գրադարութեան 500-ամեայ յոբելեանը հրաւեր է մեզ արժեւորելու գիրքը, վերականգնելու սերն ու պատկառանքը գրքի հանդէպ, որպէսզի մեր ու մեր գաւակների կեանքում՝ որդոց որդի, ապրի ու հրաշագործի գիտութեամբ և ամենայն խմաստութեամբ զօրացած ու պայծառացած հոգին:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Նայրապետական Մեր գնահատանքն ենք բերում հայրենի իշխանություններին՝ յոբելեանական փոխակապարտությունները նախանձախնդրօրէն և շուրով կազմակերպելու համար: Նայրական սիրով Մեր գնահատանքն ենք բերում գրքի մշակներին, գիտութեան, կրթութեան, մշակոյթի գործիչներին և համայն մեր ժողովրդին, որ հաւարարիմ հայրենեաց ժառանգութեանը և արժէքներին՝ հոգեշահ, ազգաշէն ու հայրենաշէն գործերով ընթանում է դէպի նոր կեանքի լուսաւոր հորիզոններ: Աղօթում ենք առ Աստուած և հայցում, որ անմար ու վառ լինի լոյսը հայ հոգու ու մարքի և առաջնորդի մեր ժողովրդի ուղին Տիրոջից օրհնեալ ճանապարհներով դէպի խաղաղ, ոռոգեալ ու բարեբեր հանգրտաններ:

Շնորհք, սէր և ողորմություն Տեառն մերոյ Յիսուսի -Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ և ընդ ամենեւեան, ամէն:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ

Տուաւ Կոնդակս ի 11-ն Փետրուարի
յամի Տեառն 2012 և ի թուին հայոց ՌՆԿԱ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 665:

**ԳԻՐ ՆԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ՝ ՄԻՐԵՑԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՆԱՐԱԶԱՏ ԶԱՄԱԿՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՈՒՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՏԻԱՐ ԱԼԲԵՐՏ ՄԿՐՏՉԵԱՆ
ՈՐ ՅԵՐԵՒԱՆ**

Նամագգային մեր նուիրական սրբավայր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Նայրապետական Մեր օրհնութիւնն ենք բերում Ձեզ՝ մեր ժողովրդի ու մեր Եկեղեցու արժանաւոր զաւակիդ:

Միբելի պրն. Մկրտչեան, ծնունդով ու հասակ առնելով արուեստաշունչ Գիւմրի քաղաքում, Դուք պարերագմական ու հեղափոխական ժամանակներում դժուարութիւնների ու գոհողութիւնների գնով հարթեցիք Ձեր ճանապարհը դէպի կինոարուեստի եւ թարուարուեստի ասպարէզ: Ձեր գիտելիքները հարստացրեցիք Երեւանի Գեղարուեստաթարական եւ Մոսկուայի Կինոնկարագրաֆիայի ինստիտուտներում եւ լծուեցիք սրելոճագործ աշխատանքի՝ հայկական կինոյի ու թատրոնի լաւագոյն աւանդները շարունակելու եւ նոր բարձունքների հասցնելու աննուազ նախանձախնդրութեամբ:

Այսօր Կինոյի եւ Թատրոնի ասպարէզներում մեծապէս յայտնի են Ձեր նկարահանած փասնեակ կինոնկարներն ու բեմադրած ներկայացումները, որոնք արգասիքն են աւելի քան կէս դարեայ Ձեր գովարժան վաստակի: Արուեստագէտի նրբագագ ճաշակով Դուք Ձեր աշխատանքներում ներկայացրել էք ժամանակի ոգին, Ձեր հերոսների միջոցով բացաշայտել առօրեայ կեանքում ապրող հայ մարդու նկարագիրը, նրա աննկուն կամքը դժուարութիւնների մէջ, մարդասիրական, ազգասիրական ու հայրենասիրական բարձր յայրականիշները: «Մեր մանկութեան փանգոն», «Նին օրերի երգը», «Տիտուր փողոցի լուսաբացը» եւ շնորհաշար հայորդող միւս կինոնկարները թեւեւ փասնեակ անգամներ դիտուած հայորդիների կողմից, միշտ էլ սպասուած են էկրաններին: Սրելոճագործական երկարամեայ աշխատանքը բերել է Ձեզ բազմաթիւ մրցանակներ ու պարգէւներ, բայց առաւել արժէքաւորը՝ մեր ժողովրդի անկեղծ սէրն ու գնահատանքը Ձեր հանդէպ:

Նայկական Կինոյի ու Թատրոնի զարգացմանը Դուք ծառայել էք նաեւ մանկավարժական երկարամեայ արդիւնաւոր գործունէութեամբ՝ Ձեր գիտելիքները, հմտութիւններն ու կարողութիւնները փոխանցելով Ձեր սաներին Գիւմրիի ու Երեւանի բարձրագոյն կրթական հաստատութիւններում:

Առ ի գնահատութիւն երկար փորձների Ձեր վաստակեալ գործունէութեան՝ Ձեր ծննդեան 75-րդ փարեղարձի առիթով Նայրապետական այսու Կոնդակով շնորհում ենք Ձեզ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

Ս Ո Ւ Ր Բ Ս Ա Տ Ա Կ - Ս Ո Ւ Ր Բ Մ Ե Ս Ր Ո Պ

պատուոյ բարձր շքանշանը:

Աղօթում ենք առ Ամենակալն Աստուած, հայցելով, որ միշտ շնորհառար պահի Ձեր

հաւարատը հոգին եւ պարզելի երջանկութեամբ ու սրելծագործական նորանոր ձեռքբերումներով լեցուն արեւշապ կեանքի փարիներ:

Թող Բարձրեալ Տէրը Ամենախնամ Իր Սուրբ Աջի հովանու ներքոյ պահի ու պահպանի ընտանեկան Ձեր յարկը :

Շնորհք, սէր եւ ողորմութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ Ձեզ եւ ընդ ամենեւեան. Ամէն:

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ

Տուաւ Կոնդակս ի 1-ն Ապրիլի
յամի Տեառն 2012 եւ ի թուին հայոց ՌՆԿԱ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 663

**ԳԻՐ ՆԱՅԻՐԱԴԵՏԱԿԱՆ ՕՐՆՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԳՆԱՆԱՏԱՆԱՅ
ԱՌ ՍԻՐԵՅԵԱԼ ՈՐԴԻՆ ՄԵՐ ԵՒ ՆԱՐԱԶԱՏ ԶԱՄԱԿՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՄԵԾԱՐԳՈՅ ՏԻԱՐ ՎԱՆԱՆ ԱՒԱԳԵԱՆ
ՈՐ Ի ՄՈՍԿՈՒԱ, ՈՂ**

Մեծարգոյ արն. Անգլեան,

Նամայն հայոց հոգեւոր նուիրական կենսութիւն Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Նայրապետական Մեր օրհնութիւնն ու բարեմաղթանքներն ենք յղում Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու բարերար զաւակիդ:

Նայրապետիս համար գոհունակութիւն է անդրադառնալ, որ Դուք ինքնաբոլիս ցանկութեամբ նախաձեռնեցիք եկեղեցու կառուցումը Արմաւիրի թեմի Աղաւնաբուն համայնքում՝ Ձեր արդար վաստակը ի սպաս բերելով աստուածահաճոյ այս ծրագրի իրականացմանը: Տէրը զօրակից եղաւ Ձեր ջանքերին, եւ գիտը օրհնուեց շքեղակառոյց եկեղեցիով: Այսօր Դուք երջանկութիւն ունէք հպարտ լինելու, որ հաւարոյ գործերով Ձեր անունն արձանագրել էք Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու պարմութեան մէջ: Ձեզ ու Ձեր ընտանիքին իրենց աղօթքներում մշտապէս երախտագիտութեամբ պիտի յիշեն հոգեւոր մեր սպասաւորներն ու հազարաւոր հաւաքացեալները՝ հայցելով Տիրոջ խնամքն ու հանապազ օրհնութիւնը:

Մեր Սուրբ Եկեղեցուն եւ սիրեցեալ ժողովրդին մարտցած Ձեր ծառայութեանց բարձր գնահատանքով, սիրով ընդառաջ Արմաւիրի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տ. Սիմոն եպիսկոպոս Աղամեանի խնդրանքին, Նայրապետական այսու Կոնդակով շնորհում ենք Ձեզ Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու

Ս Ո Ւ Ր Բ Գ Ր Ի Գ Ո Ր Լ Ո Ւ Մ Ա Ւ Ո Ր Ի Չ

պարտոյ բարձրագոյն շքանշանը:

Վարսի ենք, որ մեր Եկեղեցու հանդէպ Ձեր որդիական զգացումները պիտի շարունակուեն արդիւնաւորուել աստուածահաճոյ նորանոր ձեռնարկներով՝ ի պայծառութիւն մեր Սուրբ Եկեղեցու եւ ի բարօրութիւն հաւաքաւոր մեր ժողովրդի:

Ի խորոց սրտի Մեր աղօթքն ու բարի մաղթանքն է, որ Բարձրեալ Տէրը Իր հանապազ օրհնութեամբ զօրավիզ ու աջակից լինի Ձեզ եւ Ձեր ընտանիքին՝ պարգևելով քաջատոյջ երկար կեանք, երջանկութիւն եւ ամենայն բարիք

«Արդ՝ որպես ընկալարուք գ-Քրիստոս Յիսուս զՏէր, նովին գնասցի՛ք, արմարացեա՛լք՝ եւ շինեալք ի նա, եւ հասարարեալք ի հաւարս, որպէս ուսարուքն՝ առաւելեալք ի նմին գոհութեամբ» (Կող. Բ. 7):

Օրհնութեամբ՝

ԳԱՐԵԳԻՆ Բ.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ

Տուաւ Կոնդակս ի 3-ն Ապրիլի
յամի Տեառն 2012 եւ ի թուին հայոց ՌՆԿԱ
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի
ընդ համարաւ 664

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ
ԲՈՒԼԱՐԻԱՅԻ ՎԱՐՉԱԳՆԵՏԻՆ

Ապրիլի 3-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բուլղարիայի վարչապետ Բոյկո Բորիսովի գլխավորած պատվիրակությունը:

Տանդիպմանն Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը գոհունակությամբ նշեց, որ երկու երկրների միջև հարաբերությունները, համահունչ հայ եւ բուլղար ժողովուրդների պատմական բարեկամությանը, առաջընթաց են ապրում եւ զարգանում՝ ընդգրկելով համագործակցության տարբեր ոլորտներ: Նորին Սրբությունն անդրադարձավ անցյալ դարում Տայ Եկեղեցու եւ ժողովրդի կրած դժվարություններին եւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պատմական առաքելությանը հայ ժողովրդի կյանքում: Վեհափառ Տայրապետն ընդգծեց, որ այժմ հայ ժողովուրդը, հաղթահարելով իրեն բաժին ընկած դժվարությունները, հոգևոր վերագարթոնք է ապրում ինչպես Տայրենիքում, նույնպես եւ Սփյուռքի տարբեր համայնքներում: Այս առիթով Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն անդրադարձավ Բուլղարիայի հայոց թեմի եւ հայ համայնքի կյանքին, Տ. Աբգար վարդապետ Նովակիմյանի՝ թեմի առաջնորդական փրկապատկեր նշանակմանը, ի դեմս վարչապետի գնահատմանը հայրենիք Բուլղարիայի իշխանություններին հայ համայնքի, բուլղարահայության պատմամշակութային հոգևոր ժառանգության հանդեպ ցուցաբերվող խնամքի եւ ուշադրության համար: Վեհափառ Տայրապետը ուրախությամբ հաստատեց, որ Աստուծո կամքով առաջիկային ավարտին կհասցվի Սոֆիայի առաջնորդանիստ հայկական եկեղեցու կառուցումը:

Իր հերթին Բուլղարիայի վարչապետ Բոյկո Բորիսովը, ուրախություն հայտնելով հանդիպման առիթով, անդրադարձավ Բուլղարիայում եկեղեցի-պետություն հարաբերություններին, մասնավորաբար պետության գորակցությանը Բուլղար Եկեղեցուն՝ պատմական վանքերի ու եկեղեցիների նորոգման եւ նոր եկեղեցիների կառուցման գործում: Խոսելով երկու երկրների հարաբերությունների մասին՝ փոխ Բորիսովը կարևորեց պատմության ընթացքում երկու ժողովուրդների կերպած բարեկամության ու կապերի պահպանումը եւ հետագա զարգացումը:

Տանդիպման ընթացքում Բուլղար Ուղղափառ Եկեղեցու եւ Բուլղարիայի հոգևոր կյանքի վերաբերության մասին նաեւ փոխնորդություններ փոխանցեց պատվիրակության անդամ Նաթանայել միպրոպոլիսը:

Վերջում Նորին Սրբությունը եղբայրական իր սերն ու բարեմաղթանքները փոխանցեց Բուլղար Ուղղափառ Եկեղեցու պետ Նորին Սրբություն Մաքսիմ Պապրիարքին՝ վերադառնալով իր աղոթքն ու օրհնությունը բերելով Բուլղարիային եւ բուլղար ժողովրդին:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԿԻՊՐՈՍԻ ՆԱՆՐԱԳԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԳՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ապրիլի 4-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Կիպրոսի Նանրապետության արքայքին գործերի նախարար Էրապո Կոզակու-Մարկուլիսին:

Տանդիպմանը Վեհափառ Տայրապետը գոհունակությամբ անդրադարձավ Տայասարանի եւ Կիպրոսի միջեւ երկկողմ բարեկամական հարաբերություններին, որոնց համար կարևոր էին ծառայում երկու ժողովուրդների դարավոր կապերը եւ հայ համայնքի պարմական ներկայությունը Կիպրոսում: Նորին Սրբությունը կարևորեց Տայասարանի եւ Կիպրոսի համագործակցությունը միջազգային կառույցներում՝ ի խնդիր երկու ժողովուրդների շահերի պաշտպանության:

Այս առիթով Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը շնորհակալություն հայտնեց Կիպրոսի կառավարությանը՝ հայ համայնքի հոգևոր եւ ազգային կյանքի, կրթական ու մշակութային հաստատությունների հանդեպ մշտապես ցուցաբերվող ուշադրության համար:

Իր հերթին Կիպրոսի ԱԳ նախարարն անդրադարձավ հայ համայնքի դերակատարությանը երկրի կյանքում՝ ընդգծելով, որ հայ համայնքը հարստացնում է Կիպրոսն ու նրա մշակույթը եւ ամուր կամուրջ է հանդիսանում երկու ազգերի միջև:

Զրույցի ընթացքում Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ու Կիպրոսի ԱԳ նախարարը քննարկեցին նաեւ Տյուսիսային Կիպրոսի գրավյալ տարածքում գտնվող, համամարդկային արժեք ներկայացնող քրիստոնեական սրբավայրերի մտահոգիչ վիճակը: Վերջում Նորին Սրբությունն իր աղոթքն ու օրհնությունը հղեց Կիպրոսի ժողովրդին՝ մաղթելով, որ Կիպրոսի խնդիրն իր արդար լուծումը գտնի:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՇՆՈՐՆԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁՈՒ ԱՎԵՏՄԱՆ ՏՈՆԻ ԵՒ ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐՎԱ ԱՌԻԹՈՎ

Ավերման տոնն է, սիրելիներ, որը հավաքավոր մեր ժողովրդի կյանքում հռչակված է որպես Մայրության ու գեղեցկության օր եւ Սուրբ Աստվածածնի լուսեղեն օրինակն է բերում կանանց ու մայրերին: Այսօր մենք բարեբանում ենք Սուրբ Կույսին եւ հայցում նրա զթառար բարեխոսությունը իր Որդու եւ մեր Տեր ու Փրկիչ Տիսու Զրիստոսի առաջ: Այս տարի Ավերման տոնի հուսառար օրը մեր հոգիներին հնչում է նաեւ ավերիւր մեր Տիրոջ Տարության, որով մարդկությունը ժառանգեց երկնապարզ շնորհները հավիտենական կյանքի:

Այս նվիրական օրը մեր եկեղեցիներում կատարվում է մայրության բերկրանքին սպասող կանանց օրհնություն, որպեսզի մայրերը և իրենց զավակները միշտ լինեն Աստծո շնորհի ներքո, որպեսզի աշխարհ եկող մանուկները մեծանան խնամքի ու հոգածության մեջ, սնուցվեն ու կրթվեն հավատքով և բարի զավակներ դառնան իրենց ծնողների, մեր երկրի ու ազգի համար: Աղոթում ենք առ Աստված, որ մայրության շնորհը սրացած կանայք երջանիկ և խաղաղ սրբով գրկեն իրենց նորածին մանուկներին, և բոլոր փիկնայք ու օրհորդներ Աստվածամոր օրինակով ապրեն բարեպաշտ ու առաքինազարդ կյանքով, բարօրության ու երջանկության մեջ:

Աղոթք ենք բարձրացնում, որ Տերը խաղաղ պահի մեր Հայրենիքն ու ժողովրդին և պահպանի հավատքով գորացյալ, բարի ու արդար գործերի մեջ հաստատված:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԻՍՐԱՅԵԼԻ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ապրիլի 16-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Իսրայելի Պետության Անեստիա անդամ, Իսրայելի գյուղատնտեսության և գյուղական զարգացման նախարար փիկին Օրիթ Նոկեդի գլխավորած պարվիրակությունը՝ ողևեցությամբ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարար Սերգո Կարապետյանի:

Հանդիպման սկզբում ՄԱ գյուղատնտեսության նախարարը Վեհափառ Հայրապետին ներկայացրեց այցի նպատակները և նախարարությունների միջև հեղափոխական համագործակցության առկայությամբ ձեռք բերված պայմանավորվածությունները:

Այնուհետև, ողջունելով պարվիրակության այցը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ուրախություն հայտնեց, որ երկու երկրների միջպետական հարաբերությունները սկսում են զարգանալ: Նորին Սրբությունը վստահություն հայտնեց, որ հայ համայնքի և Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքության կարևոր ներկայությունը Իսրայելում ևս դրական ներգործություն կունենա երկու երկրների համագործակցության ամրապնդման գործում:

Վեհափառ Հայրապետն անդրադարձավ նաև հայ և հրեա ժողովուրդների բազում ընդհանրություններին: Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունը կարևոր նկատեց, որ ցեղասպանությունն ապրած երկու ժողովուրդներն առավել գորացնեն իրենց կապերն ու համագործակցությունը՝ համարել պայքարելու, որպեսզի նման ոճիրները բացառվեն և այլևս պնդ չգրնեն մարդկության կյանքում:

Իր հերթին փիկին Օրիթ Նոկեդը ներկայացրեց այցի վերաբերյալ իր փառավորությունները:

Նանդիպմանը Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն անդրադարձավ նաև Երուսաղեմ կապարած հովվապետական իր այցերին, Տայ Եկեղեցու միջկրոնական հարաբերություններին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԲԵԼԱՌՈՒՄԻ ՆԱՆՐԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ապրիլի 17-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբրիել Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բելառուսի Նախապետության արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Մարտինովին՝ ՏՊ արտաքին գործերի փոխնախարար Շավարշ Քոչարյանի և երկու երկրների դեսպանների ուղեկցությամբ:

Նանդիպմանը Վեհափառ Տայրապետն ուրախությամբ արձանագրեց, որ երկու երկրների համագործակցությունը փարբեր ոլորտներում բարձր մակարդակի վրա է գտնվում, ինչին նպաստում են նաև պետական մակարդակով փոխայցելությունները: Նորին Սրբությունը հույս հայարնեց, որ երկու ժողովուրդների միջև ձևավորված բարեկամական հարաբերություններն ապագային առավել կգարգանան ու կսերտանան:

Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունն ի դեմս նախարարի իր շնորհակալությունը հայարնեց Բելառուսի իշխանություններին բելառուսահայ համայնքի հանդեպ դրսևոլորդ ջերմ վերաբերմունքի և հոգալարության համար:

Բելառուսի արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Մարտինովին իր հերթին շնորհակալություն հայարնեց Վեհափառ Տայրապետին ընդունելության համար: Եւ մեկ անգամ հասարարելով երկու երկրների միջև սերլար համագործակցության և ջերմ հարաբերությունների առկայությունը՝ նախարարն ընդգծեց, որ երկու ժողովուրդները կրողն են հեռավոր անցյալից եկող միևնույն արժեքներին:

Նանդիպմանն անդրադարձ կարարվեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գործունեությանը, ինչպես նաև քննարկվեց Միևսկում կառուցվելիք հայկական եկեղեցու համար անհրաժեշտ հողարարածք հարկացնելու հարցը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԱԷՄԳ ԳԼԽԱՎՈՐ ՏՆՕՐԵՆԻՆ

Ապրիլի 18-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Արտմային Էներգիայի միջազգային գործակալության (ԱԷՄԳ) գլխավոր փնթորեն Յուլիյա Ամանոյին՝ ուղեկցությամբ ՆՇ Էներգետիկայի եւ բնական պաշարների փոխնախարար Արեգ Գալստյանի:

Նանդիպմանը Նորին Սրբությունը ողջունեց Արտմային Էներգիայի միջազգային գործակալության եւ Նայասարանի Նախապետության միջեւ ձևավորված համագործակցությունը՝ ուղղված Մեծամորի արտմակայանի անվտանգ շահագործմանը: Վեհափառ Նայրապետը կարևորեց ԱԷՄԳ առաքելությունը արտմային Էներգետիկայի զարգացման եւ դրանից բխող զանազան վրանգների կանգարիսելման մեջ՝ բարի արդյունավորում մաղթելով գործակալության աշխատանքներին:

Զրույցի ընթացքում Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն անդրադարձավ նաեւ միջուկային Էներգիայի վրանգներին, մասնավորապես վերջերս Ճապոնիայում արձանագրված ողբերգական միջադեպին: Վեհափառ Նայրապետը հույս հայրնեց, որ ԱԷՄԳ ջանքերի արդյունքում կնվազեն այդօրինակ վրանգները, իսկ մարդկությունը կգտնի այլընտրանքային միջոցներ՝ իր կյանքի առաջընթացը երաշխավորելու համար:

Վերջում Վեհափառ Նայրապետը վերստին իր գնահատանքը հայրնեց գործակալությանը բոլոր այն ջանքերի համար, որոնք ներդրվում են ի նպաստ Նայասարանի արտմային Էներգետիկայի զարգացման:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ապրիլի 21-ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ռումինիայի մշակույթի եւ ազգային ժառանգության նախարար Նուրու Կելեմենին:

Ողջունելով նախարարի այցը Նայասարան եւ Մայր Աթոռ՝ Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը գոհունակությամբ արձանագրեց, որ երկու ժողովուրդների միջեւ ձևավորված դարավոր բարեկամությունը շարունակում է ամրապնդվել շնորհիվ երկու պետությունների արդյունավետ գործակցության: Անդրադառնալով ռումինահայ համայնքին՝ Վեհափառ Նայրապետն ուրախությամբ հասարակեց, որ այսօր հայ համայնքը կարողանում է ազատորեն կազմակերպել իր ազգային-հոգևոր կյանքը, իսկ համայնքի ներկայացուցիչները ներգրավված են երկրի կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այս առիթով Նորին Սրբությունն ի դեմս նախարար

րի շնորհակալություն հայտնեց Ռումինիայի իշխանություններին ժամինահայ համայնքի, ինչպես նաև Ռումինիայի հոգևոր ժառանգության մաս կազմող հայկական սրբավայրերի հանդեպ ցուցաբերվող հոգատար վերաբերմունքի համար:

Վեհափառ Նայրապետը նաև տեղեկացրեց նախարարին առաջիկա օգոստոս ամսին Ռումինիա կատարելիք հովվապետական իր այցի մասին՝ Մուչավայի Նաճկապար Ս. Աստվածածին վանքի 500-ամյակի տոնախմբման և վերածման արարողության առիթով:

Զրույցի ընթացքում Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը ևս տխար Նուրոր Կելեմենն անդրադարձան ժողովուրդների առջև ծառացած մարտահրավերներին, Նայ Առաքելական և Ռումին Ուղղափառ թույր եկեղեցիների հարաբերություններին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ԲՈՒՆՈՍ ԱՅՐԵՍԻ ՔԱՂԱՔԱԳԵՏԻՆ

Ապրիլի 22-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց «Երևանը 2012 թ. գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք» ծրագրի մեկնարկի առիթով Նայաստան ժամանած Բունոս Այրեսի քաղաքապետ Մատրիսիո Մակրիի գլխավորած պատվիրակությունը:

Զրույցի ընթացքում Նորին Սրբությունն անդրադարձավ Մայր Աթոռի՝ որպես հոգևոր-մշակութային նշանավոր օջախի ունեցած դերին ու նշանակությանը հայ գրապարտության սկզբնավորման և զարգացման գործում: Վեհափառ Նայրապետը նախախնամական նկատմամբ, որ «Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք» տիպոգրաֆիկ հանձնվելու է հենց Մատրիսիո Մակրիի ձեռքով, բանգի զգացումով և ապրումներով շատ մոտ երկու ժողովուրդները միմյանց նկատմամբ առանձնահատուկ սեր և ջերմություն են պաժում: Նորին Սրբությունը նաև ընդգծեց, որ պատվիրակության ներկայությունը Նայաստանում ավելացնում է բունական այս օրերի ջերմությունը:

Նանդիպման ավարտին Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ի դեմս քաղաքապետի իր օրհնությունը փոխանցեց Արգենտինայի ժողովրդին՝ մաղթելով, որ Տերը խաղաղության և առաջընթացի մեջ պահի երկիրը և արդյունավորի Արգենտինայի բարեպաշտ ժողովրդի բոլոր ջանքերը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-Ի ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ապրիլի 22-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց հայ գրադարության 500-ամյակի եւ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից Երևանը 2012 թ. գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք հռչակման միջոցառումների շրջանակներում Երևանում անցկացվող ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության կոնվենցիայի 40-ամյակին նվիրված գիտաժողովի մասնակիցներին:

Հանդիպմանը ներկա էին Մայր Աթոռի հրապարակչական բաժնի փոօրեն Ս. Նաթան եպիսկոպոս Հովհաննիսյանը, Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի փոխուսուցիչ Ս. Գևորգ եպիսկոպոս Սարոյանը, ՀՀ Մշակույթի նախարար Հասմիկ Պողոսյանը, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 36-րդ համաժողովի նախագահ Կարալին Բոգդայը եւ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գլխավոր փոօրենի փոխակալ Գևորգյան Էնդիգան:

Հանդիպման ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը պարզաբանության անդամներին ներկայացրեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի առաքելությունը հայ ժողովրդի կյանքում, հայոց հոգևոր կենտրոնի կրթական-լուսավորական կարևոր դերակատարությունը: Անդրադառնալով հայ գրադարության զարգացման գործում հայ Եկեղեցու ունեցած կարևոր ավանդին՝ հայոց Հայրապետը նշեց, որ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում է բացվել փարաժաշխության առաջին փայտաբան 1771 թ., որ շարունակում է գործել առ այսօր:

Նորին Սրբությունն իր օրհնությունն ու բարեմաղթանքները բերեց գիտաժողովի մասնակիցներին՝ գոհունակություն հայտնելով Երևանը 2012 թ. գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք հռչակելու առիթով: Ամենայն հայոց Կաթողիկոսը համոզմունք հայտնեց, որ այն գեղեցիկ մի առիթ էլիսի հանդիսանա փոխադարձորեն միմյանց ճանաչելու, ծանոթանալու հայության հոգևոր-մշակութային արժեքներին, որոնք արարահայտում են հայ ժողովրդի էությունը, նրա փոխաբաններն ու երազանքները:

Վերջում Նորին Սրբությունն աղոթք բարձրացրեց առ Աստված՝ հայցելով, որ Տերը խաղաղություն պարգևի համայն աշխարհին, եւ բոլոր ժողովուրդներն իրենց բարօր կյանքն ապրեն միմյանց հետ բարեկամության մեջ:

ՄԱՅՐ ԱԹՐԱՆ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՑ ՄԻԼԱՆԻ ՆԱՏԱՆԳԱԳԵՏԻՆ

Ապրիլի 23-ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք եւ Ամենայն հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Միլանի նահանգապետ Գվիդո Պողոս-փային՝ ողբերգությամբ Կոստանի թեմի առաջնորդ Ս. Առաքել եպիսկոպոս Քարամյանի եւ Կոստանի մարգարե Կովակենկո Շահգալոյանի:

Հանդիպմանը Վեհափառ Հայրապետը անդրադարձավ երկու ժողովուրդների պայքարական բարեկամական կապերին՝ մասնավորապես խոսելով Հայ Առաքելական Եկեղեցու և Ղոռմի Կաթոլիկ Եկեղեցու միջև առկա ջերմ եղբայրական հարաբերություններին և սերտ համագործակցությանը: Նորին Սրբությունն ուրախություն հայտնեց, որ երկու երկրների փոխհարաբերությունները հարկանշված են նույն բարեկամությամբ, որին իր նպաստը կրերի նաև Հայաստանի և Իսրայիլայի երկու մարզերի համագործակցությունը:

Անդրադառնալով Իսրայիլայի և մասնավորապես Միլանի հայ համայնքին ու նրա օգտակար ծառայությանը երկրի կյանքում՝ Նորին Սրբությունը գոհունակություն հայտնեց այն հոգաբարության համար, որ դրսևորվում է հայ համայնքի հանդեպ:

Իր հերթին, Միլանի նահանգապետը անդրադարձավ մարզերի համագործակցությանը, փոխհարաբերություններին ծրագրերին, ինչպես նաև խոսեց Իսրայիլայի հայ համայնքի կարևոր ներդրման մասին երկու ժողովուրդների հարաբերությունների զորացման գործում:

Զրույցի ընթացքում անդրադարձ կատարվեց նաև Հայոց Յեղասպանության 97-րդ տարելիցին: Վեհափառ Հայրապետը գնահատանքով ընդգծեց, որ թե՛ Իսրայիլան, թե՛ Ղոռմի Կաթոլիկ Եկեղեցին ճանաչել և դատապարտել են Հայոց Մեծ Եղեռնը: Նորին Սրբությունը համոզմունք հայտնեց, որ միայն այդ ճանապարհով է հնարավոր կանխարգելել նման ոճրագործությունները մարդկության կյանքում:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՔԱՐՈՉԽՕՍԱԿԱՆ

**Տ. ՆՈՎԱԿԻՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՔԱՐՈՉՐ՝ ԽՈՍՎԱԾ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԻ
ՏՈՆԻՆ ՄԱՏՈՒՅՎԱԾ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ
(01 ապրիլի 2012)**

«Եւ ժողովուրդն որ առաջի երթային աղաղակէին եւ ասէին,
Օրհնութիւն որդոյ Դասթի,օրհնեալ որ գայ յանուն
Տեառն, օրհնութիւն ի բարձունս»:

Սիրելի՛ բույրեր եւ եղբայրներ,

Օրհնության եւ փառաբանության խոսքեր են մեր շուրթերին: Ինչպէս երկու հազար տարի առաջ, այսօր եւս, փառաբանում ենք Տիրոջը եւ գովերգում Նրա հաղթական մուրճը Երուսաղէմ: Այսօր Նայ Եկեղեցին պոռախմբում է Ծաղկազարդը: Տերունի գեղեցկագույն պոռնկից մեկը, որ Մեր տուրք հայերերը կոչել են «բօն Մեծ Արմատենաց»:

Առջեւում Բաղարջակերաց պոռներն էին: Նին ուխտի ժողովուրդը գալիս էր Երուսաղէմ երկրպագելու իր հայրերի Աստծուն, այցելելու փաճար, որ Աստծու եւ հրեա ժողովրդի միության խորհրդանշէր: Այն մի վայր էր, որտեղ բարեպաշտ անձը հաղորդակցվում էր իր հայրերի Աստծու եւ նրա ժառանգության հետ: Նրեապանի եւ աշխարհի տարբեր ծագերից ուխտի էին գալիս, մասնակցելու Պասեքի՝ Նին Զարկի արարությանը, որը խորհրդանշում էր հրեա ժողովրդի ազապագրումը եգիպտական լծից: Սա նաեւ հույսի պոռն էր: Տոն էր խոստումի, որ Աստված պիտի վերջնականապէս ազապագրի իր ժողովրդին՝ վերականգնելով նրա փառքն ու հզորությունը:

Ահաւասիկ, սիրելի բույրեր եւ եղբայրներ, մեր Տերը՝ Նիսուս Բրիսպոս, եւս մեկնում էր Երուսաղէմ: Որպէս ուխտավոր նա մասնակցելու էր հենց այս պոռնին, սակայն միայն մեկ տարբերությամբ. նա մեկնում էր որպէս նոր Պասեք եւ նոր Զարկի, որպէս «գառն Աստծոյ» որ իր կյանքը գոհաբերէր, իրաչի վրա իր արյան հեղմամբ ազապագրէր մարդկությանը մեղքից եւ նրա գերությունից, որպէս սիրո գերագույն դրսեւորում, անձնագոհության միջոցով վերացներ մարդու եւ Աստծու միջեւ գոյություն ունեցող անջրպէտը եւ բացէր դեպի Աստված փանող արքայության դռները՝ հրավիրելով մեզ ամենքիս հետեւելու իրեն: Ինչպէս Նայ Եկեղեցու ոսկեղարյան հեղինակները մեկը՝ Մամբրե Վերձանողը կասեր. «Տերը իջավ Երուսաղէմ, որպէսզի Մեզ բարձրացնի գավառն Աստվածակերպ»:

Սիրելի՛ բույրեր եւ եղբայրներ,-

Ի դարի քրիստոնյա մարածողներից մեկն ասում է. «Լինել քրիստոնյա, նշանակում է լինել

ճանապարհորդ»։ Քրիստոնեությունը ճանապարհորդություն է բառի բուն և խորը իմաստով։ Ճանապարհորդություն է, որ հավաքացյալին առաջնորդում է դեպի Աստվածային բարձունքներ և «Աստվածային գավառ»։ Ճանապարհորդություն է, որ առաջնորդում է դեպի այն վայրը, ուր հրավիրում է մեզ մեր երկնային Տերը՝ Նիսուս Քրիստոս։

Սակայն հարց է ծագում. արդյոք մենք պատրաստ ենք ընդունելու այդ հրավերը։ Արդյոք մենք պատրաստ ենք ընդունելու այդ հրավերը և քայլելու դեպի վեր փանոդ այս ճանապարհով՝ առանց սայթաքելու։

Գաղտնիք չէ, որ ինչպես նախկինում, այնպես էլ այսօր, մարդը ձգտում է այդ բարձունքին։ Ավելին՝ նա ձգտում է հասնել և նմանվել Աստծուն, ունենալ այն ազատությունը, ինչ ունի Աստված։ Ժամանակակից մարդը նվաճել է փիեզերքը։ Նա ոչ միայն փրկել է աշխարհին, այլև փոքրացրել է այն։ Մի՞թե սրա ապացույց չէ այն փաստը, որ փանը նստած կարողանում ենք քնանալ և գրուցել հազարավոր կիթմուրներ հեռու գրավող անձի հետ։ Մյուս կողմից, սիրելիներ, հակառակ մարդկության այս վերընթացին, փակավին դեպի երկիր և դեպի անդունդ ձգողությունն էլ է գործում։ շարունակում են երիտասարդանում են բազմաթիվ մահացու հիվանդություններ, դժբախտ պատահարների, ինքնասպանությունների և այլ արարավոր երևույթների թիվն աճում է, որոնք օրըսօրե ավելի են անհանգստացնում մեզ։

Եկեղեցու հայրերն այն փեսակերպին են, որ մարդը գրավում է ձգողական երկու դաշտերի միջև։ Դաշտերից մեկը նրան դեպի վար է ձգում. դա չարությունն է, նախանձը, թշնամությունն ու արելությունը, այն բոլոր չարիքները, որոն մեր հայրերն անվանում են մահացու մեղքեր։ Մյուս դաշտը, սիրելիներ, դա Աստված է իր սիրով, որ մեզ ձգում է դեպի վեր։

Երբորդ և չորբորդ դարերի պլադոնական փիլիսոփաներին ևս հուզել են այս հարցերը։ Նրանք ձգտել և ուղիներ են փնտրել, որպեսզի ազատագրվեն և մաքրվեն իրենց այս երկրի վրա պահող բեռից, և դրա ծանրությունից ազատվելու միջոցով հասնեն Բարձրյալին, Միակնին և Ճշմարտին։ Այս ուղուն են հետևել նաև եկեղեցու շատ հայրեր, միայն այն փարբերությամբ, որ վերջինները բացահայտել են ճշմարտությունն ամբողջությամբ՝ ճշմարտության բացահայտման ճանապարհին գրնելով Քրիստոսին, որն այսօր մուրք գործելով Երուսաղեմ, ձեռքը դեպի իրեն է մեկնում, ինչպես կասեր Ս. Օգոստինոս Երանելին, հրավիրելով մեզ դեպի երկինք։

Պարմում են, որ մի գիտնական ջերմեռանդներն աղոթում էր, որ Աստված իրեն ցույց տա դեպի երկինք փանոդ ճանապարհը։ Օրերից մի օր նա ձայն է լսում երկնքից։ Աստված նրան թելադրում է, որ գնա եկեղեցի և ճանապարհին կհանդիպի մի մարդու, ով կուսուցանի իրեն և ցույց կտա այդ ճանապարհը։ Առավոտյան, երբ գիտնականը գալիս է եկեղեցի, դռան մոտ հանդիպում է մի աղքատ ծերունու։

-Բարի օր, հայրիկ,- ասում է գիտնականը։

-Ես չգիտեմ մի օր, որ ինձ համար բարի չէ,-պատասխանում է ծերունին։

-Այդ դեպքում մաղթում եմ, որ Աստված քեզ երջանկություն պարգևի,- հավելում է գիտնականը։

-Ես չեմ հիշում, որ երբեք դժբախտ եղած լինեմ,-պատասխանում է ծերունին՝ նշելով, որ ինքը երբեք Աստծուց չի խնդրել երջանկություն կամ ունեցվածք, այլ մշտապես փառաբանել

է երան, գոհացել է իր ունեցածով եւ խնդրել է, որ միայն Իր՝ Աստուծո, կամքը կատարի: Այն, ինչ Աստուծո պարգևել է իրեն՝ լինի դա ջերմ, պայծառ օր, թե՛ ցուրտ ու խավար, լինի դա քաղցրություն, թե՛ դառնություն, լինի դա հարստություն, թե՛ աղքատություն, նա գոհացել է:

Մտավորականը հարցնում է.

-Իսկ եթե Աստուծո կամքը լինի քեզ դժոխք ուղարկելը, այդ դեպքում ինչ պիտի անես: Ծերունին պատասխանում է, որ դա հնարավոր չէ, քանզի նա Աստուծոն գրկել է երկու անբաժանելի ձեռքերով. Նրա մի ձեռքը հնազանդությունն է, իսկ մյուսը՝ սերը: Այս կերպ նա մշտապես Աստուծո հետ է, իսկ ով Աստուծո հետ է, ոչնչից չի վախենում:

Սիրելի քույրեր եւ եղբայրեր

Նխուս մուրք գործեց Երուսաղեմ եւ մեր առջեւ բացեցարքայության դռները՝ հրավիրելով մեզ այնպեղ: Այսօր նա իր ձեռքն է մեկնում մեզ՝ սպասելով մեր պատասխանին: Այսօրվա պարգամն է, որ ամուր սեղմենք Նրա ձեռքը, եւ դա անենք սիրով եւ հնազանդությամբ:

Այսօր Վեհափառ Տայրապետի կողմից կատարվեց մանուկների օրհնության կարգ: Աղոթենք, որ մեր մանուկները եւս մեծանան Տիրոջ օրհությամբ, հնազանդության եւ սիրո առաքինությունները անպակաս լինեն իրենցից այժմ եւ հավիտյանս հավիտենից: Ամեն:

ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՇԱՆՏ ԱՐԵՂԱ ԱՆԱՆՅԱՆ

ՆՈՒՅՆ ԱՆՏԻԿ ՆԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ԳՈՐԾԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՈՒՄ
ԵՒ ՊՈՂՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ԹՂԹԵՐՈՒՄ¹

Պողոս առաքյալի եւ Ղուկաս ավերարանչի՝ դասական հելլենիստական կրթության փաստն այսօր այլեւս շարքէին կարող է զարմացնել՝ հաշվի առնելով նրանց երկուսի կիրառած ճարտասանական եւ կառուցվածքային հնարքները, որոնց արմատները գալիս են հին հունական եւ հելլենիստական ավանդույթներից: Այս իմաստով բավական առարկա գրականություն է սրբազան, մանավանդ սուրբգրային ուսումնասիրությունների որոնքում: Սակայն հարկապես հնարքերի եւ դիպարկել Պողոսի եւ Ղուկասի կողմից վկայակոչված հունական թարգմանների ու փիլիսոփաների այն խոսքերը, որոնց երկերից արված քաղվածքները շարք հաճախ շրջանառության մեջ են դրվել իբրեւ հենց իրենց՝ առաքյալի ու ավերարանչի մտքեր: Այս առումով հարկապես կարեւոր ենք համարում հնարավորինս համառոտակի ներկայացնելու նորկարարանյան այս երկու հեղինակների երկերում առկա հույն անփոփոխ հեղինակների երկերից որոշ հարվածներ:

Առաջին երկու հարվածները Գործք Առ. Ե. 39 եւ ԺԲ. 7/ԺԶ. 26 պատումներն են, որտեղ մեջբերված են Եւրիպիդեսի «Բաքոստիխներ» ողբերգությունից մի քանի հարկանշական բառակապակցություններ եւ արտահայտություններ (տե՛ս. 45, 325, 1255 եւ տե՛ս. 443-448)²: Քննարկենք այդ վկայակոչումներն առանձին-առանձին:

Գործք Ե. 39-ում առկա է «*θεομαχοι*-ասպրումամարտիկ» բառը, որը Գամաղիելն իբրեւ ողջամտության հորդոր ուղղում է հրեից ծերակույրին: Այս բառը մեջբերված է Եւրիպիդեսի «Բաքոստիխներ» երկի 45-րդ տողից, որտեղ կիրառվող համարներսփռ գրեթե նույնն է՝ «*զի մի ըստ այդմ ասպրումամարտիկ գրանիցիք*»: *θεομαχος* բառը մի քանի անգամ կիրառված է «Բաքոստիխներ»-ում՝ տե՛ս. 325, 1255:

Գործք ԺԶ. 26-ում նկարագրված բանտի տեսարանն իր կիրառած բառակապակցություններով գրեթե բառացիորեն մեջբերում է «Բաքոստիխներ»-ի 443-448 հարվածից.

1 Նմուր. նաեւ **Շահն արեղա Անանյան**, «Ավերարանական դրվագներ անփոփոխ ոսկեդարի հեղինակների երկերում». «Ժշմիածին», 2010, է. 6-11:

2 Առկա ուսումնասիրությունների առավել մանրամասն վերլուծության համար տե՛ս **R. Renehan**, "Classical Greek Quotations in the New Testament". *Orientalia Christiana Analecta* 195 (1973), էջ 16-45:

3 «Բաքոստիխներ» երկի հղումները տալիս ենք ըստ հետեւյալ հրատարակության՝ «*Bacchae of Euripides*», Loeb Classical Library 11, vol. III, tr. by A. S. Way, London 1971: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **W. Nestle**, «Anklänge an Euripides in der Apostelgeschichte», *Philologus* 59 (1900), էջ 46-57:

Բարքառնիներ, Կղբ. 443-448

Գործք Առաքելոց, ԺԶ. 26

ἄς συνήρπασας κᾶθησας ἔν δεσμοῖσι πανδῆμου στέγης... ...αὐτόματα δ' αὐταῖς δεσμά...	ἄφνω δὲ σεισμός ἐγένετο μέγας ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμιωτερίου...
---	---

Երիպիդեսի մեկ այլ երկից՝ «Մեդեայից» արված ակնարկ-մեջբերում (Կղբ. 1077-1080)⁴ կարելի է զարդանշել հռոմ. է. 15-ում.

ἀλλ' ὃ μισῶ τοῦτο ποιῶ (հռոմ. է. 15) ἀλλὰ νικῶμαι κακῶς (Մեդեա, Կղ. 1078)
«...այլ գոր արեամն՝ զայն գործում»։ «...այլ ինչ որ վար է, այն եմ գործում»։

Գործք ԺԷ. 28-ում Աթենքի նշանավոր Արիստագոս վայրում Պոդոս առաքյալի արքայա-սանիւծ ճառի մեջ նույնպես առկա է մեջբերում անտիկ հունական աշխարհի փիլիսոփա-աստղագետ Արարոս Սոլացու «Ֆենոմենա» երկից⁵, որից մի հարված ունենր նաև գրա-բար թարգմանությամբ։

Գործք ԺԷ. 28	Արարոս Սոլացու, «Ֆենոմենա» ⁶
ὥς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιητῶν εἰρή κασιν, τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.	πάντη δὲ Διὸς κεχρημέθα πάντες. τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
...զի նովա կեամբ եւ շարժիմբ եւ եմբ, որպէս ոմանր ի ձերոց ճարարաց ասացին, թէ նորա իսկ ազգ եմբ ⁷ ։	

Հաջորդ բավական փարածված եւ հայրնի արքայապետությունն է «խիստ է քեզ ընդ-դէմ խցանի արացել» առածը, որն ընդամենությոնն է սրացել նաև հայերենում։ Այն մեջ-բերված է Գործք. ԻԶ. 14 համարում (հմմտ. նաև Թ. 5)՝ իբրև հիսուսի կողմից Դամասկոսի ճանապարհին Սոդոսին փրված զգուշացում։ Առածը հայրնի է հույն դասական թարգ-մանքներ Պինդարոսի եւ Էսքիլոսի երկերից.

4 Հղումները փրվում են ըստ հերեյալ հրատարակության՝ «The Medea of Euripides», Loeb Classical Library, 12, vol. IV, tr. by. A. S. Way, London 1964:

5 Այս մասին ավելի մանրամասնորեն րեն՝ Ն. Բարթիկյան, «Արարոս Սոլացու ΔΙΟΣΗΜΕΙΑ կամ ΠΡΟΓΝΩΣΤΙΚΑ աշխատության հին հայերեն թարգմանությունը», *Հայ-Բյուզանդական հետազոտություններ*, հր. 1, Աճեմյան մաթեմատիկա Գ/1, Երևան, 2002, էջ 113-146: Արարոսի «Ֆենոմենա» երկը շար սիրված է եղել. այն լավիներեն են թարգմանել Յիցերոնը, Կեսար Գերմանիկոսը, Ռոֆոս Փետրոս Ավինետը, հմմտ. Ն. Բարթիկյան, էջվ. աշխ., էջ 116: Արարոսի «Ֆենոմենա» աշխատությունը բաղկացած է 1154 հեքսամետր-արձակ փողից եւ բաժանվում է երկու մասի։ Առաջին մասը (1-732-րդ փող) կոչվում է «Ֆենոմենա», իսկ երկրորդը՝ Prognostica կամ Diosemeia: Գրաբար թարգմանությամբ պահպանվել է միայն երկրորդ հարվածը։

6 Մեջբերումն ըստ հերեյալ հրատարակության՝ E. Maass, *Arati Phaenomena*, Berolini, 1853, էջ 1:

7 Արարոսի՝ Գործք ԺԷ. 28-ում արված մեջբերման գրական-փիլիսոփայական գուգահեռների եւ առանձնահատկությունների մասին առավել մանրամասնորեն րեն՝ L. Legrand, «Aratos est-il aussi parmi les prophètes?», P. Grelot (éd.), *La vie de la Parole*, Paris: Desclée, 1987, էջ 246-249:

Պինդարոս, Պյութիա 2, 94-95⁸ **Էսքիլոս**, Պրոմեթևս 325⁹ **Էսքիլոս**, Ագամեմոն 1624

φέρειν δ' ἐλαφρῶς ἔ παυχένιον λαβόντα ζυγόν ἀρήγει· ποτὶ κέντρον δέ τοὶ λακτιζέμεν τελέθει ὁ λίσθηρὸς οἶμος·	πρὸς κέντρα κῶλον ἔ κτενεῖς;	πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε, μὴ παίσσας μογῆς
--	---------------------------------	---

Գործք Առ. ԻԶ. 14

σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν;

Պոդոս առաքյալի՝ հույն անփրկ թափերգաների երկերին և դրանցից քաղված ու շրջանառության մեջ դրված ասացվածքներին ծանոթությունը նույնպես վաղուց անփրկվելով է Գործք Առաքելոցում արձանագրված նրա ճառերում և թղթերում: Ամենահայրենիները երկուսն են, որոնց առկայությունը ժամանակի միջերկրածովյան մշակույթի մեջ արդեն հասցրել էր դառնալ իբրև ժողովրդական բառ ու բանի մեջ շրջանառվող առած: Խոսքը մասնավորապես Մենանդրոսի և Կալլիմաքոսի երկերի մասին է, որոնց հեղինակների մասին Պոդոսն ինքն է ակնարկում¹⁰:

ա. Մենանդրոս, Թախս, հայր.¹¹,

բ. Կալլիմաքոս, Օրհներգ Զևսին¹²,

ա. Ա. Կորնթ. ԺԵ. 33

բ. Տիրոս Ա. 12

ա. φθείρουσιν ἥθη χρησθ' ὁμιλίας κακαί; «...վաղ խոսքերն ապականում են բարբերը»:	ա. φθείρουσιν ἥθη χρηστὰ ὁμιλίας κακαί; «ապականեն զբարս քաղցուս բանք չար»
բ. Κρητες αἰὲ ψεύσται; «...կրեդացիք, որ մշտապես ստախոս են»:	բ. Κρητες αἰὲ φεύσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί; «կրեդացիք հանապազատությք, չարածճիք, դափարկապարփք»

Վերջապես պետք է նշել հունական դասական մշակույթի մյուս մեծի՝ Պլատոնի «Ջալագովություն Սոկրատի» երկից Պոդոսի արած երկու հղումները Ա. Կորնթ. Ը. 2 և Գաղ. Զ. 3 համարներում: Նարկանշական է, որ երկու դեպքում էլ խոսքը մասնավորապես իմաստունի՝ խոնարհության ինքնագիտակցման մասին է՝ արքանապետված Սոկրատեսի բերանով:

8 Stn "Pindar", tr. by Sir J. E. Sandys, Loeb Classical Library 56, London 1964, էջ 180:

9 Stn "Aeschylus", tr. by H. Weir Smith, Loeb Classical Library 145, London 1963:

10 Նման. «Ասաց ոմն ի նոցանի՝ իսկանց իսկ մարգարէ» (Տիրոս Ա. 12):

11 Menander, Thais frag., tr. by F. C. Allinson, Loeb Classical Library 132, p. 356, London 1964.

12 Callimachus, Hymne to Zeus, Loeb Classical Library 129, tr. by A. W. Mair, London 1969, p. 36.

ա. Պլատոն, Զարազովություն, 21 D¹³

ա. Ա. Կորնթ. Ը. 2

բ. Պլատոն, Զարազովություն, 41 E¹⁴

բ. Գաղ. Զ. 3

α. ὅτι ἀκούοντες χαίρουσιν ἐξ ἐταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς, οὐδὲ οὐ;	ա. εἰ τις δοκεῖ ἔγνωνκεῖναι τι, οὐπω ἔγνων καθὼς δεῖ γινῶναι; «Եթե՛ որ կամիցի գիտել ինչ, չե՛ս ես գիտաց որպէս արժան է գիտել».
բ. καὶ οἶονταί τι εἶναι ὄντες οὐδενὸς ἄξιοι;	բ. εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναι τι μὴδὲν ὧν, φρεναπατᾷ ἑαυτόν; «Եթե՛ համարիցի որ լինել ինչ, ես չիցե՛»

Անշուշտ, վերաբերյալ թեման կարելի է անվերջ ծավալել՝ հաշվի առնելով մանավանդ իմաստասիրական և գրական-ժանրային ընդհանրությունները, որ նորկրականարանյան գրվածքները հանդես են բերում անսխալ գրական երկերի հետ համեմատելիս: Սակայն մենք այսպիսի բավարարվում ենք հնարավորինս բառացի մեջբերումները մարմանակալով: Նույնպես հեղինակական գործող ալիքի տակ գտնվող վաղ քրիստոնեական համայնքները ոչ թե պարզապես կերպով ծանոթ էին և մեջբերում էին հենց հույն դասական հեղինակներին, այլ ավելի շուրջ քաջարեղյակ էին ժամանակի հասարակության մեջ այդ խոսքերի ու մեջբերումների առածային կիրառությանը: Ավելին, դրանցից ոմանք հեթանոսական միջավայրում կիրառվում էին իբրև աղոթքի կամ բարեմաղթանքի տարածված ձև, ինչպես, օրինակ, Արարես Սուրբու երկից մեջբերումը, որը, ըստ գրաբար շղթա մեկնություններից մեկի, պարկանում էր Տիմոթեոս անունով մի թարգմանչի գրչին¹⁵: Ներկայումս, պարահական չէ, որ իր ժամանակի մարտիկի հունարենով գրված նորկրականարանյան երկերում դասական հեղինակներից արված մեջբերումները հայտնվում են ոչ այնքան դասական համարեքստում. նկարի ունենք ժողովրդական լեզվով, *կոյնե* անունն սրացած հունարենով տարածվող քրիստոնեական քարոզը: Մյուս կողմից, սակայն, Պողոս առաքյալի նամակներում, որտեղ արդեն ձևավորված է նրա աստվածաբանական միտքը, առկա են փիլիսոփայական մեջբերումներ Պլատոնից և Մենանդրոսից: Այսպիսով, երկու դեպքում էլ հին հունական դասական կրթությունը՝ *paideia*-ն, արդեն նորկրականարանյան ժամանակներից սերտորեն առնչվում էր քրիստոնեական մարտիկ ու ոգեկանությանը¹⁶: Այս պարվաստումը շարունակվեց նաև հետագա դարերում՝ առավել զարգանալով և ծաղկելով հարկապես առաջին հինգ դարերի քրիստոնյա հայրերի երկերում: Այսպիսի արդեն հունական *paideia*-ն դառնում էր կրթական ուղի քրիստոնյա մանուկների և երիտասարդների կրթության գործում՝ նաև անսխալ մշակույթի հանդեպ հանդուրժողականություն սերմանելով առաջին քրիստոնեական համայնք-

13 Plato, Apology, 21 D, Loeb Classical Library 36, London 1971, tr. by. H. N. Fowler, intr. By. W. Lamb, p. 118-119.

14 Plato, Apology, 41 E, Loeb Classical Library 36, tr. by. H. N. Fowler, London 1971, p. 144.

15 Տե՛ս M. Dibelius, "Paulus auf dem Aeropag". Aufsätze zur Apostolgeschichte, FRLANT 60, Göttingen 1961, էջ 50; T. Zahn, Die Apostolgeschichte, KNT 5, Leipzig 1921, էջ 625:

16 Տե՛ս W. Jaeger, Early Christianity and Greek Paideia, Cambridge: Massachussets 1961, էջ 112-113:

ների անգիջում ոգով ապրող քրիստոնեական եկեղեցիներում: Արդեն Պոլմես Ալեքսանդրացին, Ռոզինեսը, Ներոնիմոսը, Կապադովկյան հայրերը, Փոյր պարբիարքը և եկեղեցական այլ հայրեր ու ուսուցիչներ քաջատեղյակ էին Նոր Կրակարանում առկա հունական դասական գրականությունից արված այս մեջբերումներին: Սակայն նրանցից շատերն այս փաստին լուռ հավանությամբ էին անդրադառնում (*argumentum in silencio*)՝ չնշելով հեթանոս հեղինակների անունները և բավարարվելով միայն մեջբերված տեքստերի մեջ աստվածայինի և Աստծո մասին մտքերը վերհանելով:

Նուսկ, կարող ենք մի քանի խոսքով եզրակացնել, որ՝

ա. Նոր Կրակարանն առանձին, ներփակ մի գրություն չէր, որ ստեղծվում էր ժամանակի գրական-մշակութային կյանքից անկախ.

բ. Ա. դարի մշակութային կյանքի որոշակի արտահայտումն են նաև Նոր Կրակարանում ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մեջբերված հունական դասական գրականության և փիլիսոփայության տարբեր հեղինակների երկերից արված մեջբերումները.

գ. Նոր Կրակարանում այդ մեջբերումները կամ արդեն ընդանիություն ստացած առածի և դարձվածքի տեսքով են, կամ ուղղակի մեջբերումներ են.

դ. վերջապես, կարելի է հունական դասական գրականությունից Նոր Կրակարանում առկա չորս ուղղակի կամ բառացի մեջբերում առանձնացնել՝ առանց թերագնահատելու նաև մի քանի տասնյակի հասնող հնարավոր անուղղակի կամ փոխառյալ իմաստային մեջբերումները:

ԽՈՒՆԱԿԱՆ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ

ԱՇՈՏ ՆԱՅՐՈՒՆԻ

պարմական գիր. դեկտր

1890-ԱՎԱՆ ԹԹ. ՆԱՅԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ՆԱՍԱՐԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԳՆԱՏԱՄԱՐԲ

Գերմանական պարմագրությունը Նայկական հարցը դիտարկելիս հաճախ է անդրադարձել այդ առնչությամբ Բեռլինի կոնգրեսին հաջորդող տարիներին մեծ պետությունների դիրքորոշումներում ի հայտ եկած փոփոխություններին. հանգամանք, որ օգնում է պարզաբանել այն հարցը, թե ինչու 1890-ական թթ. կոտորածների ժամանակ նրանց կողմից ի նպաստ հայերի որևէ միջամտություն ի հայտ չեկավ:

Նույն Պրեյլերը և Լուիզե Դիկերհոֆը, օրինակ, իրենց ուսումնասիրություններում նշում են, որ եթե Անգլիան 1878 թ. Թուրքիայի ամբողջականությունը պահպանելու հարցում ամենաշահագրգիռ պետությունն էր, իսկ Ռուսաստանը Թուրքիայի տրոհման ջերմ կողմնակից էր, ապա 1890-ական թթ. առաջին կեսին նրանց դիրքորոշումներն արմատապես փոխվել էին: Ռուսաստանը շարունակ ավելի էր ուղղորդվում դեպի Արևելյան Ասիա և ցանկանում էր Թուրքիայի հետ սահմանում հանդարտություն ունենալ, մինչդեռ Անգլիան շահագրգռված էր Թուրքիայի տրոհմամբ, և դա պայմանավորված էր առաջին հերթին այնպեղ կառավարող լիբերալների, մասնավորապես Վիլիամ Գադսդենի ու Արիստոթել Ռոզմեյնի դիրքորոշմամբ: Արդեն 1894-ին, Սասունի կոտորածներից հետո Անգլիան Օսմանյան կայսրության տրոհման առաջարկ և ծրագիր էր ներկայացրել Ռուսաստանին, ըստ որի՝ Կոստանդնուպոլիսը, նրա շրջակայքը և Փոքր Ասիայի՝ Ռուսաստանին հարող տարածքները անցնելու էին Ռուսաստանին, Ավստրիան ստանալու էր ազատ ելք դեպի Սալոնիկ, ինչպես և փոխհատուցում Բալկաններում, Իտալիան ստանալու էր Տրիպոլիսը, Ֆրանսիան՝ Սիրիան, Անգլիան՝ Եգիպտոսը, և Գերմանիային նույնպես պետք է որոշ տարածքներ հարկացվեին: Ցարական կառավարությունը, սակայն, այդ ծրագիրը չէր ողջունել¹:

1895 թ. Ռոբերտ Արթուր Մոլսերին, որը հունիսից Անգլիայում վարչապետ էր, փորձեց Թուրքիայի մասնավորապես հարցը համաձայնեցնել Վիլիելմ 2-րդի հետ, բայց վերջինս նույնպես մերժեց²: Փաստորեն՝ դեռ հայկական զանգվածային կոտորածների նախա-

1 Տե՛ս H. Preller, *Salisbury und die türkische Frage im Jahre 1895*, Stuttgart 1930, էջ 27, 29: Նմմով. L. Dieckerhoff, *Deutschland - England und das Orientproblem in den neunziger Jahren*, Münster 1926, էջ 130:

2 Պրեյլերն այն տեսակետն է արտահայտում, որ Մոլսերինն այդ ծրագիրը «կես սրբով» և իր սեփական համոզմունքին հակառակ, գլխավորապես բրիտանացի հակաթուրքական կողմնորոշում ունեցող լիբերալների և բրիտանյան ճնշման պակասի պատճառով չէր ողջունել: 1895 թ. սեպտեմբերին, այսինքն՝ կոտորածների սկզբնավորման

շեմին Օսմանյան կայսրության փառաձային ամբողջականությունը պահպանելու վերաբերյալ մեծ պետությունների ներքին փոխհամաձայնությունն արդեն կայացել էր: Ուվե Ֆայգելը, անդրադառնալով այդ հարցին, այն փեսակերն է արտահայտում, որ մեծ պետությունները Մերձավոր արևելքում զուրալ հավասարակշռությունը չէին կամենում խախտել, քանի որ Թուրքիայի մասնապարտը կմեծացներ պարսկազմի բռնկման հավանականությունը, որին նրանք իրենց դեռ պարտասար չէին համարում: Ուստի գերադասում էին մինչև իսկ **հայերին զոհաբերելու գնով** պահպանել Օսմանյան կայսրության սպարտուս քվոն³:

Ինչ վերաբերում է, մասնավորապես, Նայկական հարցի հանդեպ Կայսերական Գերմանիայի ցուցաբերած վերաբերմունքին, ապա պետք է նշել, որ բիսմարկյան ժամանակաշրջանում թե՛ Օսմանյան Թուրքիայի հետ փոխհարաբերությունները և թե՛ Նայկական հարցը Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության մեջ առանցքային տեղ չէին զբաղեցնում: Ինչպես մինչև իսկ Վիլհելմ II-ն էլ իր հուշերում նշել, Օսմանյան Բիսմարկը մշտապես արհամարհական կերպով էր արտահայտվում Թուրքիայի մասին⁴: Բիսմարկի՝ առայթի վերաբերմամբ այն նկատառումը, որ նա ամբողջ Թուրքիան չէր փոխի մեկ պոմերանյան հեպտակայինի ոսկորների հետ, միանգամայն բնութագրում էր այդ երկրի հանդեպ նրա որդեգրած դիրքորոշումը⁵: Նայտց հարցին և հայերին քաղաքական աջակցություն ցուցաբերելու հնարավորության խնդրին Բիսմարկն առաջին անգամ անդրադարձել է 1876 -ին՝ նշելով, որ իհարկե, յուրաքանչյուր քրիստոնյա իրավունք ուներ մտախոհվելու այլ երկրների ճշմարտությանը քրիստոնյաների դրությամբ, սակայն Գերմանիան պետք է հրաժարվեր նրանց օգնելու համար նախաձեռնություն ցուցաբերելուց, եթե այլ պետությունները դա կարող էին ավելի լավ անել և այդ հարցում ռազմավարական ավելի մեծ շահագրգռվածություն ունեին⁶: Երկրորդ անգամ նա Նայկական հարցին անդրադարձել էր 1883 թ. Թուրքիայում Գերմանիայի դեսպան Ռադովիչին ուղղված իր հրահանգում: Նա դեսպանին հանձնարարում էր բարեփոխումների իրականացման հարցում քրիստոնյական ճշման առնչությամբ այն փեսակերն արտահայտել, որ Նայտսպարնը նաև ժողովրդի ու պարսկական փառաձայններ էր ընդգրկում, և սուլթանը նախ և առաջ այդ երկրների կառավարությունների հետ պետք է կապ հաստատեր՝ համարել կերպով մի լուծում գտնելու համար: Միաժամանակ Բիսմարկը Ռադովիչին հրահանգում էր ձգտել, որ սուլթանի հեղինակությունը չթուլանար, և Նայկական հիմնախնդիրն էլ «ձգձգումներով» քննարկել⁷:

Ժամանակ, նա արդեն վճռել էր ձեռնպահ մնալ Նայկական հարցի շուրջ որևէ միջամտությունից: Այս պարագային, նշում է Պրեյլերը, ինքնին հասկանալի է, որ քրիստոնյաներն անգործ մնացին, և Սուլթանին 1895 թ. հայտարարեց, թե միայն թուրքերն իրենք կարող են փեսական բարեփոխումները երաշխավորել: **H. Preller**, *Salisbury...*, էջ 34, 59, 78:

3 Տե՛ս **U. Feigel**, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, էջ 39:

4 Տե՛ս **U. Wilhelm II**, *Ereignisse und Gestalten*, Leipzig/Berlin, էջ 23:

5 Բիսմարկն այդ արտահայտությունն առաջին անգամ օգտագործել է 1876 թ. դեկտեմբերի 5-ին Ռայխսպարլամենտի, իսկ 1887 թ. փետրվարի 11-ին դարձյալ Ռայխսպարլամենտում այն վերահաստատել է: Տե՛ս **U. Feigel**, նշվ. աշխ., էջ 40:

6 *Die große Politik der Europäischen Kabinete 1871-1914*. Hg. **Johannes Lepsius**, *Mendelssohn-Bartholdy, Albrecht, Thimme, Friedrich*, Bd. 2, Berlin 1923, էջ 88:

7 **H. Holborn**, *Deutschland und die Türkei 1878-1890*, Berlin 1926, էջ 112-113: Նման. **U. Feigel**, նշվ. աշխ., էջ 40: «Բիսմարկի համակարգը Թուրքիայի քրիստոնյաների հանդեպ, նշում է Ուվե Ֆայգելը, որոնց ծանր դրությունը նա չէր վիճարկում, այնքան հեռու չէր գնում, որ զուրալ քաղաքական հավասարակշռության սպարտուս

Թուրքիայի հանդեպ բխմարկյան քաղաքական «անտարբերությունը», այնուհանդերձ, 1880-ական թթ. երկրորդ կեսից սկսում էր փոփոխվել: Գերմանիան Վիլհելմ II-ի նախաձեռնությամբ ռազմական գործի մասնագետներ ուղարկեց Թուրքիա՝ թուրքական բանակը վերակառուցելու համար: Միաժամանակ ստեղծվում էին փոփոխական նոր կապեր, իսկ 1889 թ. կայսրն ինքը մեկնեց այնպեղ՝ երկկողմ կապերի զարգացումը որոշակիորեն խթանելու համար: Ուշագրավ է, որ այդ զարգացումը սկզբնական շրջանում, երբ Թուրքիայի հետ հարաբերությունների սերտացումը Գերմանիայի համար դեռ արտաքին քաղաքական գերակայություն չէր, գերմանական կառավարությանը չէր խանգարում որոշակի «ըմբռնում» ցուցաբերելու Թուրքիայում ծայր առած հայկական կոտորածների և հայերի ծանր դրության հանդեպ: Դեռ 1895 թ. հոկտեմբերին ԱԳՆ պետքարտուղար Ադոլֆ Մարշալ ֆոն Բիրերշտայնը հայտարարում էր, որ Բ. Դոմանը անհրաժեշտ էր «պարասխառնարվության ենթարկել» կոտորածների համար⁸: Գործնականում, սակայն, ոչինչ չձեռնարկվեց, և դրան որպես արդարացում ծառայում էր այն պարզառարարությունը, թե առաջին հերթին ոչ թե Գերմանիան էր իրավասու և պարտավոր միջամտության դիմելու, այլ՝ Անգլիան: Ըստ ֆոն Բիրերշտայնի՝ նույն տարվա դեկտեմբերին կատարած պարզաբանման, հենց Անգլիայի մասին էր խոսք այդ հարցում, քանի որ նա էր հայերին դրդում թուրքերի դեմ՝ Եգիպտոսը ստանալու համար: Բացի այդ՝ պետքարտուղարը համոզված էր, որ Անգլիան ավելի մեծ միջոցներ ուներ միջամտելու համար, ուստի նա էլ պետք է դա աներ⁹:

Ինչ վերաբերում է անձամբ Վիլհելմ II-ին, ապա նա ինչպես 1895-ին, այնպես էլ 1896 թ. օգոստոսին հայկական ջարդերի մասին հեռագրային տեղեկություններ ստանալուց հետո մեծ վրդովմունքով դարապարտել էր կոտորածները: Նա մասնավորապես նշել էր, որ հարկավոր էր գահընկեց անել սուլթանին, որին, ի դեպ, նա անվանել էր «նողկալի մարդ»: Կայսրը նաև հայտարարել էր, թե անհրաժեշտ էր վճռականորեն հանդես գալ Բ. Դոման դեմ և նրա հետ խոսել «թնդանությունների լեզվով»: Միաժամանակ նա չէր թերացել ըմբռնումով և ցավակցությամբ արտահայտվել հայերի դրության առնչությամբ՝ նշելով, որ փոփոխություններ գերազանցում էր նախկինում կատարված բոլոր սպանությունները, և որ այն «մի խսկական բարդությունների գիշեր» էր¹⁰:

Այնուհանդերձ Վիլհելմ II-ը նույնպես մտադիր չէր այդ հարցում նախաձեռնություն հանդես բերել, այլ գտնում էր, որ դա պետք է աներ Անգլիան, որին նա իր հայանպասք կեցվածքի և քայլերի պարզառարարով հայերի ծանր դրության հիմնական մեղավորն էր համարում: «Եռանդուն միջամտության պահանջը միանգամայն արդարացված է, նշում էր կայսրը, քանի որ այն դերը, որը մենք, որպես Եվրոպա, մուսուլմանների հանդեպ խաղում ենք, ավելի քան խղճով է: Այն, սակայն, որ Անգլիան դա ուրիշներից է ակնկալում, ոչ հենց իրենից, ուղղակի ծիծաղելի է, եթե նկատի առնվի, որ այդ ամբողջ խառնաշփոթը Անգլիան է ստեղծել»¹¹:

թվին վրանգվել: Նա ավելի հակված էր գործողությունների ձեռնարկումը դրանցում ավելի շահագրգռված պետություններին թողնելու»: Անդ:

8 Die große Politik..., էջ 72:

9 Տե՛ս Ս. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 41:

10 Անդ:

11 Անդ:

Գերմանական կառավարությունը, փաստորեն, Կոնգրեսի լինելով եղբայրական իրադարձություններին, սկզբնական շրջանում դրանք դարապարտելով, նաև կողմ լինելով ի նպաստ հայերի Թուրքիայի վրա ճնշում գործադրելուն՝ մտադիր չէր այդ հարցում նախաձեռնություն ցուցաբերել, և դա գլխավորապես թելադրված էր Բ. Դոան հեղափոխության սկսված հարաբերությունների սերտացումը չվստահելու մղումով: Ավելին, իր անգործունեությունը սեփական երկրում քննադատության առարկա չդարձնելու համար նա ջանում էր նաև խոչընդոտել կոտորածների վերաբերյալ հասարակայնության իրազեկումը, իսկ եթե դա հնարավոր չէր, ապա այդ լուրերը որակել որպես չափազանցված և անգլիական ապարդիկ կարվության արգասիք¹²:

Չնայած 1896-ի սկզբին Գերմանիայում որոշ կիբակնոթյա եկեղեցական պարբերականներ սկսել էին հայկական կոտորածների վերաբերյալ Կոնգրեսի անդամներին արագապահել անգլիական մամուլից¹³, նաև առանձին շրջաններում ձեռնարկվել էր նյութական հանգանակությունների կազմակերպում հայ Կոնգրեսի օգտին¹⁴, այնուհանդերձ գերմանական զանգվածային լրատվությունը նույնպես, հեղինակելով կառավարության քաղաքականությանը, բավարարվում էր միայն պաշտոնական կցկտուր Կոնգրեսի անդամների հրապարակմամբ և թուրքական լրատվության արագապահմամբ՝ առավել սպեղծելով թյուրմեթոմներ, քան լուսաբանելով կարգավածը և այդ կերպ, ինքնուրույնության, դառնալով ոչ միայն Գերմանիայի պետական շրջանների, այլև Թուրքիայի ճայնափողը: Ավելին, Գերմանիայի զանգ-

12 Նաթ Է. Նել, որ երուսալեան բոլոր մեծ տերությունները բավականաչափ իրազեկ էին Նախապետության կարգավորող ոճագործություններին: Դա էր վկայում դեռ 1896 թ. փետրվարին Բ. Դոանը ներկայացված՝ «Այն մեծ տերությունների դեսպանների համարեղ նոտան», որտեղ կար ծավալուն վիճակագրական տեղեկատվություն 1895-ին տեղի ունեցած ջարդերի վերաբերյալ: Չնայած դրան նրանք ազդու միջամտություններ կատարելու դիտարկություն հանդես չէին բերում: Նման թողությունները նպաստավոր հող էր ստեղծում թուրքական քաղաքականության գործունեության համար, որոնք փորձում էին խոչընդոտել իրադարձությունների հրապարակայնացումը և ապակողմնորոշել միջազգային հանրությանը՝ կարգավածը ներկայացնելով որպես հայ հեղափոխականների «ծրագրված ապստամբության» կանխման միջոցառում: Ի դեպ, չնայած վերոնշյալ տվյալները միայն մասնակիորեն էին արտացոլում իրականությունը, բայց և այնպես լիովին բավական էին իրադարձությունների պարկերը պարզ դարձնելու համար: Ըստ այդ տեղեկագրի՝ 1895 -ին կոտորածներին զոհ էին գնացել 88243 հայեր, ավերվել ու թալանվել էին 2493 գյուղեր և 568 եկեղեցիներ, բռնի մահմեղականացվել էին 646 գյուղեր, իսկ 328 քրիստոնեական եկեղեցիներ վերածվել էին մզկիթների: Նախորդվում էր նաև 12 բարձրաստիճան հայ հոգևորականների և 179 քահանաների ու քաղաքիչների եղբայրական սպանության մասին: Վիճակագրության համաձայն՝ անօթեանների և օգնության կարիք ունեցողների քանակությունը կազմում էր 546 հազար: Տե՛ս **J. Lepsius**, *Armenien und Europa. Eine Anklageschrift wider die christlichen Großmächte und ein Aufruf an das christliche Deutschland*, Berlin, 1896, էջ 243:

13 Տե՛ս **R. Schäfer**, *Geschichte der Deutschen Orient-Mission*, Potsdam, 1932, էջ 6:

14 Նախապետության կազմակերպման առաջին նախաձեռնություններն ի հայտ եկան Նախապետության շարժման և Ավերաբանական միության կողմից, որոնցից առաջինը մի նոր պիեթիստական հոսանք էր, որը, ի պարբերություն երկրամասային եկեղեցիների, պաշտպանում էր Աստվածաշնչյան հավատի հիման վրա պարբերաբար ավերաբանականացման գաղափարը, իսկ երկրորդը բողոքական քրիստոնյաների՝ Անգլիայում սկզբնավորված մի միություն էր, որտեղ միավորվել էին նաև ազատ եկեղեցիներն ու աղանդները: Տե՛ս **M. R. Lepsius**, *Die Nachkommen von Richard und Elisabeth Lepsius*, Weinheim, 1984, էջ 121: Նախապետության շարժման ներկայացուցիչ, հեղափոխական Նախապետի օգնության գերմանական միության Ֆրանկֆուրտի կոմիտեի նախագահ պատրոն Էռնստ Լոնմանը 1896 -ի փետրվարի 2-ին, և Գերմանական ավերաբանական միության նախագահ՝ հեղափոխական ԳԱԱ-ի փնթիկ Լեոնիդովիչ Բեռնշտորֆը՝ մարտին, հանդես եկան հայ ժողովրդին օգնելու կոչելով, որոնցից առաջինին հեղափոխական հանգանակությունների արդյունքը՝ 14.000 մարկ, ուղարկվեց Կ. Պոլսի ամերիկյան միսիոներական ընկերությանը, իսկ երկրորդի նկատմամբ հիմնական մասը՝ 10.000 մարկ, իր նպատակին ծառայեցվեց Լեփսիուսի միջոցով: Տե՛ս **U. Feigel**, լույժ. աշխ., էջ 71-72: Նման. **J. Lepsius**, *Graf Andreas von Bernstorff*, „Der Christliche Orient“, 1907, էջ 65:

վածային մամուլն իր հերթին անգլիական աղբյուրների փոփոխությունները բնութագրում էր որպես «անգլիական կեղծիք»՝ պնդելով, որ չէր կարելի աջակցություն ցուցաբերել բարեկամ կառավարության «ներքին թշնամիներին», և որ հայերին օգնել՝ կնշանակեր աջակցել անգլիական քաղաքականության «մեքենայություններին»¹⁵: «Գերմանական պահպանողական մամուլը կարծում էր, թե կառավարությանը ծառայություն է մատուցում, եթե հանդես է գալիս հայերի դեմ՝ պաշտպանելով սուլթանի կուսակցությանը», - գրում էր այդ առթիվ դր. Յոհաննես Լեփսիուսը¹⁶:

Ինքնին հասկանալի է, որ այս պարագային գերմանական հասարակայնության իրագրվումը, ինչը կարևոր նախադրյալ էր հայերին մեծածավալ օգնություն կազմակերպելու նաև կառավարությանն ի նպաստ հայերի ակտիվ քայլերի մղելու համար, հնարավոր էր միայն սևփական փոփոխության միջոցով, որի արժանահավաստությունը ոչ ոք չէր կարող կասկածի ենթարկել: Ըստ այդմ՝ անհրաժեշտ էր, որ որևէ մեկը մեկնեի Թուրքիա և անձամբ ուսումնասիրեր այնպիսի կարավածք: Նախախնամության կամքով այդ առաքելությունը պետք է վիճակվեր Ֆրիդրիխ Ֆրիդրիխ Գրիգորի ավերարանական ծխական համայնքի քահանա դր. Յոհաննես Լեփսիուսին:

Դեռ 1895 թ. սեպտեմբերի 29-ին Լեփսիուսը Ֆրիդրիխին մի շարք բարեկամների հետ հիմնադրել էր «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» (ԳԱԱ) կազմակերպությունը, որի խնդիրը պետք է լիներ Արևելքի մահմեդական շրջաններում ավերարանական քարոզչության իրականացումը¹⁷: Երբ, սակայն, շուրջով հայկական ջարդերի վերաբերյալ լուրերը Ֆրիդրիխին թափանցեցին, ընկերության սկզբնական ծրագիրը դարձավ երկրորդական, և առաջնահերթ նպատակ համարվեց հալածանքների ենթարկվող հայ ժողովրդին օգնության կազմակերպումը: «Կարելի էր ճակատագրի ցուցումը համարել, - նշում էր այդ առթիվ Յոհ. Լեփսիուսը, - որ «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» կազմակերպության հիմնադրման հաջորդ օրը՝ սեպտեմբերի 30-ին, մեզ համար միանգամայն անակնկալ կերպով Ա. Պոլսում սկսվեցին հայերի կոտորածները, որոնց հաջորդեցին նոր ջարդեր: Դրանց հրահրողը անձամբ Արդու Նամիդ II-ն էր: 1895 և 1896 թվականներին նրա նստավայրից էին դուրս գալիս քրիստոնյաների կոտորածներն սկսելու վերաբերյալ հրամանները, որոնք աննկարագրելի ցատում առաջ բերեցին ողջ Եւրոպայի և Ամերիկայի քրիստոնյաների մեջ: ԳԱԱ ծրագիրը, որ սկզբնապես վերաբերում էր մահմեդականների շրջանում քարոզչության կազմակերպմանը, փաստերի պրամաբանությամբ կանգնեց մի այլ առաջադրանքի առջև՝ օգնության կազմակերպում հարյուր-հազարավոր մոթված հայերի այրիներին և որբերին»¹⁸:

Ա. Պոլսի եղերական իրադարձությունները միայն նախերգանքն էին այն մեծ զանգվածային սպանդի, որն այնուհետև շարունակվեց մյուս հայաշատ բնակավայրերում: Իրադ-

15 J. Lepsius, 30 Jahre Deutscher Orient-Mission, „Der Orient“, 1925, էջ 130:

16 Անդ: «Այն, ինչ Ա. Պոլսի դեսպանությունում և Բեռլինի ԱԳՆ-ում գիտեին, - նշում էր Լեփսիուսը նույն հրապարակման մեջ, - գերմանական հասարակայնությունը դեռ երկար ժամանակ չգիտեր: ... Դիվանագետներին ճշմարտությունը հասելի չէր: Թուրքիայի մամուլ գործակալությունները փնտրեցին աշխատում էին ճշմարտությունը կոծկել, և «հայկական հեղափոխության» հեքիաթն ըստ հնարավորին շահարկվում էր»: Անդ:

17 Տե՛ս R. Schäfer, Geschichte..., էջ 3:

18 J. Lepsius, 30 Jahre ..., էջ 111:

րությունը նորաստեղծ ընկերությունից պահանջում էր ժամ առաջ ձեռնամուխ լինել օգնության կազմակերպմանը. մի առաջադրանք, որի իրականացման համար, սակայն, Գերմանիայում դեռ բավարար նախադրյալներ չկային, քանի որ հասարակական կարծիքը դեռևս համոզիչ կերպով տեղեկացված չէր:

Յոհ. Լեփսիուսի համար կասկածի ենթակա չէր, որ ցանկացած կազմակերպված հայանպասք գործունեություն կհարուցեր Գերմանիայի զանգվածային լրատվամիջոցների թշնամանքն և կդարապարարվեր ձախողման, եթե դրա համար համոզիչ տեղեկատվությամբ հող չհախապարարասարվեր: Ավելին, նա քաջ գիտակցում էր, որ եթե որևէ հայանպասք շարժում հենվեր միայն լրագրային աղմուկի, այլ ոչ թե իրադարձությունների փաստացի ներկայացման, «թուրքական կառավարության մեղավորության» ու «հալածվող քրիստոնյա ազգաբնակչության անմեղության հիմնավորման» վրա, ապա գերմանական կառավարությունն իր թուրքամետ քաղաքականության հիման վրա ոչ միայն իրավունք, այլև պարտականություն կհամարեր ճնշել այդ շարժումը, իսկ եկեղեցական իշխանությունների հետ համագործակցելու մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող¹⁹: Նշված խոչընդոտների և օտար աղբյուրների հանդեպ Գերմանիայում տիրող թերահավատության բարդության հաղթահարման առնչությամբ գերմանական Նախկին շարժման ղեկավարների հետ մի շարք խորհրդակցություններ անցկացնելուց հետո (Լեփսիուսը նրանց հետ սերպ հարաբերությունների մեջ էր) Լեփսիուսը վճռեց անձամբ մեկնել Թուրքիա, պարզել իրադարձությունների ենթատեքստը և հաղորդել սեփական հետազոտությամբ ճշգրտված տեղեկություններ, որոնք որևէ թերահավատության չէին կարող ծնել: «Քանի որ, - նշում էր նա, - ես այն նույն օրերին, երբ Թուրքիայում տեղի էին ունենում քրիստոնյաների հալածանքները, հիմնադրել էի «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» կազմակերպությունը, իմ պարտականությունն էր դառնում ներմուծել այդ վիճի մեջ»²⁰:

Ճանապարհորդությունը Լեփսիուսի համար պետք է դառնար նաև հայ ժողովրդի հետ անձնական ծանոթություն հաստատելու՝ առաջին հնարավորությունը, քանի որ, չնայած Երուսաղեմում աշխատելու տարիներին նա եղել էր Սիրիայում, Եգիպտոսում ու Կ. Պոլսում և որոշակի ճանաչողություն ձեռք բերել Արևելքի վերաբերյալ, նաև գործնականում ծանոթացել միսիոներական աշխատանքի առանձնահատկություններին, այնուամենայնիվ ԳԱԱ հիմնադրման նախօրեին նա հայկական շրջանների հետ անձնապես դեռ կայուն շփումներ չուներ: Ժնևի գերմանական համայնքի քահանա պատրոք Նոթմանի միջոցով նա ծանոթացել էր նրա աներորդու՝ պրոֆ. Կարապետ Թումայանի և պատրոք Վ. Ֆաբերի միջոցով Ջեյմս Գրինֆիլդի հետ, որն այն ժամանակ ուսանում էր Բեռլինում²¹: Այդքանով սահմանափակվում էին նրա անձնական փոխառնությունները հայերի հետ:

1896 թ. մայիսին Յոհ. Լեփսիուսը Ջ. Գրինֆիլդի հետ միասին, որը տիրապետում էր գերմաներենին և մի շարք արևելյան լեզուների, մեկնեց Կ. Պոլիս: Քանի որ նա Ֆրիդրիխ Թումանյանի մի սեփական գորգագործական ֆաբրիկա, Ճանապարհորդության համար

19 Տե՛ս անդ, էջ 131:

20 Անդ:

21 Ջ. Գրինֆիլդը մոր կողմից հայ էր:

արտաքուստ պարզվակ էին գորգի արդյունագործության խնդիրները²²: Բնական է, Թուրքիայի գորգարդյունաբերության կենտրոնները հիմնականում նույնանուն էին այն շրջանների հետ, որտեղ կարարվել էին ամենաեղերական իրադարձությունները, և գորգարդյունաբերության ղեկավարի համար շատ ավելի դյուրին էր մուտք գործել այնտեղ, քան քահանայի, որի ճանապարհին կարող էին խոչընդոտներ հարուցվել: Այսպես թե այնպես, նրանք չկարողացան խուսափել խոչընդոտներից՝ ճանապարհորդության ընթացքում մշտապես զգալով ռստիկանության, զինվորականների և լրտեսների հսկողությունը: Նախ մեկնեցին Կ. Պոլիս, որտեղ հանդիպեցին գերմանական դեսպանության ներկայացուցիչների հետ: Այնուհետև Անկարա, որտեղից նպարակ ունեին հասնել Զեյթուն: Սակայն այդպես էլ չկարողացան մուտք գործել այնտեղ: Թուրքիայի կառավարությունն արգելեց նրանց ճանապարհը դեպի արևելք: Կեսարիայում նրանք հարկադրված փոխեցին իրենց ուղղությունը, մեկնեցին դեպի հարավ և Կիլիկիայի դարպասներով իջնելով կիլիկյան հարթավայր և Ադանա ու Տարսուս այցելելուց հետո վերադարձան Կ. Պոլիս²³:

Ճանապարհորդները շարունակ հանդիպում էին մարդկանց, որոնք ականապես էին եղել կոտորածներին, և նրանց միջոցով ամբողջացնում իրենց պեղեկությունները: «Մի երկրում, - նշում էր այդ առթիվ Յոհ. Լեփսիուսը, - որտեղ թերթեր չկան, անձնական շփումներն իմացարժան ամեն բանի ամենավստահելի աղբյուրն են»²⁴: Նրանք հնարավորություն են ունենում ծանոթանալու նաև Թուրքիայում գործող ամերիկացի միսիոներների մոտ գրնվող մեծաքանակ փաստաթղթերին, որտեղ եղությունները փաստացի ներկայացված էին: Վերջիններս նրանց պարմում են նաև իրենց ապրածն ու փեսածը²⁵:

Իր պալավորությունները Լեփսիուսը հերազայում ամբողջացնում էր հերկայալ կերպ. «Մենք կարողանում էինք ամենուրեք քրիստոնյաներից և մուսուլմաններից պեղեկություններ քաղել րեղի ունեցած կոտորածների սոսկալի մանրամասների մասին և շարունակ հասարակված րեսանք այն փաստը, որ ոչ մի րեղ հայերի կողմից ապստամբություն կամ սադրանք րեղի չի ունեցել, այլ ջարդերի ողջ պարասխանալությունը ծանրանում է բացառապես թուրքական իշխանությունների վարչական միջոցառումների վրա»²⁶:

Ճանապարհորդությունը ձեռնարկելուց առաջ Լեփսիուսն այդ մասին րեղեկացրել էր գերմանական ավերարանական շարժման մի քանի ղեկավարների, և Ավերարանական միության նախագահ իշխան Անդրեաս Ֆոն Բեռնշտրոֆը նրան րրամադրել էր 10.000 գերմանական մարկ րուժածներին օգնություն ցուցաբերելու և առաջին որբերին հավաքագրելու համար²⁷: Այդ գումարն իր նպարակին ծառայեց Թալասում (Կեսարիայի մոտ) և Ուռհայում, որտեղ Լեփսիուսն իր խնամառության րակ վերցրեց ընդհանուր թվով 100 հայ որբերի²⁸:

Այսպիսով, Լեփսիուսի վեցշաբաթյա ճանապարհորդության ընթացքում հիմնվեցին

22 R. Schäfer, Geschichte..., էջ 5:

23 Տե՛ս անդ: Նմմր. J. Lepsius, 30 Jahre ..., էջ 132-133:

24 Անդ, էջ 133:

25 Տե՛ս անդ:

26 R. Schäfer, Geschichte... էջ 5:

27 J. Lepsius, 30 Jahre ..., 1925, էջ 133:

28 Անդ:

«Գերմանական առաքելություն Արևելքում» կազմակերպության առաջին երկու որբանոցները: Միաժամանակ առկա էր նաև Նայասպանում արևելի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների սպույզ պարկերը, որին անհրաժեշտ էր հաղորդակից դարձնել գերմանական լայն հասարակայնությանը: Դա դժվարին և կարեւոր մի խնդիր էր, առանց որի լուծման անհնար կլիներ հասարակական շրջաններում հայ որբերի և այրիների համար «համակրանք շահել» և հայթայթել բավականաչափ նյութական միջոցներ: Նույնիսկ սպույզ և հիմնավորված լրատվության պարագային իրադրությունը այդպիսի աշխատանքների կազմակերպման համար աննպաստ էր: Գերմանիայի արարաքին քաղաքական գերադասությունների համար խիստ անհաճո էր արևելի ունեցած իրադարձությունների մասին բարձրաձայն խոսելը: Արևելքում Գերմանիայի արարաքին քաղաքականության հարցում առաջնային դեր ունեին նրա շահերը, և Թուրքիայի իրականության ճշգրիտ խնացությունը կարող էր այդ արեսակերից ունենալ խանգարիչ նշանակություն: Այն շրջանները, որոնք առաջնորդվում էին այդ ելակերպով, մեծ դժգոհություն էին փածում ցանկացած հայանպաստ գործունեության հանդեպ, և, բնականաբար, նրանցից հնարավոր չէր հուսալ որևէ աջակցություն: Զանգվածային մամուլից ևս օգնության ակնկալիքներ ունենալ հնարավոր չէր:

Լեփսիուսին մտաբանում էր նաև այն հանգամանքը, որ հայանպաստ լրատվության հրապարակման պարագային թուրքական կառավարությունն իր հերթին կձգար վիժեցնել հայերին օգնություն ցուցաբերելու՝ ԳԱԱ ծրագրերը: «Ինչպե՞ս պետք է հնարավոր դառնար շահագրգռություն արթնացնել Արևելքում գերմանական աշխատանքի կազմակերպման հարցում, - նշում էր նա, - ինչպե՞ս կարող էր գործը կյանքի կոչվել, երբ փարակույս իսկ չկար, որ նույնիսկ միայն Նայասպանում արևելի ունեցող իրադարձությունների փաստացի հրապարակումը ոչ միայն վտրորիկ կառաջացներ, որն այնուհետև հեշտությամբ չէր հանդարտվի, այլև մեզ հակասությունների մեջ կդներ գերմանական քաղաքականության հեպ (որն, ըստ իրադրության, միայն թուրքամեպ կարող էր լինել) և առավել ևս թուրքական կառավարության հեպ, որի բարյացակամությանը պետք է ապավինի թուրքական կայսրության փառաձեռն յուրաքանչյուր բարեգործական գործունեություն»²⁹:

Իրադրությունը ծանր էր, և Լեփսիուսը, իր իսկ խոստովանությամբ, որոշ ժամանակ գտնվում էր հոգեբանական երկվության մեջ՝ վարանելով անմիջապես ներվել «խաչածեկրակի փակ»: Կամ պետք էր հրաժարվել հասարակական ուշադրությունը Նայասպանի վրա բեկեռելու ծրագրից, որի դեպքում օգնության գործը ցանկալի ծավալներով չէր կարող իրագործվել, կամ պարզապես լինել, որ այն, իրեն և իր բարեկամներին հակասության մեջ դնելով գերմանական իշխանությունների հեպ, կվիժեցվեր: Այդ երկընդրանքից դուրս գալու համար նրան անփոխարինելի ծառայություն մատուցեց «Die Christliche Welt» ամսագրի խմբագրի՝ դր. Մարտին Ռադեի հոգվածներից մեկը, որպես հեղինակը պիեթիստական շրջաններին, որոնք կամենում էին բավարարվել հայությանը միայն թույլ և սահմանափակ չափերի օգնություն ցուցաբերելով, կշարմբում էր, որ նրանց պակասում է ճշմարտությունը հրապարակայնորեն իրազեկելու քաջությունը³⁰: Ռադեի հրապարակումը Լեփսիուսին օգնեց մեկընդմիջ քաղաքացիական իր երկվությունը: Եւ այնուամենայնիվ նա վճռեց իր արևել-

29 J. Lepsius, *Der Herausgeber an die Freunde unsrer Arbeit*, „Der Christliche Orient“, 1900, էջ 4:

30 Տե՛ս անդ:

կույրություններն անմիջապես չհրապարակել, այլ ուղարկել միայն մերձավորագույն շրջաններին՝ պահպանելով գաղարկությունը, ինչն անշուշտ խորապես կշռադարձված էր: «Նախքան նոր շրջանների մերձենալը կամ օրաթերթերի հետ կապ հաստատելը,- նշում էր Ռ. Շեֆերը,- հարկավոր էր բացառել թուրքամեր շրջանների հակագործողությունների հնարավորությունները և իրագրել ու գրավել մի շարք հեղինակավոր անձանց, որոնք օգնության աշխատանքներին հենարան կդառնային և կկարողանային հասարակայնության առջև ներկայացուցական դեր խաղալ»³¹:

Օգնության գործն արդյունավետ վարելու համար նախ հարկավոր էր այն դնել կազմակերպական հիմքերի վրա: Ուստի Լեփսիուսը Թուրքիայից վերադառնալուց հետո պատարար է. Լոնդանին առաջարկեց մի շարք բարեկամների հրավիրել Ֆրանկֆուրտ և ստանձնել հիմնվելիք՝ Նայաստանի օգնության գերմանական միության (այսուհետ՝ ՆՕԳՄ) նախագահությունը³²: Միությունը, որի հիմնադիր նիստը տեղի ունեցավ 1896 թ. հուլիսի 2-ին Մայնի Ֆրանկֆուրտում, կազմավորվեց երկու Ֆրանկֆուրտի և Բեռլինի կոմիտեների հիմքի վրա³³: Ֆրանկֆուրտի կոմիտեի նախագահ ընտրվեց Է. Լոնդանը, իսկ կենտրոնական՝ Բեռլինի կոմիտեի նախագահ՝ Ա. Ֆոն Բեռնշտեդտը: Լեփսիուսն իր ցանկության համաձայն դարձավ Բեռլինի կոմիտեի քարտուղարը՝ այդ պաշտոնում հետագայում ծխական համայնքներում, հանրակրթական և եկեղեցական համաժողովներում օգնության աշխատանքների հետ կապված խնդիրներ ներկայացնելու նպատակով³⁴: Բեռլինի կոմիտեի կազմում էին ընդգրկվել նաև այնպիսի ազդեցիկ եկեղեցականներ, ինչպես, օրինակ, դր. Բերմանը, պատարար դր. Ֆոն Բոդենշվինգը, պրոֆ. դր. Կրեմերը, «Der Reichsbote» պարբերականի գլխավոր խմբագիր պատարար Էնգելը, «Die Christliche Welt»-ի հրապարակիչ պրոֆ. դր. Մ. Ռադեն և ուրիշներ:

Այդ ժողովում, մինչև հետագա քայլերի ձեռնարկումը, վճռվեց հրապարակել Լեփսիուսի տեղեկագիրը և սպասել արձագանքներին: Նոգվածը՝ «Ճշմարտությունը Նայաստանի վերաբերյալ» վերնագրով, լույս տեսավ 1896 թ. օգոստոսին Բեռլինի «Der Reichsbote» օրաթերթում³⁵: Նա այդ պարբերականում օգոստոսի 12-ից 27-ը ընկած ժամանակամիջոցում հրապարակեց բազմաթիվ այլ հոդվածներ ևս, որոնք օգոստոսի վերջին լույս տեսան նաև առանձին գրքով՝ «Նայաստանը և Եւրոպան. մեղադրագիր քրիստոնյա մեծ տերություններին և կոչ քրիստոնյա Գերմանիային» վերնագրով³⁶: Այդպիսով գերմանացի քրիստոնյաների մի զգալի հարված իրագրել դարձավ Արևմտյան Նայաստանում կատարված իրողություններին, և եկեղեցական շրջաններում ծայր առան հուզումներ³⁷: Գիրքը, որ շուտով հայտնվեց բազմաթիվ գրախանութներում, հետագայում ունեցավ վեց նոր հրապարակություն, թարգմանվեց անգլերեն ու ֆրանսերեն և մեծ դեր խաղաց առհասարակ եւրոպական հասարակայնությանն իրագրելու գործում, ավելի ընդգրկուն էր ներկայացնում կոտորած-

31 R. Schäfer R., Geschichte..., էջ 8-9:

32 J. Lepsius, Der Herausgeber ..., էջ 5:

33 R. Schäfer., Geschichte..., էջ 9:

34 Տե՛ս անդ, էջ 9:

35 Տե՛ս անդ:

36 Տե՛ս J. Lepsius, Armenien und Europa. Eine Anklageschrift wider die christlichen Großmächte und ein Aufruf an das christliche Deutschland, Berlin, 1896.

37 Տե՛ս R. Schäfer, Geschichte... էջ 9:

ների ընդհանուր պատկերը: Փաստական և թվական տվյալների կողքին այնպիսի ներկայացված էին նաև ականաբանների վկայություններ՝ սոսկալի մանրամասներով³⁸:

Ուշագրավ է, որ երբ սկսվեցին Ա. Պոլսի նոր հայկական կոտորածները (1896 թ. օգոստոսին), Լեփսիուսի հրապարակումներն արդեն իրենց «գործը» կատարել էին, և երբ 1896 թ. Գերմանիայում նյութեր տպագրվեցին Ա. Պոլսի Բանկ օրոմանի վրա հայ հեղափոխականների կատարած հարձակման մասին, դրանք գրեթե ազդեցություն չգործեցին: «Եթե հենց 1896 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին հասարակությունը Լեփսիուսի գրքով իրագրված չլիներ, - գրում էր այդ առթիվ Ռ. Շեֆերը, - ապա այդ հեղափոխական միջադեպը կարող էր ամբողջովին մարել հայ ժողովրդի հանդեպ համակրանքը: Մինչդեռ տվյալ դեպքում հակառակը տեղի ունեցավ. դժբախտ ժողովրդի բարեկամների թիվը բազմացավ. Գերմանիայի ավերարանական եկեղեցին, նույնիսկ պաշտոնական եկեղեցական մարմինները, ինչպես և պրոսական գլխավոր սինոդն ու գավառային սինոդները միացան՝ կատարելով համապետական հայտարարություններ, չնայած պաշտոնական մամուլն իր բոլոր ուժերով ծառանում էր հայանպասք շարժման դեմ»³⁹:

Լեփսիուսի հրապարակումների միջոցով փաստորեն գերմանական հասարակական և եկեղեցական շրջաններում տեղի ունեցավ պրամադրությունների կտրուկ բեկում ի նպաստ հայերի:

Օգնության կազմակերպման առաջին նախադրյալներն այդպիսով արդեն առկա էին, և ՆՕԳՄ-ի՝ 1896 թ. օգոստոսի 28-ին Ֆրանկֆուրտում կայացած նիստում վճռվեց բոլոր հնարավոր միջոցներով սկսել լայնածավալ քարոզարշավ և հանգանակությունների կազմակերպում: Կազմակերպության հայանվեր գործունեությունը պետք է ծավալվեր ըստ հետևյալ հիմնարար սկզբունքների, որոնք ամրագրվեցին ՆՕԳՄ չորրորդ համաժողովում⁴⁰:

«1. Եթե մենք կամենում ենք արդյունավետ պայքարել Նայաստանում տիրող բաղձի և գրկանքների դեմ, նախ պետք է պահանջենք, որ վերջապես դադարեն հայերի հանդեպ կիրառվող հալածանքները, և այն գավառներում, ուր տեղի են ունեցել կոտորածներ, ստեղծվի խաղաղ իրադրություն: Եթե մենք այդ հարցում արդյունքի չհասնենք, մեր աշխատանքը կդառնա դանախան աշխատանք:

2. Մեր գործունեության ընթացքում պետք է առաջնորդվենք այն սկզբունքով, որ աշխատանք և աշխատանք, սակայն այսօր ընկճված հայ ժողովրդին ընձեռենք ինքնօգնության հնարավորություններ:

3. Նկրտապես, մեր ջանքերը սկզբունքորեն պետք է նպատակաուղղված լինեն ոչ թե առանձին քառապալկների, այսինքն՝ առանձին որբերի վիճակը բարելավելուն, այլ պետք է

38 Գրքում գերակշռված էր նաև վեց մեծ տերությունների դեսպանների վերոհիշյալ տեղեկագիրը, որը, հակառակ այն գաղտնի պահելու՝ կառավարական շրջանների ջանքերին, մի ֆրանսիացի դիվանագետի միջոցով փոխանցվելով հայերի ֆրանսիացի բարեկամ Պիեր Շարմետտին՝ 1896 թ.-ի գարնանը հրապարակվել էր նրա՝ «Martyrologe armenien» աշխատությունում: Լեփսիուսն, այն հայտնաբերելով, թարգմանեց գերմաներեն՝ ներառելով իր աշխատությունում: Տե՛ս J. Lepsius, Armenien und Europa..., էջ 208-243:

39 R. Schäfer, Geschichte..., էջ 10:

40 Բացի Ֆրանկֆուրտի և Բեռլինի՝ կենտրոնական կոմիտեներից, ժողովին մասնակցում էին նաև Նայաստանի շվեյցարացի բարեկամներն ու Կայզերվերթի, Բիլեֆելդի, Վեստֆալիայի, Նեսենի և այլ ենթակոմիտեների ներկայացուցիչներ: Տե՛ս J. Lepsius, Mitteilungen des deutschen Hilfsbundes zur Linderung des Notstandes in Armenien, „Der Christliche Orient“, 1897, էջ 91:

օգնության ձեռք մեկնել ողջ ժողովրդին: Զրկանքների դեմ պետք է պայքար ծավալել հենց այն շրջաններում, որտեղ դրանք կան, որպեսզի հին քրիստոնյա ժողովուրդը պահպանվի իր բնօրրանում:

4. Քաղցածներին և անօթևաններին սննդամթերքի, հագուստի և անկողինների բաժանումից բացի անհրաժեշտ է պարտիսաժամ շրջաններում մարդկանց օգնել վերակառուցելու իրենց տները, սերմացու և գործիքներ փրամադրել աշխատելու և եկամուտ ստանալու համար: Օգնությունը պետք է իրականանա և վերահսկվի երոպացիների կողմից:

5. Գերմանական օգնության միությունն ընտրում է հետևյալ ճանապարհը. մի քանի կենտրոնականներ, որտեղ արդեն որբեր են ընդունվել, պետք է զբաղեցնել գերմանական աշխատուժով և վերոնշյալ ակտիվ աշխատանքը նրա միջոցով իրականացնել շրջակա բնակավայրերում:

6. Քանի որ Թուրքիայի սահմանամերձ երկրներում ևս փախստականները գրավում են ծայրահեղ կարիքի և թշվառության մեջ, հետևաբար նրանց ևս պետք է ցուցաբերել օժանդակություն:

7. Օգնությունը պետք է ցուցաբերվի արագ»⁴¹:

Ֆրանկֆուրտում կայացած վերոնշյալ նիստից անմիջապես հետո ՆՕԳՄ ձեռնամուխ եղավ Բեռլինում և այլ քաղաքներում հանրահավաքների կազմակերպմանը, որտեղ կոչ էր արվում օգնություն ցուցաբերել հայերին: Ի նպաստ հայ ժողովրդի ակտիվ դիրքորոշում հանդես բերելու կոչեր էին հղվում նաև կայսերը⁴²: Կայսրարվում էին հանգանակություններ, որոնք, որպես կանոն, ստանում էին սինդիկատների և եկեղեցական մյուս իրավասու մարմինների թույլտվությունը: Ծավալվող հայանպասք քարոզչության ամենաակնառու ձեռքերումներից մեկը դարձավ պրոսական Գերագույն սինդիկատի՝ 1897 թ. նոյեմբերի 29-ի հռչակագիրը, որտեղ Գերմանական ավերարանական եկեղեցու՝ այդ ավագագույն մարմնի կողմից երկրամասային եկեղեցիներին կոչ էր արվում օգնություն ցուցաբերել «դաժանագույն հալածանքների ենթարկված և դեռ շարունակ ենթարկվող՝ Նայասպանի քրիստոնյա եղբայրներին..., աղոթել, որ նրանք կարողանան փորձությունը դիմակայել... Նոգ փանել սպանված ծնողների երեխաների համար... և հավաքի ընդհանրության ապացուցմամբ ու գործադրմամբ գորացնել» հայ ժողովրդին⁴³:

Ինչ վերաբերում էր պետական կառույցներին, ապա վերջիններս չափազանց զգայուն էին դարձել հասարակական փրամադրությունների՝ այդ նոր զարգացումների հանդեպ: Նավարությունը մշտապես վերահսկվում էին գաղտնի ոստիկանության և ՆԳ նախարարության աշխատակիցների կողմից և նվագագույն իսկ պարբերակի դեպքում՝ արգելվում⁴⁴:

41 Անդ, էջ 92:

42 U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 76:

43 Ամբողջական կոչը տես R. Schäfer, Geschichte..., էջ 17-18:

44 Տես E. Lohmann, *Nur ein Leben*, Schwerin, 1933, էջ 30: Այն, թե կառավարությունը Լեփսիտի և նրա գործընկերների հայանպասք հասարակական քարոզչության հանդեպ որքան զգայուն էր, կարող էր վկայել հենց իր՝ կայսրուհու վարքագիծը, որը 1896 թ. Բեթելի՝ Բուժքույրերի քրիստոնեական միությանն արգելեց ընթերցել „Der Reichsbote“ օրաթերթը (այն դեպքում, երբ դրանից կարճ ժամանակ անց, 1898 թ. աշնանը, նա իր ամուսնու՝ արևելյան ճանապարհորդության ընթացքում այցելեց նաև Պաղեստինի հայկական որբանոցը): Տես Գ. Գոլցի, P. C. Корхмазян, *Доктор Иоганнес Лепсиус. Страницы Жизни*, см. «Страны и народы ближнего и среднего Востока», т. XII, Ереван, (1985), էջ 117: Այդ պարբերականը, որտեղ, ինչպես նշվեց, Լեփսիտի

Նաճախ իշխանությունների կողմից Կարբեր պարճառաբանություններով արգելվում էին նաև հանգանակությունները⁴⁵: Կազմակերպվում էին մինչև անգամ այլընտրանքային հավաքություններ, որտեղ մտավորականությանը կոչ էր արվում գերծ մնալ հայանպասք միջոցառումներին մասնակցելու⁴⁶:

Այն, թե Լեվիսիուսը և իր բարեկամները քաղաքական ինչպիսի աննպասք պայմաններում պետք է իրականացնեին իրենց հայանպասք գործունեությունը, կարող են վկայել պրոֆ. Կարապետ Թումայանի հետ կապված իրադարձությունները, որին Ֆրանկֆուրտի կոմիտեի նախագահ պատրո Է. Լոնհանը 1896 թ. սեպտեմբերին քարոզչության կազմակերպման նպատակով հրավիրել էր Գերմանիա:⁴⁷ Երբ նա և Լեվիսիուսը 1896 թ. սեպտեմբերին Բեռլինում կազմակերպված մի հանրահավաքում կամենում էին ելույթով հանդես գալ, պրոսական ՆԳ նախարարությունը Կ. Թումայանին արգելեց հրապարակային ելույթներ ունենալ, իսկ Լեվիսիուսին սպառնաց զրկել հայանպասք գործունեության իրավունքից⁴⁸: Կարճ ժամանակ անց՝ սեպտեմբերի 24-ին, Բեռլինում մի նոր հավաքույթ կազմակերպվեց, որտեղ, ըստ Լեվիսիուսի և իր բարեկամների միջև նախապես կայացած պայմանավորվածության, Թումայանը չպետք է ելույթ ունենար, սակայն նրա զեկուցման րեքսուրը, բազմացվելով, պիտի բաժանվեր ներկաներին: Պայմանավորվածությանը նախապես րեղեկացած՝ միջոցառմանը ներկա գրնվող գաղարնի ոսրիկանությունը այդ փաստն օգրագործեց հավաքույթը ցրելու և մի «ուժգին քաղաքական պրորահողմ» բարձրացնելու համար, որն այնուհետև հեշտությամբ չհանդարտվեց: Ժողովի աշխատարններին Թումայանի ներգրավման պարահանարվությունը բարդվեց Յոհ. Լեվիսիուսի վրա, և նա հարկադրված էր գործ ունենալ ՆԳ և ԱԳ նախարարությունների հետ: Կարողանալով հիմնավորել իր՝ Գերմանիայի քաղաքականության դեմ չգործելու, այլ միայն հայ րատապալներին օգնություն ցուցաբերելու նպատակները, նա կարողացավ հարթել բարդությունները, թեպետ Թումայանն այնուհետև հարկադրված էր րեղափոխվել Անգլիա⁴⁹:

բազմաթիվ հրապարակումների շարքում լույս էր րեսել նաև նրա «Ճշմարտությունը Նայասրանի մասին» հոդվածը, այն փոքրաթիվ թերթերից էր, որոնք չէին խուսափում բացելիքաց խոսել հայկական կոտորածների մասին:

45 Տե՛ն „Die Christliche Welt“, 1896, էջ 958-959:

46 H. Goltz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, „Theologische Literaturzeitung“, 108, 1983, էջ 869:

47 R. Schäfer, *Geschichte...*, էջ 10: Մարզվանի ամերիկյան միսիայի աշխատակից, հայ ավերարանական հովիվ պրոֆ. Կ. Թումայանը երկու րարի առաջ Թուրքիայում հեղափոխական գործունեության մեղադրանքով մահվան էր դարապարտվել, սակայն իր քնույրի՝ պատրո Նոֆմանի (Ժնե) ջանքերով կալանքից ազալվելով՝ երկրից արարալվել էր: Տե՛ն J. Lepsius, *Der Herausgeber ...*, էջ 5:

48 Տե՛ն H. Goltz, *Zwischen...*, էջ 870:

49 Տե՛ն J. Lepsius, *Der Herausgeber ...*, էջ 5: Այդ դեպքի շուրջ հարուցված աղմուկը եզրափակվեց պրոսական պառլամենտում: Պարզամտոր Ադոլֆ Շթյոկերն այնրեղ 1897 թ. փետրվարի 11-ին ներկայացնելով միջադեպը և Թումայանի հանդեպ ցուցաբերված վարքագիծը համարելով անարդարացի՝ ՆԳ նախարար Էրեքհարդ Փոն դեր Ռեկելից պահանջեց հարցի վերաբերյալ պարզաբանում րալ, և վերջինս Թումայանին պարադրված արգելքի համար վկայակոչեց Բ. դոան հետ Գերմանիայի ունեցած բարեկամական փոխհարաբերությունները, որոնք իբրև թե րումվել էին Թումայանի ելույթների պարճառով: Տե՛ն “Thoumajan und die preussische Regierung“, „Der Christliche Orient“, 1897, էջ 188-189: Թումայանը հերագայում Անգլիայում և Շվեյցարիայում շարունակեց հանդես գալ Նայկական հարցին և Նայասրանում րիբող իրադրությանը վերաբերող հրապարակումներով, որոնց զգալի մասը 1905 թ. լույս րեսալ նաև առանձին գրքով: Տե՛ն Կ. Թումայան, Պարմություն Արեւելյան խնդրի և առաջնորդ հայկական հարցի, հ. Ա-Բ., Լոնդոն, 1905:

Լեփսիուսը հեղափոխում դառնությամբ էր հիշում այդ ծանր օրերը⁵⁰: «Նազվադեպ է բարեգործությունը հարկադրված եղել պայքարել այդքան մեծ դժվարությունների դեմ, գրում էր նա: - Չնայած «ուսանելի» չէր, երբ Գերմանիայի բոլոր շրջաններում Նայասարանի օգնության նպարակով կազմակերպվող հավաքություններն ամենուր ոստիկանության խիստ հսկողության տակ էին վերցվում, երբ արգելվում էր բարեկամ դաշինքի դեմ ինչ-որ բան ասել, երբ հավաքությունները խոչընդոտվում կամ լուծարվում էին, իշխանությունների կողմից արգելվում էին հանգանակությունները սովախար ժողովրդի համար, և հանգանակողները ոստիկանական փայտեր էին սրանում, սակայն, ընդհանուր առմամբ, այդ արարածը միջոցառումներն ունեցան հակառակ ազդեցությունը և հասարակայնության ուշադրությունը միայն ավելի ու ավելի բևեռեցին բարու իրավունքի վրա. հավանաբար քեզ-քեզ նաև ամոթի որոշ զգացողություն առաջացրեցին այն կապակցությամբ, որ Գերմանիայում բարեգործության ազգությունը դեռ պեղծ է պայքարով ձեռք բերվի»⁵¹:

Ինչու է, Լեփսիուսի «Նայասարանը և Երուսալեմ...» աշխատությունը վճռական նշանակություն ունեցավ հասարակայնության իրազեկման և հայ ժողովրդի բարեկամների մի սերվար զանգված հավաքագրելու հարցում: Նասարակայնության իրազեկման և իր կողմից ծավալվող հայօգնության աշխատանքների զարգացման համար Լեփսիուսը 1897 թ. սկզբին Բեռլինում հիմնեց նաև «Der Christliche Orient» պարբերականը, որտեղ հրատարակվում էին քաղաքական վավերագրեր, ականաբեռների փոխակազմեր 1895-96 թթ. կոտորածների վերաբերյալ, փոխակազմություններ էին հաղորդվում օգնության աշխատանքների ընթացքի մասին, փայտագրվում էին այլ բազմազան նյութեր Նայասարանում քեզի ունեցող իրադարձությունների, հարեան երկրներում ապաստանած հայ փախստականության դրության, հայոց պարտության, եկեղեցու, մշակույթի, Նայակական հարցի և այլ թեմաների վերաբերյալ⁵²:

Ամսագրում լույս էին տեսնում նաև հայերի՝ անգլիացի և ֆրանսիացի բարեկամների, գործընկերակի Գաղստի, Ռենդել Հարիսի, ֆրանսիացի հոգևորական Շարմեստի և այլոց հրապարակումները: Այն, ըստ այդմ, նաև փորձում էր միավորել ինչպես գերմանացի, այնպես էլ անգլիացի և ֆրանսիացի հայանպասք գործիչներին և նրանց հայանվեր նա-

50 Յոհ. Լեփսիուսի և նրա կազմակերպության ամբողջական գործունեությանը ծանոթանալու համար քեզն Ա. Նայրունի, Յոհանես Լեփսիուսի առաքելությունը, Երևան, 2002:

51 Տե՛ս «Das Deutsche Hilfswerk für Armenien», „Der Christliche Orient“, 1897, էջ 326: Բեռլինի ժողովի մասնակիցներից ոմանք դժգոհ էին ստեղծված քաղաքականացված մթնոլորտից, ուստի նպարակահարմար էին գտնում, որ Լեփսիուսը բաժանվեր Ֆրանկֆուրտի կոմիտեից: Ներքևները եղավ այն, որ ՎՊՄՄ երկու Ֆրանկֆուրտի և Բեռլինի կոմիտեները շուտով կազմակերպական առումով միմյանցից բաժանվեցին, և հեղափոխում գործում էին որպես ինքնուրույն կազմակերպություններ, ընդ որում Բեռլինի կոմիտեն 1900 թ. վերադադրվել իր նախկին՝ «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» անվանումը: Լեփսիուսը կոմիտեների բաժանման հանգամանքը աշխատանքների արդյունավետության բարձրացման առումով դրականորեն էր արժեքում: «Երկու կոմիտեների՝ կողք-կողքի ինքնուրույն գործունեությունը նպարակային էր այն առումով, - նշում էր նա, - որ կրկնակի աշխատանքի միջոցով կարելի էր հասնել շահագրգռությունների շարք ավելի մեծ մասշտաբների և դրանք նպարակատուղել Նայասարանի կարիքների բավարարմանը: Այդպիսով ես հասել էի իմ մտադրված նպարակին»: J. Lepsius, „Der Herausgeber ...“ էջ 6:

52 Տե՛ս „Das Blutbad von Arabkir“, „Der Christliche Orient“ 1897, էջ 6-17; J. Rendel Harris und Helen B. Harris, *Briefe vom Schauplatz der letzten Massacres in Armenien*, անդ, էջ 302-312; Nachrichten über das Hilfswerk an den Notleidenden in Armenien, անդ, էջ 47-51; H. Fischer, *Das Kloster hl. Thaddäus*, անդ, էջ 510-513; „Die französischen Gelbbücher und die Zustände in der Türkei 1893-197“, անդ, էջ 251-261; „Armenisches Lied“, անդ, էջ 384-385; „Die armenische Frage in den letzten 20 Jahren“, անդ, էջ 481-505 և այլն:

խաձեռնությունները: Պարբերականի էջերում հանդես էին գալիս նաև Լեվիսիոսի կազմակերպության՝ հայոցնության աշխարհաբնություն ներգրավված աշխարհակիցները՝ ամբողջացնելով Նայասարանում կարարված և կարարվող իրադարձությունների լուսաբանումը:

Ինչևէ, Լեվիսիոսի «Նայասարանը և Երոպայան» աշխարհությունը դարձավ համոզիչ սկզբնաղբյուր նաև այն հեղինակների և պարբերականների համար, ովքեր իրենց հրապարակումներում անդրադառնում էին հայկական խնդիրներին: Ինչ վերաբերում է գերմանական քաղաքական պարբերականներին, ապա հայկական խնդրի առումով առավել ակտիվ էին «*Präussische Jahrbücher*» և «*Die Zukunft*» ամսագրերը, որոնք, չնայած մեծ քաղաքական չունեին, սակայն դասվում էին ամենահեղինակավոր պարբերականների շարքում: «*Präussische Jahrbücher*»-ի հրատարակիչ, հայրնի հրապարակախոս Նանս Դելբրյուքը 1896 թ. սկզբին հրապարակեց երկու հոդվածներ, որոնք կրում էին «Քաղաքական երազանքներ» և «Քաղաքական լրջություն» վերնագրերը և մեծ արձագանք գրան Գերմանիայում: Դելբրյուքը հայկական ջարդերի համարեքստում Թուրքիայի մասնապրումն անխուսափելի էր համարում, իսկ բարեփոխումները, նրա կարծիքով, այլևս ավելորդ էին: «Վիվանդ մարդը այժմ վերջապես մեռնում է,- նշում էր նա:- Երկու սերունդների, ավելի քան կես հարյուրամյակի փորձառությունը ցույց տվեց, որ թուրքական պետությունը բարեփոխման ենթակա չէ»⁵³:

Թուրքի դեմ, որպես մարդու, հեղինակը ոչինչ չունեւ ասելու, բայց նա մշակութային Երոպային չէր կարող ձուլվել, իսկ Օսմանյան կայսրությունում բնակվող ժողովուրդների՝ միմյանց հանդեպ պաշտած արելությունն էլ անհնար էր վերացնել: «Եթե նույնիսկ կրակը, որն այս պահին դեռ մոլեգնում է, մի անգամ ևս հնարավոր լինի պարսեղել,- նշում էր Ն. Դելբրյուքը,- ապա միևնույն է, կարճ ժամանակ անց այն դարձյալ կբորբոքվի: Սպանված հազարավոր մարդիկ, մորթված կանայք և երեխաները վրեժ են ճշում»⁵⁴:

Նեղինակի համոզմամբ՝ հայկական կոտորածները ոչ միայն Թուրքիան մասնաբերելու առիթ էին ընձեռում, այլև այդ կերպ ամբողջ Երոպայում մի նոր քաղաքային վերաբաշխում կարող էր արելի ունենալ: Ընդ որում՝ նա այդ վերաբաշխումը հետևյալ կերպ էր պատկերացնում. Ռուսաստանը սպանալու էր Փոքր Ասիան և Կոստանդնուպոլիսը: Երոպական Թուրքիան բաժանվելու էր իրեն սահմանակցող պետությունների միջև: Փոխարենը Ավստրո-Նունգարիան Ռուսաստանից սպանալու էր Լեհաստանը, Գերմանիան՝ Լատվիան, Լատվիան և Լիտվան և, բացի այդ, Ֆրանսիայից սպանալու էր Լյուքսեմբուրգը: Գերմանախոս շրջակացիները միանալու էին Դանիային: Անգլիան ձեռք էր բերելու Եգիպտոսը, Իտալիան՝ Տրիպոլիսը, Ֆրանսիան՝ Մարոկոն և Կոնգոն: Սուլթանին մնալու էին միայն Սիրիան, Արաբիան և Միջագետքը⁵⁵:

Դելբրյուքը միաժամանակ անդրադառնում էր հայերի գրկանքներին՝ հիշեցնելով, որ գերմանա-ֆրանսիական պարերազմում վաղուց այդքան մարդիկ չէին սպանվել: Նենվելով Լեվիսիոսի քննադատությունների վրա՝ նա կրքոտ կերպով հանդես էր գալիս ի նպաստ հայերի և միաժամանակ տուր քննադատության էր ենթարկում թուրքական կողմնորոշում ունեցող լրարվամիջոցներին: Նարկանշական է, որ, պահանջելով սուլթանին գահընկեց անել,

53 „*Präussische Jahrbücher*“, Bd. 83, 1896, էջ 1:

54 Անդ:

55ՏՆՆ անդ, էջ 2-11:

Դելբրյուքն, այնուամենայնիվ, կայսերը նախաձեռնությունն ցուցաբերելու կոչ չէր անում: Գերմանական կառավարությունը, ըստ նրա, հանգիստ կերպով պետք է արտահայտեր «իր նողկանքը Կոստանդնուպոլսում գահի վրա բազմած մարդասպանի հանդեպ» և փառապալալ հայերին օգնելու համար հարկացներ դրամական միջոցներ⁵⁶: Դ-ա, նրա համոզմամբ, կնպաստեր նաև Գերմանիայի միջազգային հեղինակության բարձրացմանը և, բացի այդ, գերմանական պետության հանդեպ համակրանք կձևավորեր Արևելքի քրիստոնյաների շրջանում, որոնց պարկանում էր ապագան:

Դելբրյուքն իր «Քաղաքական լրջություն» հոդվածում հղում էր նաև 1921 թ. հույն ապստամբների երգից հետևյալ հարվածը. «Թուրքն այլևս չպետք է մնա ոչ Մոդեայում և ոչ էլ, առհասարակ, աշխարհում: Ե՞րբ պետք է գա այս երգի իրագործման ժամը»⁵⁷:

«Präussische Jahrbücher»-ը հետագայում նույնպես շարունակում էր ի նպաստ հայերի հանդես գալ և քննադատել այլ կողմնորոշում ունեցող կարծիքներն ու պարբերականներին: Նա միաժամանակ այն փեսակներն էր արտահայտում, որ Գերմանիան նույնպես պետք է շահագրգռված լիներ Օսմանյան կայսրության մասնադրման հարցում, քանի որ, ի վերջո, միայն այդ կերպ կարող էր արժեքավոր գաղութներ ձեռք բերել⁵⁸:

«Die Zukunft» պարբերականը, որի հրատարակիչը Մաքսիմիլիան Նարդենն էր, նույնպես 1890-ական թթ. կոտորածների համարեքստում բավական հաճախ էր անդրադառնում Նայկական հարցին: Այդ ամսագրին ընդհանուր առմամբ վերագրվում էր ռուսամեր և հակաանգլիական դիրքորոշում, իսկ Նարդենն ինքը Բիսմարկի ջերմ երկրպագուն էր⁵⁹: 1895-1896 թթ. անդրադառնալով հայկական խնդիրներին՝ պարբերականը անգլիացի գործիչներից միայն Գլադստոնին էր համարում հայ ժողովրդի անկեղծ և անշահախնդիր բարեկամ, մինչդեռ մյուսները, նրա կարծիքով, հայերին օգտագործում էին որպես միջոց իրենց իշխանությունն ընդլայնելու համար⁶⁰: Պարբերականն այն համոզմունքն էր արտահայտում, որ եւրոպական ժողովուրդներին ղեկավարում էին այնպիսի մարդիկ, որոնք երկյուղում էին նորարարություններից և հստակ վճիռներ կայացնելուց, և որոնց հետաքրքրում էր միայն առևտրական շահը, ուստի հալածվող քրիստոնյաների փրկության նպատակով որևէ ձեռնարկում նրանցից պետք չէր ակնկալել: Ըստ այդմ՝ քրիստոնեական համերաշխության մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող: Եւրոպացի քրիստոնյաներին «Die Zukunft»-ը բնութագրում էր որպես նյութական շահերով առաջնորդվող չարչիներ, որոնք ոչ մի ընդհանրություն չունեին Գալիլեացու հետ: «Նայերի շուրջ առաջացած աղմուկը, առանց արդյունքի հասնելու, հերգիներն կմարի,- գրում էր պարբերականը 1896-ին,- քանի որ ժամանակակից քրիստոնեությանն, ամեն դեպքում մարչելի են հիստորիկ կարեկցական հույզերը, բայց ոչ միասնական ուժգին գայլույթը, որը կմղի կրթության և քաղաքական սխրանքների: Ոչ մի երկրում բուրժուազիան երբևէ խաչակրաց արշավանքների ցանկություն չի ունեցել, եթե դրանցից որևէ օգուտ չաղել հնարավոր չէր: Եւ նույնիսկ պարոն Յոհաննես Լեփսխուսը ... իր՝ «Նայասարանը և Եւրոպան» մեղադրագրով չի կարող հրաշքներ գործել...»⁶¹:

56 Անդ, էջ 216-217:

57 Անդ, էջ 223:

58 Տե՛ս „Präussische Jahrbücher“, Bd. 87, 1897, էջ 597-599:

59 Տե՛ս U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 46:

60 Տե՛ս „Die Zukunft“, Bd. 13, 1895, էջ 153, 156.

61 U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 47:

Պարբերականն, այնուհանդերձ, մինչև իսկ երոպական պետությունների կողմից սեփական շահերի հետապնդման գերակայության պարագայում Թուրքիայի մասնավորապես համարում էր անխուսափելի և այդ հարցում որոշակի դերակատարում էր վերապահում Գերմանիային:

1890-ական թթ. հայկական կոտորածներին լայնորեն անդրադառնում էր նաև քրիստոնեական մամուլը: Գերմանական լուրերականության և լուրերական միասնական շաբթման գլխավոր պարբերականը՝ «Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung»-ը (այսուհետև՝ AELKZ), առաջին անգամ հայկական կոտորածների մասին տեղեկացրեց 1896 թ. հունվարին՝ դրանք անվանելով քրիստոնյաների հալածանքներ: Պարբերականը նշում էր, որ հայերի ինքնաշարժական կազմակերպումը անհրաժեշտ և հասկանալի էր, որ դրանք ոչ մի կապ չունեին հայկական «ապստամբության» մասին թուրքական քաղաքական սաղ-րիչ տեղեկությունների հետ, և որ մեծ պետությունները պետք է հնարավորին չափ արագ միջամտեին⁶²:

Ամբողջ տարվա ընթացքում պարբերականը հոդվածների և այլ հրապարակումների միջոցով մանրամասնորեն տեղեկացնում էր հայկական հարցի և կոտորածների մասին⁶³: Այն նաև հիշեցնում էր Լուրերի հետևյալ երգի մասին՝ դրա բովանդակությունը համարելով արդիական. «Ղահպանիք մեզ, Տեր, քո խոսքով, և պապին ու թուրքերին արգելիք սպանել»⁶⁴:

Երբ ամիսների ընթացքում որոշակի դարձավ, որ տերությունները հայկական ջարդերը կասեցնելու համար միջամտելու մտադրություն չունեն, քննադատություն էր տեղում նաև նրանց հասցեին, ինչն առանձնապես ուժգնացավ 1896 թ. օգոստոսի կոտորածներից հետո. «Այս երկաթյա եսականության մեջ,- գրում էր պարբերականը,- որը միայն իր սեփական շահն է ճանաչում և հարգում, սուր կերպով ի հայտ է գալիս արդիական աշխարհայեցողության հակադրությունը միջնադարյանի հանդեպ, որն ամեն բան վրանգեց Փրկչի գերեզմանը անհավասարներից ազատելու համար: Խաղաղությունը աստվածային բան է, և նրա պահպանումը արժանի է մեծ գոհերի: Եթե, սակայն, դա հետապնդվում է միայն գործարքների շահից ելնելով, ինչը ակնհայտորեն տեղի է ունենում հիմա, երբ սոսկալի կոտորածները հենց այդ պարագայով ուշադրության չեն արժանանում, և սպանվածների արյունը գուր կերպով է ապաշխարության կոչում, ապա քրիստոնեությունը, եթե այն դեռ արժանի է այդ անունը կրելուն, պետք է ամբողջ իր դեմքը ծածկի: Մենք պարասխանավորությունը ոչ մի առանձին պետության չենք վերագրում: Ամենաքիչը Գերմանիան ի վիճակի կլինե՞ր այն սպանվել: Մենք, սակայն, փոխարենը էլ ավելի բարձրաձայն ենք բողոքում մեր ժամանակի դաժան նյութական ոգու դեմ. մենք նրան այլևս չենք կարող ներել»⁶⁵:

Չնայած պարբերականը տարվա ողջ ընթացքում շարունակում էր հանդես գալ հալածվող հայերի օգտին և պետություններին կոչ էր անում միջամտել, այնուհանդերձ 1896 թ. հոկտեմբերից այնտեղ նկատվեց կարծիքների բեկում. մասնավորապես կասկածի էր

62 Տե՛ս AELKZ, 30, 1896, էջ 93:

63 Տե՛ս U. Feigl, նշվ. աշխ., էջ 49:

64 Անդ., էջ 50:

65 AELKZ, 30, 1896, էջ 883: Նման. U. Feigl, նշվ. աշխ., էջ 50:

ենթարկվում հայերի լիակատար անմեղ լինելը⁶⁶։ Առկա էր նաև անհամաձայնություն հայ ժողովրդի գերմանացի բարեկամների, հապկապես ՆՕԳՄ-ի հասարակական-քաղաքական գործելակերպի, նրանց հանրահավաքների և ցույցերի հանդեպ, որոնք, պարբերականի կարծիքով, կարող էին քաղաքական սադրանքների առիթ լինել։ 1897-ից այդ պարբերականն արդեն բավական հազվադեպ էր անդրադառնում հայկական խնդրին։

Քրիստոնեական պահպանողական կուսակցության՝ «Deutsche Evangelische Kirchenzeitung» պարբերականը, որի հրատարակիչը Ադոլֆ Շթյոկերն էր, հայկական թեմապիկային առավել ակտիվորեն սկսեց անդրադառնալ 1896 թ. փետրվարից։ Մի ընդարձակ հոդվածաշարով այն ներկայացնում էր Նայ Առաքելական Եկեղեցու պատմությունն ու առանձնահատկությունները և զուգահեռաբար անդրադարձ էր կատարում նաև հայկական կուրորածներին՝ մեծ տերություններին կոչ անելով միջամտել ի նպաստ հայերի⁶⁷։ Արարահայտելով այն տեսակետը, որ Օսմանյան կայսրության մասնաբաժնի մտադրությունները, պարբերականը միանգամայն օրինազատի էր համարում, որ, որպես դրա առաջին քայլ, Ռուսաստանը գրավեր Արևմտյան Նայաստանը։ Մեծ տերություններին անդրադառնալիս ավստոսանք էր արարահայտում այն առնչությամբ, որ վերջիններս, ջանք չխնայելով՝ ցուցադրելու իրենց մարդասիրական կեցվածքը, գործնականում ոչինչ չէին կամենում ձեռնարկել։ Քննադատության էր ենթարկվում նաև Գերմանիայի հանդուրժողական վարքագիծը։ «Ոչ մի խոսք չի լսվում այն մասին, որ Գերմանիան իր մեծ իշխանությունը Ասորուց ստացել է՝ երկրի վրա արդարությունը պաշտպանելու համար, - գրում էր պարբերականը։ - Ոչ մի կարեկցանք չի արարահայտվում սովին և ցարին մարմնաված, իրենց կերակրողներից զրկված մարդկանց հանդեպ...»⁶⁸։

Նմանապես պահպանողական Էռնստ Վիլհելմ Նենգսպենբերգի կողմից հիմնադրված «Evangelische Kirchenzeitung»-ը նույնպես բավական հանգամանակից էր անդրադառնում հայկական կուրորածներին⁶⁹։ Ոչ մի կասկած չունենալով Լեվիտիսի հրապարակած տեղեկությունների ճշմարտացիության հարցում՝ թերթն այն տեսակետն էր արարահայտում, որ թուրքական կառավարությունը, ինչպես և այդ պետությունն առհասարակ այլևս գոյության իրավունք չունի, և որ անհրաժեշտ էր Թուրքիան մասնաբաժնի։ Դա, այնուհանդերձ, պարբերականն անվանում էր դժվար իրագործելի խնդիր, և առաջին հերթին անհրաժեշտ էր համարում կուրորածների իրականացման պարասխանաբանություններին դարձնել մի միջազգային փոխհարաբերականի միջոցով։ Գերմանական կառավարության և պաշտոնական մամուլի հանդուրժողական դիրքորոշման առնչությամբ պարբերականը միայն թուցիկ քննադատություն էր հնչեցնում, իսկ հայերի հանդեպ թուրքական բարբարոսությունները դիտարկում էր առաջին հերթին կրոնական հակամարտության համարվածություն։ «Վերջին շրջանում դարձյալ բրիտ-

66 Տե՛ս անդ։

67 Տե՛ս DEKZ, 1896, էջ 76-121։

68 Ս. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 52։ Նարկ է նշել, որ այս թերթի դիրքորոշումն, այնուհանդերձ ուներ որոշ պայմանականություններ և երբեմն նաև փոքր էր փախ թուրքական պաշտոնական տեսակետներից։ Այնուհետ, օրինակ, քննադատություն էր ի հայտ գալիս հայ ժողովրդի՝ առավել ակտիվ հանդես եկող մի շարք բարեկամների, մասնավորապես Լեվիտիսի հասցեին, որը մեղադրվում էր անգլիական ազդեցությունից զերծ չլինելու և իր տեղեկություններում հայկական ապստամբական գործողությունները լռության մարմնելու մեջ։ Անդ։

69 Տե՛ս անդ։

Անդ։

տոնյաների, և այն էլ շարք թիստոնյաների արյուն է հոսել Նայաստանում»,- նշվում էր, օրինակ, հրապարակումներից մեկում⁷⁰:

Պարբերականում համեմատաբար մեծ տեղ էր հատկացվում նաև Նայ Առաքելական Եկեղեցուն առնչվող հարցերին, և ընդգծվում էր նրա բարենորոգման անհրաժեշտությունը⁷¹:

Ավերարանական միության «Deutsch-Evangelische Blätter» պարբերականը առաջին անգամ հայկական կոտորածներին անդրադարձավ նախ 1896 թ. գարնանը, իսկ ավելի մանրամասն՝ նույն տարվա աշնանը: Նարցով առավել ակտիվ կերպով զբաղվող Վիլյամ Բեյշլագն իր հոդվածներում պնդում էր, որ չէր կարելի հավասար ընծայել թուրքական մամուլին և առհասարակ քարոզչությանը⁷², որ խնդիրը, անկասկած, վերաբերում էր թիստոնյաների հալածանքներին, և որ մեծ տերությունները վերջապես պետք է հանձնառություններ ստանձնեին Թուրքիայի հանդեպ: «Եթե նույնիսկ Թուրքիայում ոչ բոլոր թիստոնյաների վրա է միաժամանակ հարձակում ձեռնարկվել,- գրում էր նա,- ապա հայերը հարձակման են ենթարկվել՝ որպես թիստոնյաներ: մի՞թե կարելի է ասել, թե Ներսիսի հետապնդումները թիստոնյաների հետապնդումներ չէին, քանի որ դրանք միաժամանակ նաև զավառներում ապրող թիստոնյաների հանդեպ չեն ձեռնարկվել: ... Եւ ինչո՞ւ հազարավոր հայեր իրենց կյանքը փրկելու այլ միջոց, քան իսլամն ընդունելն էր, չեն ունեցել»⁷³:

Պարբերականը սուր քննադատությամբ էր անդրադառնում Օսմանյան կայսրության հետ Գերմանիայի բարեկամական փոխհարաբերություններին և այն դժգոհությանը, որով իշխանությունները վերաբերում էին հայերի՝ գերմանացի բարեկամների գործողություններին: «Գերմանացի բազմահազար թիստոնյաները խորապես տրամադրված վրդովմունքով են կանգնած իրենց կառավարության անընդունելի Արևելյան քաղաքականության առաջ. մի քաղաքականության, որը հայկական կոտորածների ընթացքում ինքիմ նվերներ է դնում սուլթանի՝ թիստոնյաների թարմ արյունից թաց ձեռքերի մեջ և «բարեկամացած պետությանը» շարունակ գերմանացի հրահանգիչներ է տրամադրում մի բանակի կապարելագործման նպատակով, որը հենց նոր օգտագործվել է՝ մեզ հետ միասին նույն Փրկչի անունը կրող մի ժողովրդի սպանողի համար: Գերմանացի թիստոնյաները իրավունք չունեն իրենց կառավարության Արևելյան քաղաքականության պարզաբանված փհարվել և գերծ մնալ թիստոնյայի՝ իրենց պարտքը հնարավորին չափ լավ կատարելու»⁷⁴:

Ավերարանական միությունը դատապարտում էր հայերի տառապանքների հանդեպ անտարբեր՝ պաշտոնական և կիսապաշտոնական մամուլի վարքագիծը և մեծապես ողջունում էր հայ ժողովրդի գերմանացի բարեկամների, մասնավորապես՝ դր. Յոհ. Լևիսխուսի գործունեությունը⁷⁵:

70 Անդ:

71 Տե՛ս անդ, էջ 53:

72 Տե՛ս անդ:

73 Անդ:

74 W. Beyschlag, Lepsius, Deutsch-Evangelische Blätter, 1896, p. 784.

75 Բեյշլագն, ի դեպ, նույնպես մասնակցել էր հայաստանի հանրահավաքներին, ունկնդրել էր Լևիսխուսին և նրա մասին հայրնում էր հետևյալը. «Ես նրանից անվերապահորեն վստահելի անձնավորության տպավորություն ստացա, որ առաջնորդվում է ոչ միայն ջերմ գզացումով և բարոյական պաթոսով, այլև հստակ լմբոնումով, շրջահայեցությամբ և խոհեմությամբ, որ հեշտությամբ չի պնդի այն, ինչն ինքը լրջորեն չի ստուգել և ճշգրիտ

Թուրքիայում հայերի ապագայով մտախռոված պարբերականը մասնաշաղկապում էր այն հանգամանքը, որ թուրքերը երոպական տարածքներից ներգաղթող իրենց հայրենակիցներին կամենում էին տրամադրել անապոյական տարածքները, և այդ պարագայում այնպեղ քրիստոնյաների համար նեղվածք էր ստեղծվելու: Եթե այդ գործընթացը չկասեցվեր, ապա պարբերականի կարծիքով բոլոր հայերը, թերևս, պետք է ստիպված լինեին արագազաղթել Բուղարիա կամ Ամերիկա⁷⁶:

Պրոֆ. Մարտին Ռադեի կողմից հրատարակվող «Die Christliche Welt»-ը, չնայած համեմատաբար փոքր տպաքանակին, գերմանական բողոքական շրջաններում ամենամեծ հեղինակությունը վայելող պարբերականներից մեկն էր: Այն 1896 թ. սկզբից մշտապես անդրադառնում էր հայկական կոտորածներին՝ վկայակոչելով սկզբնական շրջանում անգլիական սկզբնաղբյուրներ, իսկ որոշ ժամանակ անց՝ նաև Յոհ. Լեփսիուսի տեղեկությունները, որոնք համարում էր միանգամայն ստույգ: Պարբերականը գերմանացի քրիստոնյաներին կոչ էր անում հանդես գալ ի նպաստ Թուրքիայի՝ իրենց հավատակիցների և տուրք չտալ այն թյուր տեսակետին, թե այդպիսով կաշառվանեին Անգլիայի շահերը: Մարդկային կարեկցանքը և քրիստոնեական համերաշխությունը, թերթի բնութագրմամբ, շարավելի կարևոր էին, քան քաղաքական շահերը⁷⁷, և նա չէր զլանում ուժգին կերպով քննադատել նաև գերմանական կառավարության անգործունեությունը: «Նայկական ճգնաժամի ժամանակ ոչ մի պետություն ավելի նվազ ազնվաճառություն չի դրսևորել, գրում էր պարբերականը, որքան գերմանական կառավարությունն ու գերմանացի ժողովուրդը»⁷⁸:

Գերմանական օրաթերթերը, պարբերականի բնութագրմամբ, եռանդագին կերպով կոծկում և լուրջան էին մատնում Թուրքիայում կատարվող եղերական իրողությունները: Իր էջերը, սակայն, «Die Christliche Welt»-ը ազատորեն հափկացնում էր հայերի գերմանացի բարեկամներին, որոնք այնպեղ հանդես էին գալիս հայանպաստ հրատարակումներով⁷⁹: Թերթը միաժամանակ փորձում էր այն տեսակետը զարգացնել, որ կոտորածների հարցում մեղավորները որոշակի մարդիկ էին, և ճիշտ չէր լինի մեղադրել ամբողջ թուրք ժողովրդին: Այն համոզմունքն էր արտահայտվում, որ Թուրքիան բարեփոխվել չէր կարող: Այն մասին, թե Օսմանյան կայսրությունում տեսականորեն ինչպես պետք է լուծվեր հայերի կյանքի և ունեցվածքի անվտանգության խնդիրը, որևէ հայեցակարգ չէր զարգացվում: Փոխարենը պարբերականը անհրաժեշտ էր համարում սուլթանին և նրա կառավարությունը վերցնել հսկողության ներքո և հայաշար բնակավայրերում էլ ստեղծել քրիստոնյա դիպորդների մի հզոր ցանց⁸⁰:

Նայկական խնդիրներին անդրադառնում էին նաև քրիստոնեական կողմնորոշում ունեցող այլ լրատվամիջոցներ, գործրինակ՝ Գուստավ Վառնեկի կողմից հրատարակ-

սկզբնաղբյուրներով չի կարող ապացուցել»: Անդ, էջ 776-777:

76 Տե՛ս անդ, էջ 782-786:

77 Տե՛ս „Die Christliche Welt“, 1897, էջ 71-72:

78 Անդ, էջ 465:

79 Ս. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 55:

80 M. Rade, *Die Politik der europäischen Großmächte, insbesondere des Deutschen Reiches, gegenüber den Armeniern*, „Die Christliche Welt“, 1896, էջ 691: Այդ պարբերականն, ի դեպ, իր հրատարակումներով մեծապես նպաստեց նաև հայերին օգնության կազմակերպման՝ Յոհ., Լեփսիուսի և առհասարակ ՆՕԳՄ նախաձեռնություններին:

վող «Allgemeine Missionszeitschrift», Յուլիուս Ռիխտերի կողմից հրատարակվող՝ «Die Evangelischen Missionen», «Deutsches Protestantenblatt», կաթոլիկական «Historisch-Politische Blätter für das katholische Deutschland» պարբերականները, որոնք, որպես կանոն, հենվում էին դր. Լևիսիուսի «Նայասարանը և Երուսալան...» աշխատության մեջ ամփոփված փնտելությունների վրա:

Բացի մամուլից, Նայկական հարցին անդրադարձ էր կատարվում նաև առանձին հրատարակումների՝ գրքերի և բրոշյուրների միջոցով: Առաջին և ամենաընդգրկուն աշխատությունը Լևիսիուսի՝ «Նայասարանը և Երուսալան. մեղադրագիր քրիստոնյա մեծ փրկություններին և կոչ քրիստոնյա Գերմանիային» գիրքն էր, որը, ինչպես արդեն նշվեց, նաև կարևորագույն սկզբնաղբյուր էր այլ հրատարակումների համար: Լևիսիուսն իր այդ աշխատության մեջ, հանգամանալից փնտելացնելով հայկական կոտորածների մասին, միաժամանակ սուր քննադատություն էր ուղղում երոսական պետությունների՝ բարոյական նորմերից զերծ, նյութական շահերի հետամուտ արարքին քաղաքականությանը և նրանց կոչ էր անում «վերաքրիստոնեացնել» իրենց քաղաքականությունը:

Գրքի վերնագիրն իսկ հուշում էր, որ Երուսալան և, մասնավորապես, Գերմանիան առանձնահատուկ պատասխանատվություն էին կրում Թուրքիայում փրկի ունեցած եղբրական իրադարձությունների համար. ոչ վերջին հաշվով նաև այն պարճառով, որ նրանք էին Նայկական հարցը մեծ քաղաքականության օրակարգ բերել և այնուհետև, չսպարելով այդ հարցի լուծմանը, հայերին դարձրել էին սուլթանական կառավարության վերեփնդության գոհը: «Եթե մեծ փրկությունները Նայասարանը թողնեին իր հույսին, - գրում էր Լևիսիուսն այդ առնչությամբ, - հայերն այսօր, անշուշտ, երջանիկ չէին լինի, բայց նաև չէին լինի երկրագնդի ամենադժբախտ ժողովուրդը»⁸¹:

Եթե մեծ փրկություններն առաջ են մղել բարեփոխումների հարցը, ապա, ինչպես նշում էր Լևիսիուսը, դա անկասկած արել են իրենց աշխարհաքաղաքական շահերի թելադրանքով, սակայն, նրա համոզմամբ, սխալ և անհիմն էր Գերմանիայում փարածված այն փեսակերը, թե Անգլիան, որպես 1890-ական թթ. բարեփոխումների մասին ամենից ավելի բարձրաձայնող պետությունը, ըստ այդմ, հայկական կոտորածների հարցում ուներ մեղքի առանձնահատուկ մեծ բաժին: Եթե բարեփոխումներն արդեն համաձայնեցվել էին, նշում էր Լևիսիուսը, ապա չէր կարող արգելվել այդ մասին խոսելը: Իսկ ինչ վերաբերում էր այն պնդումներին, թե Անգլիան հայերին զենք է մատակարարել, ապա դրանք հեղինակը համարում է անհիմն:

Լևիսիուսը, ընդհանուր հանդես բերելով բարեփոխումների իրագործման հարցում Գլադստոնի և նրա կառավարության ցուցաբերած ակտիվության հանդեպ, միաժամանակ սուր քննադատություն էր ուղղում գերմանական կառավարության՝ հայկական ջարդերի վերաբերյալ լուծություն պահպանելու քաղաքականությանը, որը «ոճրագործի» հետ իր բարեկամական հարաբերություններից չզրկվելու համար զլանում էր մինչև իսկ համակրանքի ժեստ ցուցաբերել հետապնդվող հայերի հանդեպ⁸²: Ի վերջո, ինչպես նշում էր Լևիսիուսը,

81 J. Lepsius, Armenien und Europa..., էջ 84:

82 Տե՛ս անդ, էջ 84:

ծայրահեղ, բացարձակ լռության և ռազմական միջամտության միջև կար մի խաղապարածք, ինչը, սակայն, նույնպես Գերմանիայի կողմից երբեմն չօգտագործվեց⁸³:

Լեփսիուսը ոչ արժանավայել էր համարում Գերմանիայի կեցվածքը, որը հավակնում էր դառնալ համաշխարհային տիրություն, և միաժամանակ հերքում էր պաշտոնական Գերմանիայի կողմից շահարկվող այն տեսակետը, թե Թուրքիայի մասնավորապես կարող էր համաշխարհային պատերազմի դրդապատճառ դառնալ: Բոլոր դեպքերում Օսմանյան կայսրությունը, նրա համոզմամբ, տնտեսական փլուզման և երիտթուրքական շարժման ուժեղացման հետևանքով շուտով հասնելու էր իր վախճանին: Լեփսիուսը դրանում ռդրերգական ոչինչ չէր տեսնում, և Թուրքիայի մասնավորապես դեպքում համաշխարհային պատերազմի հավանականությունն էլ, նրա կարծիքով, խիստ փոքր էր: Փոխարենը նա ուշադրություն էր հրավիրում թուրքերի և քրդերի անպարտելիության դեպքում հայերին սպառնացող նոր վտանգների վրա՝ ընդգծելով, որ մեծ տիրությունների անգործությունը կբաջալերեր իսլամական և քրդական ֆանատիզմը, ինչն էլ կարող էր հանգեցնել նոր կոտորածների⁸⁴: «Ի՞նչ են, ուրեմն, մեծ տիրությունները մտածում այս հարցում ձեռնարկել՝ ցնծացող իսլամի հանդեպ քրիստոնեության պարիվը փրկելու համար, - գրում էր նա: - Մենք մեր խնդիրը չենք համարում այդ հարցին պարասխանելը, այլ կոչ ենք ուղղում քրիստոնյա կայսրերի և թագավորների սրբին ու խղճին, որոնք Աստծո կողմից իրենց վստահված սուրը անտեղի չպետք է կրեն և, որպես երկրի վրա աստվածային արդարադատության ներկայացուցիչներ, պարտավոր են հաշվելու լինել այն հարցում, թե արդյոք իրենց դժվարին ծառայության իրագործման ժամանակ երբեմն աչքի առաջ ունեցնել են Աստծո պարիվը և Քրիստոսի արքայությունը»⁸⁵:

Լեփսիուսն, այսպիսով, ինչպես Գերմանիայից, այնպես էլ մյուս տիրություններից պահանջում էր իրենց արտաքին քաղաքականությունը կառուցել քրիստոնեական բարոյականության հիմքի վրա, այլ ոչ թե եսակենտրոն նյութական շահերի:

1897-ին հրապարակվեց նաև մեկ այլ արժեքավոր աշխատություն, որի հեղինակը Ժուլիոս Գորթոլ գերմանացի հոգևորական Ադոլֆ Նոթմանն էր: Նա «Թուրքական գեղանում» խորագիրը կրող իր գրքում անդրադառնում էր մի հայտը, որը կողմից արդեն հիշատակված Կ. Թումայանի ճակատագրին և հակապետական գործունեության մեղադրանքով Թուրքիայում ձերբակալվել ու բանտարկվել էր⁸⁶: Նոթմանն իր աշխատությամբ նպատակ ուներ եվրոպական հասարակայնության ուշադրությունը հրավիրել ինչպես նրա, այնպես էլ առհասարակ հայ ժողովրդի արեւմտյան հարվածի ծանր դրության վրա: Գրքի հրապարակումից հետո Թումայանի հետ կապված միջադեպը Եւրոպայում զգալի հասարակական հնչեղություն ստացավ, ինչի հետևանքով թուրքական կառավարությունը բանտից ազատեց Թումայանին՝ պայմանով, որ վերջինս առհավեր հեռանար Թուրքիայից:

Նոթմանն իր գրքում առաջադիմության և մարավոր ներուժի տեսանկյունից հայերին բնութագրում էր որպես Արեւելքի ժողովուրդների «պիտերը», որն ունակ էր արեւմտյան մշակույթը ներմուծել Թուրքիա և, որպես այդպիսին, անմրցելի էր: «Նրանք լույսը և առա-

83 Տե՛ս անդ:

84 Տե՛ս անդ, էջ 112-114, 118:

85 Անդ, էջ 121-122:

86 A. Hofmann, *Im türkischen Kerker*, Berlin, 1897:

ջաղիմությունն են մթին և ֆապալիզմի ու ծուլության մեջ ընկղմված թուրքականության հանդեպ»⁸⁷, -գրում էր հեղինակը: Ըստ Նոֆմանի՝ հայերը Եւրոպայի համար անփոխարինելի դերակատարում էին ունենալու նաև Արեւելքը, ներառյալ ողջ Թուրքիան քրիստոնեացնելու հարցում: Չնայած երկրաստորդ հայերի մեջ կային հեղափոխականներ, սակայն, հեղինակի համոզմամբ, նրանց որևէ մեղադրանք չէր կարող ուղղվել, բանի որ նրանք ազապագրական պայքար էին մղում և, ըստ այդմ, անում էին նույնը, ինչ արել են գերմանացի ազապամարիկները Նապոլեոնի դեմ պայքարում:

Նարկ է հշել, որ ոչ միայն հայանպասք գործիչներն էին զբաղվում հայկական խնդիրների վերաբերյալ հրապարակումներով, այլև պրոթուրքական հրապարակախոսները, որոնց շարքում ամենահիշարժանը, թերևս, Նանս Բարթն էր: Նա 1897-ին հրապարակեց «Թուրք, պաշտպանվիր» գիրքը, որն այնուհետև ունեցավ նաև մի շարք վերահրապարակումներ⁸⁸: Արդեն վերնագիրն է հուշում, թե գիրքն ինչպիսի ուղղվածություն ուներ: Բարթը պնդում էր, որ թուրքերը Եւրոպայում, հարկապես հայերի հաշվին, հանիրավի զրպարությունների էին ենթարկվում, և այդ գործընթացը դեկավարվում էր Անգլիայի կողմից, որը ձգտում էր մասնադել Թուրքիան⁸⁹: Ըստ Բարթի՝ Օսմանյան կայսրությունը գտնվում էր քրեական, ընկերային և քաղաքական բարվոք դրության մեջ, և ոչ մի ուրիշ պետություն չկար, որն իր հպարակներին ավելի շար քաղաքական ու կրոնական ազաություններ քրամադրեր: Դրանից, հեղինակի պնդմամբ, օգտվում էին նաև հայերը: Մինչդեռ թուրքերը մշակութային և մինչև իսկ «խղիւղական» ժողովուրդ էին, որին հապուկ էին բարեսքությունը, հանդուրժողականությունը, մերձավորի հանդեպ սերը, ազգերի հավասարության ժողովրդավարական ըմբռնումը և անվերապահ հնազանդումը կառավարությանը⁹⁰:

Բարթը վրդովմունք էր արքահայտում հայերի հանդեպ գերմանական եկեղեցական շրջանների ցուցաբերած կարեկից և ջերմ վերաբերմունքի համար, որոնք, նրա կարծիքով, իրենց այդ «սենտիմենտալ» վարքագծով կամա թե ակամա դառնում էին քրիստականական քաղաքականության շահերի ներկայացուցիչը: Նա հարկապես անգուսպ բարկությամբ էր արքահայտվում Լեփսիուսի մասին՝ նրան անվանելով «թուրքակեր»: Նրա «Նայասքանը և Եւրոպան» աշխատությունը Բարթը ծաղրանքով անվանում էր «լեփսիադ», իսկ այնպեղ հրապարակված՝ հյուպապոսական և այլ ականաքեսների վկայությունները՝ «հնչակների եղբայրների խաբեություններ»⁹¹:

Բարթի գիրքն, իհարկե, եկեղեցական մամուլի հավանությանը չարժանացավ. ավելին, դեռ 1897-ին «Die Zukunft» պարբերականում ծայր առավ նաև սուր բանավեճ Բարթի և Լեփսիուսի միջև, որպեղ եզրափակիչ խոսքը վերապահվեց Լեփսիուսին⁹²:

Գերմանիայի հասարակայնությունն, այսպիսով, Լեփսիուսի հրապարակումների և ՆՕԳՄ կառույցում նրա և իր գործընկերների գործուն քրեկարվական միջոցառումների

87 Անդ, էջ 8-9:

88 H. Barth, *Türke wehre dich*, 2. Auflage, Leipzig, 1898:

89 Տե՛ն անդ, էջ 10:

90 Տե՛ն անդ, էջ 19-60, 67, 156, 246 և այլն:

91 Անդ, էջ 14, 54:

92 Տե՛ն H. Barth, „Die Türkenhetze“, in: „Die Zukunft“, Bd. 18, 1897, էջ 130-132; J. Lepsius, *Erwiderung, Die Armenierhetze*, անդ, էջ 218-222 և այլն:

շնորհիվ որոշակիորեն իրազեկվեց Թուրքիայում Կոնստանդնուպոլսի ունեցած եղերական իրադարձությունների վերաբերյալ, և եկեղեցական մամուլն ու քաղաքական որոշ պարբերականներ նաև իրենց համերաշխությունն էին հայտնում Լեվոնիստին ու մյուս հայանպասք գործիչներին:

Ինչ վերաբերում է գերմանական քաղաքական հոսանքներին և հայկական կոտորածների առնչությամբ նրանց արքայազնի դիրքորոշմանը, ապա սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը այդ հարցում, ցավոք, միասնական չէր: Այդ կուսակցության հայտնի գործիչ և ղեկավար Ռոզա Լուքսեմբուրգը վճռականորեն դատապարտում էր հայերի բնաջնջման թուրքական կառավարության քաղաքականությունը⁹³: Ինչպես «հայ հեղափոխականների» խաղաքարտի շահարկումների, այնպես էլ Ղայկական հարցի առնչությամբ նրա դիրքորոշումը միանգամայն հստակ և միանշանակ էր: «Ինչպիսի՞ն կարող է լինել սոցիալ-դեմոկրատիայի դիրքորոշումը Թուրքիայում Կոնստանդնուպոլսի ունեցող իրադարձությունների հանդեպ, - նշում էր նա իր հրապարակումներից մեկում: - Սոցիալ-դեմոկրատիան սկզբունքորեն կանգնած է ազատագրական ձգտումների կողքին: Բրիտանյա ազգերը, Եվրոպա ղեկավարում հայերը ուզում են ազատագրվել թուրքական փրկապետության լծից, և սոցիալ-դեմոկրատիան պարտավոր է անվերապահորեն հանդես գալ ի պաշտպանություն նրանց»⁹⁴:

Այդօրինակ առողջ և հստակ դիրքորոշում ուներ նաև կուսակցության մեկ այլ ղեկավար՝ Կարլ Լիբկինխտը, բայց չնայած դրան, կուսակցության ներսում, հարկապես աջ թևում առկա էին փրաձայնություններ: Ինչպես վկայել է կուսակցության գործիչներից Էդուարդ Բեռնշտայնը, որոշ սոցիալ-դեմոկրատներ հակված էին հավաքալու թուրքական այն սպահող Կոնստանդնուպոլսի, թե ժողովրդական գործակալները հայերին դրդել են ապստամբության⁹⁵: Նենց Ռոսսստրանի առաջնորդությամբ կանխելու համար, նրանց կարծիքով, անհրաժեշտ էր Թուրքիան «նորոգական ոճի կառավարման միջոցով վերածել մի միասնական կենտրոնական պետության», որն ի վիճակի կլիներ «սեփական ուրբերի վրա կանգնել»: Թեև այդ դեպքում ինչպիսին պետք է լիներ Ղայստրանի ապագան, Բեռնշտայնը չի հաղորդում, և այնուամենայնիվ նա անձամբ եւս կոչ էր արել միանալ Գերմանիայում հայանպասք շարժմանը՝ հենց նաև հանուն Արևելքում ազատության, մարդկայնության և առաջադիմության հաղթանակի⁹⁶:

Խաղաղության շարժումը նույնպես ակտիվ կերպով էր արձագանքում Թուրքիայում Կոնստանդնուպոլսի ունեցող եղերական իրադարձություններին: Ինչպես հաղորդում է Ու. Ֆայգելը, 1895 թ. դեկտեմբերին շարժման «Ջենթեր վաճի» պարբերականում առանց մեկնաբանության փակագրվել էր ակնառարեսի մի Կոնստանդնուպոլսի ունեցած կոտորածի վերաբերյալ⁹⁷: 1896 թ. օգոստոսի կոտորածներից հետո շարժումը սկսեց նոր եռանդով զբաղվել այդ թեմայով, դատապարտել թուրքերի ոճրագործությունները և փորձել պարզաբանել

93 Տե՛ս R. Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Bd. 1, Berlin, 1970, էջ 57:

94 Տե՛ս B. Brentjes, *Humanistische und revolutionäre Bande zwischen Deutschen und Armeniern*, s. Akten des internationalen Dr. Johannes-Lepsius-Symposiums an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Halle (Saale), 1987, էջ 187:

95 Տե՛ս U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 48:

96 Տե՛ս անդ:

97 Տե՛ս անդ:

դրանց ենթարկեցաք: «Դա գալիս է Կոնստանտնուպոլիսից, ավանդական նախաձեռնից և անվտանգությունից,- գրում էր շարժման պարբերականը,- և նաև մարդկային կյանքին, մարդկային փառապանքին աննշան արժեքի վերագրումից...»⁹⁸:

Շարժումն, այնուհանդերձ, Թուրքիայի մասնավորապես Կոնստանտնուպոլիսի հարում, այլ պահանջում էր հրավիրել համաեվրոպական մի քրիստոնեական մեղավորներին պարժելու համար⁹⁹: Բուդապեշտում 1896 թ. սեպտեմբերի 18-ին կայացած շարժման 7-րդ համաշխարհային կոնգրեսը նույնպես անդրադարձավ հայկական կոտորածներին՝ մեծ պետություններին կոչ անելով վերջապես ինչ-որ բան ձեռնարկել¹⁰⁰:

1890-ական թթ. երկրորդ կեսին պաշտոնական Գերմանիան, սակայն, ի դեմս կայսր Վիլհելմ II-ի, որդեգրել էր Արևելյան մի այնպիսի քաղաքականություն, որի նպատակն էր Մերձավոր Արևելքում քաղաքական և փոփոխական գերիշխանություն ձեռք բերել, և դա պարբերաբար իրականացվեց Գանդակագրած, առաջին հերթին հայկական կոտորածները հանդուրժելու գնով: Արդեն հիշարարկվեց, թե կոտորածների օրերին կայսրը, նաև իր պարբերաբար ուղարկվող որպիսի նոդաներով էին արտահայտվում սուլթանի հասերին, և որքան հստակ ըմբռնում էին ցուցաբերում հայերի դրության հանդեպ: Կարճ ժամանակ անց, սակայն, նրանք արդեն նախընտրում էին հայերի վիճակի մասին կարարալու լուրջ պահպանել՝ դա համարելով սուլթանի հետ հարաբերությունների զարգացման և Օսմանյան կայսրությունում փոփոխա-քաղաքական գերակայությունների ձեռքբերման կարևոր երաշխիք: Իր և իր կառավարության այդ նոր քաղաքականությունը խթանելու նպատակով Վիլհելմ II-ը արդեն 1898 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին ձեռնարկեց իր երկրորդ ճանապարհորդությունը դեպի Թուրքիա:

Ճանապարհորդության համար արտաքուստ շարժառիթ էր ծառայում Երուսաղեմում գերմանական ավերարանական Փրկչի եկեղեցու օծումը, որի առթիվ կայսրը պաշտոնական հրավեր էր սրացել, սակայն դա միայն արտաքին շղարշ էր՝ Թուրքիայի հետ քաղաքական և փոփոխական հարաբերությունների խորացման բուն նպատակները ժամանակավորապես քողարկելու համար: Կայսրն իր բազմամարդ շքախմբով նախ պարբերաբար է մեկնել Կոստանդնուպոլիս, այնուհետև Երուսաղեմ եկեղեցու օծմանը ներկա գտնվելու համար, իսկ հետո այնպես ինչ՝ Դամասկոս:

Վիլհելմ II-ն անձամբ ևս ջանք էր խնայում գերմանական շրջանում իր այցելության քաղաքական շարժառիթները գաղտնի պահելու համար: «Այն, ինչ մենք փնտրում ենք, նշում էր նա այդ առթիվ կարարած իր մի հայտարարության մեջ,- փայլը չէ, իշխանությունը չէ, փառքը չէ, երկրային բարիքները չեն: Մենք փափագում ենք, աղերսում ենք և ձգտում ենք միայն մեկ բանի՝ մեծագույն բարիքին, մեր հոգիների փրկությանը»¹⁰¹:

Նախկինում է, որ պաշտոնական փոփոխություններ մի կողմից հասարակությանն ապակողմնորոշելու և մյուս կողմից Վիլհելմ II-ի փառասիրությանը հագուրդ փակելու համար նրա ճանապարհորդությունը բնութագրում էր որպես մի նոր «խաչակրաց արշա-

98 Տե՛ս անդ:

99 Տե՛ս անդ, էջ 49:

100 Անդ:

101 Ernst Freiherr von Mirbach, *Die Reise des Kaisers und der Kaiserin nach Palästina*, Berlin 1899:

վանք», որը, սակայն, խաղաղ բնույթ էր կրում: Ժամանակակցի վկայությամբ՝ կայսրը պարգապես «վիքլեյ» էր միջնադարյան խաչակրաց արշավանքների և դրանք առաջնորդող գերմանական կայսրերի հիշողությունից¹⁰²:

Այս ճանապարհորդության լուրը հասարակության մեջ կրքերի երկակի շիկացում առաջ բերեց. քաղաքական շահերի գերակայությամբ առաջնորդվող շրջաններում այն ընդունվեց ոգևորությամբ: Գերմանաթուրքական երկկողմ հարաբերությունների սերպացման միջոցով Օսմանյան կայսրության փարաժքի փոփոխության և յուրացման ու դրանից բխող հնարավորությունները մինչև իսկ այն աստիճան էին գերազնահարվում, որ փեսակներ էին ի հայտ գալիս՝ իբրև թե բերրի և նոսր բնակեցված Միջագետքը գերմանացի գաղութաբնակներով բնակեցնելու մասին¹⁰³: Միաժամանակ փրկապետում էր այն կարծիքը, թե Գերմանիան, Օսմանյան կայսրությունում և առհասարակ Մերձավոր Արևելքում իր դիրքերն ամրապնդելով, կարող էր դառնալ համաշխարհային տերություն: Վիլհելմյան կառավարությունը հույս ուներ Թուրքիայի հետ սերտ համագործակցությամբ իր համաշխարհային քաղաքական ազդեցությունը մեծացնել և փարաժաշտանից դուրս մղել Անգլիային, Ֆրանսիային ու Ռուսաստանին, ընդ որում դրա իրականացման կարևոր գրավական էր համարվում Թուրքիայի հետ ցամաքային ճանապարհով կապվելու հնարավորությունը¹⁰⁴: Գերմանական կառավարության կարծիքով հենց միայն երկաթուղային ճանապարհի կառուցումը Մերձավոր Արևելքում Գերմանիայի համար այնպիսի ռազմավարական առավելություններ կստեղծեր Ռուսաստանի և Անգլիայի հանդեպ, որ այնուհետև դժվար չէր լինի նրանց այնպիսից դուրս մղելը: Գերմանական կառավարության և լիբերալ բուրժուազիայի համար, անկասկած, խիստ գրավիչ էր նաև Օսմանյան կայսրության հետ հարաբերությունների սերպացմամբ գերմանական արդյունաբերության համար վաճառահանման նոր շուկաներ ձեռք բերելու հնարավորությունը:

Ինչ վերաբերում է հասարակական այն շրջաններին, որոնց համար առաջնահերթ էին կրթական և բարոյական գերակայությունները, ապա կայսեր ճանապարհորդության լուրը նրանց կողմից վրդովմունքով ընդունվեց, և դա առաջին հերթին այն պարզապես, որ կայսրն իր շրջագայությունը սկսում էր հայերի դահիճ Աբդուլ Նամիդի հետ հանդիպումով: Դա, ըստ այս շրջաններում հնչող փեսակների, ոչ միայն կայսրն էր վարկաբեկում իր ժողովրդի առաջ, այլև Գերմանիային՝ երոպական մյուս պետությունների առաջ, քանի որ նրանք նույնպես դավադարների կհամարեին քրիստոնյաների դահճի հետ կայսեր մերձեցումը¹⁰⁵:

Նայ ժողովրդի առնչությամբ գերմանացի քրիստոնյաների դիրքորոշումն, այնուհանդերձ, այլևս միասնական և միանշանակ չէր, ինչպես նախկինում: Շարքերը, նկարի առնելով կառավարության նոր քաղաքական ուղղությունը, գերադասում էին այլևս չքննադարել

102 Տե՛ս այդ մասին բարոնուհի Վիլհելմին ֆոն Շպիտթեյնիցի՝ 1898 թ. հուլիսի 25-ին կատարած գրառումը, U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 84:

103 Տե՛ս անդ., էջ 83:

104 Տե՛ս անդ., էջ 92:

105 Տե՛ս անդ., էջ 84:

սուլթանին և չբարձրաձայնել հայերի դրության մասին: Մյուսները շարունակում էին կայսեր նոր Արևելյան քաղաքականության հանդեպ բացասական դիրքորոշում պահպանել: Ուրիշներն սկզբունքորեն դեմ լինելով սուլթանի հեղափոխական, չհրաժարվեցին Ավելայաց երկիրը փոխելու գաղափարներին և մասնակցեցին ճանապարհորդությանը՝ սուլթանին հանդիպելու անախորժությունն աչքի առաջ ունենալով հանդերձ¹⁰⁶: Այդ առումով առավել սկզբունքային դիրքորոշում ցուցաբերեցին շվեյցարա-գերմանական երկրամասային եկեղեցիները, որոնց մեծ մասը հայկական կոտորածների պարճառով հրաժարվեց ուղեկիցներ պրամադրել կայսեր և բավարարվեց նրան ուղեքններ ուղարկելով¹⁰⁷:

Վիլհելմ II-ի այդ ճանապարհորդությունը լիովին փաստեց, որ նա հանուն Թուրքիայի հեղափոխական կապերի խորացման անվերապահորեն պարտասու էր հանդուրժել վերջինիս բոլոր ռճրագործությունները իր քրիստոնյա հպարակների դեմ: Դրա ամենացայտուն վկայությունը դարձավ Դամասկոսում նրա ունեցած ելույթը, որտեղ իր աջակցությունն էր խոստանում աշխարհի 300 միլիոն մահմեդականներին: Չնայած Վիլհելմ II-ի շրջանի դեկադար Բյուլովը ելույթները սղագրողին հրահանգել էր կայսեր այդ ելույթը որևէ մեկին չառաքել, քանի դեռ ինքը դա չէր սպուցել, այնուհանդերձ գերմանաթուրքական կապերի եռանդուն ջարդագով՝ Թուրքիայում գերմանական դեսպան Մարշալ Ֆոն Բիլերշտայնը այդ ելույթի փոքրամասն արդեն հասցրել էր ուղարկել Բեռլին, որի արդյունքում այն հայրնի դարձավ նաև հասարակայնությանը¹⁰⁸:

Որպես արդարացում Վիլհելմ II-ի այդ ելույթի՝ ոմանք այն փաստակարար են արտահայտել, թե դա սոսկ ինքնաբերական արձագանք էր դրան անմիջապես նախորդող մի արաբի կողմից կայսեր հասցեյին կատարված ներքողական մի ելույթի, որի ընթացքում ընդգծվել էր նաև մուսուլմանների հանդեպ կայսեր ունեցած համակրանքը¹⁰⁹: Ինքնին հասկանալի է, սակայն, որ դա արդարացում չէր, քանի որ անհնար է ենթադրել, թե կայսրը, փրվելով ոգևորությանը, չէր պարկերացնում, թե ինչ էր ասում: Նրա այդ ելույթը հրապարակում հավաքված մահմեդական ունկնդիրների վրա մեծ ազդեցություն էր գործել: Ինչպես Միլլերին էր արձանագրել որպես ակնապարհ. «թուրքերը կայսերական սրագին ելույթից խիստ ազդված էին: Անշուշտ, երբեք այդպիսի բարձր դիրք ունեցող անձնավորության կողմից նման

106 «Մի՞թե Դուք հավատում եք, թե բողոքական քահանաներին հաճելի էր ամեն օր լսել սուլթանի գովքը, որի կայսրությունում քրիստոնյաները օրենքից դուրս են», - գրում էր այդ առնչությամբ «Die Zukunft» պարբերականը: Անդ, էջ 84: Կայսեր շրջանի մեկ այլ անդամ՝ պալատական քարոզիչ Դիանդերը, նույնպես իր հուշերում անդրադարձել է այն անախորժ փոփոխությանը, որ ունեցել է սուլթանի հեղափոխական ժամանակ: Անդ: Անգամ Ֆրիդրիխ Նաումանը, որը հեղափոխում ամեն կերպ ջանում էր հասարակայնության մեջ կայսեր ճանապարհորդության անհրաժեշտության և Թուրքիայի հեղափոխությունների խորացման հարցում ըմբռնում ձեռնվորել, նույնպես նշել է, որ փոխելով սուլթանին՝ ամենեին ուռա բղավելու ցանկություն չի ունեցել: Տե՛ս F. Naumann, Asia, 5. Auflage, Berlin 1904, էջ 24:

107 U. Feigl, նշվ. աշխ., էջ 85:

108 Անդ: Բյուլովը, անկասկած, այդ ելույթի հրապարակումը փորձում էր կանխել այն մտաբանությամբ, որ մի կողմից մեծ փոփոխությունները դա կարող էին շարժառիթ դարձնել Արևմուտքում Գերմանիայի վարկաբեկման և նրա հանդեպ անբարենպաստ հասարակական կարծիք ստեղծելու համար, և մյուս կողմից դա կվերանգեր կայսեր վարկանիշը նաև իր սեփական երկրում: Այդ մտաբանությունը թերեւս հիմնավորված էր, քանի որ Գերմանիայի հասարակական, հափկապես եկեղեցական շրջաններում նրա վերոնշյալ արտահայտությունը զգալի վրդովմունք էր կրքեր հարուցել: Անդ, էջ 85:

109 Տե՛ս անդ:

նշանակությամբ ու ջերմությամբ բնութագրվող խոսքեր դեռ նրանց ականջներին չէր հասել: Ընդհակառակը, նրանք վարժված էին այս աշխարհի մեծերից, մասնավորապես նաև բարեկամներից շարք խստաբարո բաներ լսելու: Նրանցից ոմանց մոզ աչքերից այրված այրելի վրա արցունքներ ի հայտ եկան»¹¹⁰:

Բնութագրական է, որ շրջագայության ընթացքում Վիլհելմ II-ի շքախմբում գրեթե ոչ ոք ոգևորված չէր սուլթանի հեղի հանդիպումներից: Մինչև իսկ Բյուրվը, ընդհանուր առմամբ, այն գնահատում էր բացասական գույներով: Ինչպես մյուսների, նրա վրա նույնպես սուլթանը որևէ դրական տպավորություն չէր գործել¹¹¹: Ի տարբերություն իր ամուսնու՝ կայսրուհին նույնպես ամենեւին ոգևորված չէր, մինչդեռ Վիլհելմ II-ը ճանապարհորդության ողջ ընթացքում մեծ ոգևորության մեջ էր և բազմիցս ապացուցեց, որ իր վերոնշյալ ելույթում թույլ տրված արքայազնությունը ակամա չէր կատարվել, այլ միանգամայն կշռադարձված էր: Փրկչի եկեղեցու օծման հաջորդ օրը, օրինակ, նա մի բաժակաճառում այնպես էր փառաբանել սուլթանին, մուսուլմաններին և առհասարակ իսլամը, որ Բյուրվը անմիջապես արգելեց դրա հրապարակումը: «Կայսրը նաև գրեթե ամեն օր շնորհակալական հեռագրեր էր ուղարկում սուլթանին, - նշում էր շքախմբի անդամներից մեկը, - մինչդեռ նրա ուղեկիցներն այդ ամենից հեղհեղեղ բավական կշտացել էին»¹¹²:

Ինչպես տեսնում ենք, Վիլհելմ II-ն արդեն արմատապես փոխել էր իր վերաբերմունքը սուլթանի հանդեպ: Եթե նա նրան, ինչպես արդեն նշվել է, դեռ երկու տարի առաջ «**նողկալի մարդ**» էր անվանում, ապա այժմ զբաղված էր միայն նրան փառաբանելով: Դա պայմանավորված էր ոչ միայն կայսեր կողմից հեղափոխվող քննադատական շահերին բարոյականության անվերապահ զոհաբերման՝ նարա պարտաստականությամբ, այլև այն փառամոլությամբ և անկայունությամբ, որ բնութագրական էին կայսեր խառնվածքին:

Թուրք-գերմանական փոխհարաբերությունների սերտացումը, որ նկատելի էր դեռ 1889-ին Վիլհելմ II-ի՝ Կ. Պոլիս կատարած առաջին այցելությունից հետո, նրա երկրորդ՝ 1898-ի ճանապարհորդությունից հետո փաստորեն դարձավ Գերմանիայի արտաքին քաղաքականության գերակայություններից մեկը¹¹³: Թեև դա որքան անշրջելի և միանշանակ էր, կարող էր վկայել հենց իր՝ կայսեր կողմից վերադարձից հետո իր ճանապարհորդության վերաբերյալ հեղեղված հետևյալ նկարագրումը. «Ես հույս ունեմ..., որ իմ ճանապարհորդությունը նպաստել է այն բանին, որ գերմանական էներգիայի և գերմանական եռանդի համար նոր վաճառահանման շուկաներ բացվեն, և որ ինձ հաջողվել է ամրացնել փոխադարձ կապերը մեր երկու թուրք և գերմանացի ժողովուրդների միջև»¹¹⁴:

Վիլհելմ II-ի և սուլթանի միջև ձեռք բերված համաձայնությունների և կնքված պայմանագրերի արդյունքում երկու երկրների տնտեսական և ռազմաքաղաքական հարաբերություններն իրոք սկսեցին վերընթաց զարգացում ապրել: 1889-1913 թթ. գերմանական

110 E. F. von Mirbach, Die Reise des Kaisers..., էջ 366:

111 Տե՛ս U. Feigel, Das Evangelische..., էջ 85:

112 Տե՛ս անդ:

113 Տե՛ս W. von Kampen, Studien zur deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II., Kiel, 1968, էջ 20-21:

114 Տե՛ս E. F. von Mirbach, Die Reise des Kaisers..., էջ 403: Կայսեր ճանապարհորդության առանձին մանրամասներին ծանոթանալու համար տե՛ս Wilhelm II, Ereignisse und Gestalten, Leipzig/Berlin, 1922.

ապրանքների արտահանումը դեպի Թուրքիա աճեց շուրջ 145 անգամ, իսկ թուրքական ապրանքների ներկրումը Գերմանիա՝ 32 անգամ: Չնայած դրան, սակայն, մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը Գերմանիան Թուրքիայի առևտրական գործընկերների շարքում շարունակում էր զբաղեցնել չորրորդ տեղը՝ առաջին երեք տեղերը գիջելով Անգլիային, Ավստրիային և Ֆրանսիային¹¹⁵:

Ինչևէ, կայսեր ճանապարհորդությունն ընդհանուր առմամբ դրական արձագանք ստացավ հասարակայնության կողմից, քանի որ նաև նրանք, ովքեր սկզբունքային և անդավաճան դիրքորոշում ունեին հայկական խնդրի առնչությամբ, հույսեր էին տածում, որ երկու կառավարությունների հարաբերությունների սերտացումը նպաստավոր պայմաններ կստեղծեր՝ Օսմանյան կայսրությունում հայոցության և առհասարակ հայանպասք աշխատանքների իրականացման համար: Նրապարակախոսության դաշտում այդ և հետագա տարիներին հայկական խնդիրների առնչությամբ ի հայտ էր գալիս երկբևեռ դիրքորոշում: Առանձին հրապարակախոսներ, կապկելով պաշտոնական դիրքորոշումը, փորձում էին այդուհետև ևս հայկական կոպրածները լուծության մալուկ, ավելին, հարկ եղած դեպքում դրանք ներկայացնել թուրքական քաղաքական տեսակետներին համապատասխան, իսկ ուրիշները շարունակում էին հանդես գալ ի պաշտպանություն հայերի և Օսմանյան կայսրության մյուս քրիստոնյա ժողովուրդների իրավունքների:

Վերոնշյալ առաջին բևեռի ամենանշանակալից ներկայացուցիչը, թերևս, Ֆրիդրիխ Նաումանն էր՝ «Hilfe» ամսագրի խմբագիրը, որը եղել էր կայսեր ուղեկիցների շարքում և վերադարձից հետո հանդես եկավ մի շարք հրապարակումներով, իսկ հետո դրանց հիման վրա հրապարակեց «Ասիա» վերնագիրը կրող մի առանձին գիրք¹¹⁶:

Նաումանը գրում էր, թե Կոստանդնուպոլսում հանդիպել էր այնպիսի 19 տարեկան Վերա Բակվոլդ մի գերմանացու, որը նրան ասել էր. «Ես քրիստոնյա եմ, և առաջին պատվիրանը համարվում է մերձավորի հանդեպ սերը: Եւ ես ասում եմ, որ թուրքերը իրավացի են վարվել, երբ սպանել են հայերին: Թուրքը այլ կերպ չի կարող հայից պաշտպանվել, որն ամենաանպատասխանատու կերպով շահագործում է նրա ազնվությունը, ծուլությունը և մակերեսայնությունը: Նայել աշխարհում ամենավատ մարդն է»¹¹⁷:

Ըստ Նաումանի՝ դա տակ մեկ մարդու կարծիք չէր և բնութագրական էր համարվում ինչպես մայրաքաղաքում, այնպես էլ Փոքր Ասիայում բնակվող հայերի համար: Կոստանդնուպոլսում նա ուրիշ բան չէր լսել, քան այն, որ հայերը Անգլիայի հեղափոխականներ էին, որոնք ուզում էին տապալել սուլթանին: Նաումանը միաժամանակ հավելում էր, թե իր վրա էլ թուրքերն ավելի լավ տրամաբանություն էին թողել, քան հայերը: «Մենք մեզ մահմեդականից երկնքի չափ հեռու ենք տեսնում, քանի որ նա խաչ չի կրում, շարունակում էր նա, և Արևելքի քրիստոնյայից նույնպես, քանի որ նրա խաչը կոտր է դարձել»¹¹⁸:

Տեղիական թուրքին համեմատում էր մի խոցված գազանի հետ, որն արձագանքում էր համարժեք կերպով: Նայերի հալածանքներին, ըստ նրա, հավանություն տալ չէր կարելի,

115 U. Feigel, նշվ. աշխ., էջ 92-93:

116 F. Naumann, Asia, 5. Auflage, Berlin 1904:

117 Անդ., էջ 31-32:

118 Անդ., էջ 110:

սակայն դրանք բնութագրական էին մահվան հոգեւարքում գտնվող պեղծության համար: Նա, այնուհանդերձ, նաև նշում էր, որ երոպական քրեությունները, ներառյալ Գերմանիան, անուղղակիորեն մեղավոր էին կոպտրածների համար: Թուրքիան, ըստ, նրա, երկար գոյատևելի չէր կարող, սակայն Գերմանիան պետք է նրան այնքան ժամանակ աջակցեր, մինչև բավական ուժեղ կլիներ՝ Օսմանյան կայսրությունը ժառանգելու համար: «Մենք կարիք ունենք ժամանակի, որպեսզի կարողանանք աճել և դառնալ,- գրում էր Նատմանը:- Այդ ժամանակի կարևորությունը ճանաչելով և սպասելով՝ մենք կիրականացնենք Աստծո կամքը»¹¹⁹:

Գերմանիայի քրիստոնյաները, Նատմանի կարծիքով, իրավունք ունեին օգնելու հայերին, բայց այդ օգնությունը չպետք է քաղաքական բնույթ կրեր՝ վնասելով Գերմանիայի պետական քաղաքականությունը, քանի որ, ըստ նրա, հայերին քաղաքականապես օգնելը կնշանակեր աջակցել Անգլիային: Գերմանիան, նրա կարծիքով, հայերին լավագույնս կկարողանար այն ժամանակ օգնել, երբ կամրապնդեր իր ազդեցությունը Օսմանյան կայսրությունում¹²⁰:

Նատմանն, այսպիսով, փորձում էր քաղաքական անարարություն ձևավորել հայերի հանդեպ, և դեռ ավելին, դա անելու համար չէր զլանում հայերի նկատմամբ բացասական ընկալում ձևավորել: Նույն միայն այդ վերջին հանգամանքը բավական էր՝ փաստելու համար, որ հայկական խնդրում Նատմանի դիրքորոշումը հենվում էր ոչ թե անաչառ դիտարկումների կամ թյուրիմացության, այլ սոսկ այն նյութական շահերի վրա, որոնք Գերմանիան ակնկալում էր ձեռք բերել Թուրքիայի հետ մերձեցման միջոցով: Ի վերջո, ինչպես նշում է Ու. Փայգելը, ոչ ոք նրան չէր հարկադրում քաղում կարարել գերմանացի բրուսի խոսքերից¹²¹ և այդպիսով սրելով կանխակալ պարկերացում մի ամբողջ ժողովրդի վերաբերյալ:

Նայկական հարցի հանդեպ Գերմանիայում հասարակական դիրքորոշում ձևավորող երկրորդ բևեռը ներկայացնում էին դր. Յոհաննես Լեփսխուսի կազմակերպության ներսում և շուրջ համախմբված անհատները, որոնց շարքում նախ հարկ է հիշարարել մեծանուն հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ, ճանապարհորդ և լրագրող դր. Պաուլ Ռոնրբախին:

Նայասարանի հետ նրա առաջին շփումները թվագրվում են 1894-ով, երբ նա, իրազեկ դառնալով Սասունի կոպտրածներին և Օսմանյան կայսրությունում հայության համար սրելով ծանր իրադրությանը, մի հեղափոխական ճանապարհորդություն ձեռնարկեց դեպի Նայասարան¹²²: Այնուհետև, 1897-1902 թվականների և 1909-ի ընթացքում նա ձեռ-

119 Անդ, էջ 140:

120 Տե՛ս անդ, էջ 141:

121 Ս. Feigel., Das Evangelische..., էջ 88:

122 Այսպես հանդիպելով հայ աստվածաբան Կարապետ վ. Տեր-Մկրտչյանին և խրախուսվելով նրա կողմից՝ Ռոնրբախը մտադրեցավ սրելով մի կազմակերպություն, որը կարող էր աջակցել Նայ Եկեղեցու բարենորոգմանը և այդ նպատակով համապատասխան ուժերի պարաստման համար երիտասարդ քաղաքացիներին հայ աստվածաբաններին Գերմանիայում ուսանելու հնարավորություն ընձեռել: Ըստ այդմ, Գերմանիա վերադառնալուց հետո նա «Die Christliche Welt» պարբերականի բարեկամների հետ 1897 թ. հոկտեմբերի 12-ին Այգենախում կայացած հանդիպման ժամանակ ծրագրեց հայ ուսանողների հրավիրել Գերմանիա և կրթաթոշակներ հատկացնել նրանց: Դա իրագործելու համար Ռոնրբախի, պարբերականի խմբագիր Մարտին Ռադեի և մի շարք բարեկամների հետ սերտ համագործակցությամբ հիմնադրվեց «Das Notwendige Liebeswerk»

նարկեց եւս հինգ հեղափոխական ճանապարհորդություն դեպի Նայասարան, որոնց ընթացքում կարողացավ ինչպես հարկն է իրագրելվել Նայասարանում քրիստոս իրադրությանը եւ ամբողջացնել իր պարկերացումներն ինչպես հայ ժողովրդի ազգային առանձնահատկությունների եւ նկարագրի, այնպես էլ նրա հարեւանների, գործընկերների, վրացիների, թուրքերի եւ այլոց վերաբերյալ: Այդ ճանապարհորդություններին հաջորդում էր բազմաթիվ աշխատությունների, պեղեկագրերի եւ հողվածների լույսընծայումը, որոնք, մերկացնելով հայ ժողովրդի վերաբերյալ Գերմանիայում ավանդաբար առկա թյուրըմբռնումները, գերմանացի ընթերցողին հնարավորություն էին ընձեռում ստուգապես հաղորդակից դառնալ հայ ժողովրդի պատմությանը, պատմամշակութային արժեքներին Նայասարանում քրիստոս իրադրությանը: Նարկանշական է, որ հայ ժողովրդին համարելով «Արեւելքի ամենաօժտված ժողովուրդը», Ռոբերտսոն ինչպես Կովկասի, այնպես էլ ողջ Արեւելքի զարգացման հարցում կարևորագույն եւ վճռորոշ դերը վերապահում էր նրան: Անդրադառնալով Թուրքիայի հեղափոխությունների սերացման՝ Գերմանիայի քաղաքականությանը՝ Ռոբերտսոն իր հրապարակումներում, որպես կանոն, ընդգծում էր այն հանգամանքը, որ Գերմանիան պետք է առաջին հերթին շահագրգռված լիներ հայերի՝ «Արեւելքի ամենամշակութային, օժտված եւ աշխատասեր» ժողովրդի հեղափոխություններ ունենալու հարցում, եւ այնպեղ իր անհրաժեշտ, մշակութային ու քաղաքական այլ ծրագրերն իրագործելու համար պետք է հենվեր հայերի վրա: «Եւ, մասնավորապես, հայ ժողովրդի ուսյալ ներկայացուցիչների հեղափոխական շարժումը մշտապես կրկին ու կրկին փաստել է, որ գրում էր նա, թե հայը միջին հաշվով որպիսի զարմանալի հեղափոխամբ է մեր երապական մշակութային ամենաառաջնակարգ հնարավորություններին քրիստոսական: Առաջին հերթին ֆեոդալական է լեզուների յուրացման՝ նրա քաղաքացի...: Մեկ այլ նկարագրում, որ եւս հաճախ հայտնվել է, այն է, որ Կովկասի ժողովուրդներից ոչ ոք երապական անհրաժեշտ նկարագրի այնչափ ըմբռնության ձիրք չունի, որչափ հայերը, եւ այն էլ ամենապարբեր բնագավառներում՝ հե-

(Անհրաժեշտ օժանդակություն) կազմակերպությունը: Վերջինիս պատասխանատվությունը դարձան գերմանական կողմից Ռոբերտսոն, իսկ հայկական կողմից Տեր-Մկրտչյանը, որը 1894-ից դասավանդում էր Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանում եւ Գերմանիա ուղարկվող ուսանողներին ընդունում էր իր աշակերտներից: Այն, թե ինչպիսին էր Ռոբերտսոն եւ իր իսկ կողմից հիմնված ընկերության դիրքորոշումը Նայ Առաքելական Եկեղեցու բարեկրթության խնդիրների վերաբերյալ, կարող են վկայել 1898-ին «Die Christliche Welt» պարբերականում Ռոբերտսոնի կողմից «Բնյի կարիք ունի Նայոց Եկեղեցին» խորագրով հրապարակված երեք ծավալուն հոդվածները: Այսպեղ իհարկե անհնար է հանգամանակից անդրադառնալ այդ հրապարակումներին: Կարելի է միայն նշել, որ նրա փեսակերներն այն աստիճան համահունչ էին հարցի առնչությամբ «Արարադ» պարբերականում Կարապետ Տեր-Մկրտչյանի եւ այլ առաջադեմ հոգեւորականների կողմից արտահայտված կարծիքներին, որ ժամանակակիցներից ոմանք Ռոբերտսոնի մոքերը պարզապես համարել են «հայկական փեսակերների վերաքրադրությունը»: Միանշանակորեն մերժելով ամերիկյան բողոքական քաղաքացիների գործակերպը, որոնք հայ եկեղեցու «բարեկրթական» պարբերակով պառակտում էին ինչպես եկեղեցին, այնպես էլ համայնքները, Ռոբերտսոնը դավանում էր այն սկզբունքը, որ հայ ժողովուրդն ու եկեղեցին ունենին ողջ անհրաժեշտ ներուժը ձեռնամուխ լինելու սեփական եկեղեցին բարեկրթագելու եւ այդ կերպ այն առավելագույնս ազդեցիկ ու կենսունակ դարձնելու գործին, իսկ այն, ինչի կարիքն ունենին հայ հոգեւորականները, նրա համոզմամբ, գիտական աստվածաբանական կրթությունն էր, որը եւ նրանց պետք է քրամադրվեր «Անհրաժեշտ օժանդակություն» ընկերության միջոցով: Տես **Խ. Ղազարյան**, Բարեկրթագական նախաձեռնությունները Նայ Առաքելական Եկեղեցում ԺԹ. դարի վերջին քառորդին եւ 20-րդ դարի առաջին կեսին, Էջմիածին, 1999, էջ 45: Նանգամանքների բերումով ընկերությունը կարողացավ Գերմանիայում ապահովել միայն հինգ հայ ուսանողների կրթությունը (Նակոր Թովիցյան, Արարաշես Աբելյան, Միսաք Կոստիկյան, Գալուստ Տեր-Գրիգորյան եւ Տիգրան Մեսրոպյան):

ռախտսի օգտագործումից մինչև բաժնետիրական ընկերության կամ լրագրային գործի կազմակերպումը: Գրեթե յուրաքանչյուր հայ ի վիճակի է որևէ պարենի պահի գործնականում ձեռնամուխ լինել ցանկացած գործի: Բացի այդ, նա ունի հոկտոբրական, կարելի է ասել՝ նաև գրական-լրագրողական ջիղ: Տպագրված հայապառ գրականության, թերթերի և ամսագրերի զանգվածը հայ ժողովրդի և մասնավորապես նրա ուսյալ անդամների թվաքանակի համեմատ չափազանց մեծ է: Այդ ամենն անհրաժեշտ է խմանալ Առաջավոր Ասիայի՝ հայերի բնակության վայրերն ընդգրկող հարվածի ներկա և առավել եւս ապագա զարգացման հարցում այդ ժողովրդի նշանակության վերաբերյալ ճշմարիտ պարկերացում կազմելու համար: Այդ նկատառումներն իմ մեջ արմատավորվել են ոչ թե մի եզակի թուուցիկ այցելության, այլ բազմաթիվ երկարատև այցերի և դիտարկումների ընթացքում, որոնց արդյունքները հասարակել են նաև իմ հաճախակի շփումները իրենց հայրենիքից դուրս գտնվող հայերի հետ: Ես գիտեմ Արևելքի գրեթե բոլոր հին մշակութային ժողովուրդներին, որոնք առանց բացառության նախկին ժամանակներում ավելի լավ օրեր են փեսել, և իմ ամբողջ փեսածից ու ապրածից հետո ունեմ այն համոզումը, որ նրանցից ոչ մեկին վիճակված չէ Արևելքի գալիք զարգացման հարցում ավելի նշանակալից դեր խաղալ, քան հենց հայերին»¹²³:

Նարկ է նշել, որ Ղալկական խնդրի հանդեպ վերոնշյալ երկու բեկեռացված դիրքորոշումները գերմանական հրապարակախոսության մեջ որոշակի վայրէջքներով և վերելքներով շարունակեցին գոյարևել ընդհուպ մինչև 1913-ը:

123 P. Rohrbach, *Vom Kaukasus zum Mittelmeer. Eine Hochzeits- und Studienreise durch Armenien*, Leipzig 1903, p. 14-15.

Ն. ԱՂԱՆՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՐԱԿԱՐԱԿԱԿԱՆ ՈՍՈՒԹՅԱՆ ԷԶԵՐԻՑ

Ականավոր հայագետ Նիկողայոս Աղունցի գիտական ժառանգությունը հանրահայտ է և գնահատվել է հավուր պարզաճի: Նամեմարաբար ուշադրությունից դուրս են մնացել նրա ազգային-հասարակական գործունեությունն ու հրապարակախոսական ժառանգությունը, որոնք բնութագրում են պարմարանին որպես անհայտի, քաղաքացու և անմնացորդ հայրենասերի: Աղունց-գիտականի նկարագրի ձևավորումը սերտորեն աղերսվում է Աղունց-քաղաքացու և Աղունց-հրապարակախոսի գոգահեռ ընթացող ձևավորմանը: Դա էր պարճառը, որ Աղունցը չդարձավ զուր գրասենյակային գիտական կամ զուր լսարանային դասախոս: Նա լայն առումով միաժամանակ նաև ազգային ու հասարակական գործիչ էր: Աղունցը երբեք չմնաց կողքից դիպողի ու դարողություններ անողի դերում: Նա գործուն մասնակցություն է ունեցել քաներորդ դարասկզբի Ս. Պերերբուրգի հայկական համայնքի կյանքին, արեղի Նայոց Եկեղեցու ձեռնարկումներին, ընտրվել է «Նայոց եկեղեցական գույքերի վարչության» խորհրդի անդամ, ապա՝ վոխնախագահ, «Սանկտ - Պերերբուրգի հայկական խմբակի» կազմակերպիչներից ու բազմաջան անդամներից էր:

1905 թ. հունվարին սկսված Ռուսական առաջին հեղափոխությունը փոթորկեց նաև արերության ազգային կյանքը: Ուրբի կանգնեցին ազգային ծայրամասերի, այդ թվում և Անդրկովկասի ազգությունները: Ամենուր հրավիրվում էին խորհրդակցություններ, համաժողովներ, որոնցում քննարկվում էին ոչ միայն քաղաքական ու արտեսական, այլ նաև ազգային հարցեր, անգամ բարձրացվում էին արեղական ինքնակառավարման ու ազգային ինքնավարության հաստատման պահանջներ: 1905 թ. նոյեմբերին Մոսկվայում հրավիրված «Այլազգիների համագումարում» գեկուցումով հանդես է եկել նաև երիտասարդ Նիկողայոս Աղունցը: Ընդամենը մի քանի էջերի սահմաններում նա դիպուկ գծերով ներկայացրել է հայոց պարմության ընթացքը՝ սկզբից մինչև Ի. դարասկիզբը: Անդրադառնալով Կովկասի ինքնավարության պահանջին, որ այնքան եռանդուն պաշտպանում էին վրաց ազգայնականները՝ Աղունցը կարծում էր, որ «Կովկասի ինքնավարության հարցը ծայրահեղ բարդ է, խճճված» և արեղական բնակչության բազմազգության, ազգերի արեղաբաշխվածության ծայրահեղ խրթնության ու մշակութային արբեր աստիճանների պայմաններում պահանջվում է երկարարեղ ժամանակ և արեսական համարեղ մշակութային աշխարանք:

Ն. Աղունցի այդ գեկուցման ռուսերեն բնագիրը պահվում է հասարակական, մշակութային գործիչ, խմբագիր Գեորգ Բալաբեկի Մեկիբ-Կարագյոզյանի (1873-1940) անձնական թողնումում (տես ՆՆ Ազգային արխիվ, Ֆոնդ 502, ց. 1, գ.103, թթ.1-6): Փաստարթուրը հրապարակել են պարմ. գիտ. թեկնածուներ Սոնյա Միրգոյանն ու Ավարդ Ղազիյանը (տես «Բանբեր Նայասարանի արխիվներին», 2004, թիվ 1, էջ 34-37): Մտրեղ արվում է Ն. Աղունցի գեկուցման հայերեն թարգմանությունը, որն իրականացրել է բանասիրական գիտությունների թեկնածու Գեորգ Մադոյանը:

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՅ

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ ԿԱՐԴԱՑՎԱԾ
ԱՅԼԱԶԳԻՆԵՐԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ
(նոյեմբեր, 1905 թ.)

Դժվար թե հնդեւրոպական ազգերի թվում, որոնց շարքում, ինչպես հայտնի է, դասվում են նաեւ հայերը, գտնվի մեկ ուրիշը, որ իր պատմութեան սկզբից եւեթ հայտնված լինի նույնքան անշահեկան պայմաններում: Զբաղեցնելով մի տարածք, որ բոլոր կողմերից պաշտպանելու կարիք ունի, հայոց ազգն ստիպված էր մշտական պայքար մղել յուր ինքնութեան եւ ինքնութեանութեան համար: Ժամանակ առ ժամանակ նրան հաջողվում էր հաղթահարել բոլոր խոչընդոտները եւ վերածվել հզոր տերութեան, սակայն հայոց երկրի աշխարհագրական անբարենպաստ պայմաններն ու տարածքը, որ ծավալվում էր մշտապես միմյանց հետ մրցակցող՝ Պարթեւստանի եւ Հռոմի, Սասանյանների եւ Բյուզանդիայի, արաբների եւ բյուզանդացի տերութիւնների միջեւ, անհավասար պայքարում վատնում էին հայոց ուժերը: Ոչ միայն Հայաստանի այլեւ ամբողջ Առաջավոր Ասիայի պատմութեան մեջ բեկումնային պահ հանդիսացավ երկու ազգակից ժողովուրդների՝ հայերի եւ հնդեւրոպական մյուս ժողովուրդի՝ պարսիկների, բաժանումը հոգեւոր հենքի վրա, երբ հայերն ընդունեցին քրիստոնեութիւն, իսկ պարսիկները՝ իսլամ, որից հետո մոնղոլական ցեղերի մերկալից հեղեղը, այլեւս արգելքի չհանդիպելով, հորդեց Պարսկաստանի, Հայաստանի, Փոքր Ասիայի վրա եւ հասավ Եւրոպա, ամենուր ի չիք դարձնելով հազարամյա քաղաքակրթութեան պտուղները: Հայոց համար սկսվեց գորշ եւ անարեւ մի դարաշրջան: Քաղաքական ինքնութեան կորստի հետ մոնղոլների իրականացրած անդադար ու զանգվածային ջարդերի եւ դրանցով պայմանավորված արտագաղթի արդյունքում հայոց ազգը խիստ կրճատվեց, իսկ մոնղոլների իսլամ ընդունելուց հետո՝ հայոց պատմութիւնը վերածվեց մի համատարած մարտիրոսութեան հանուն քրիստոնեական կրօնի: Թվում է, թե նման իրավիճակում հայերը պետք է անհանային, ինչպես նրանց որոշ հարեւաններ, որ չդիմանալով գոյութեան անտանելի պայմաններին՝ ձուլվեցին նվաճողների հետ: Սակայն անձնագոհ նվիրումը

քրիստոնեությունը եւ ազգի ինքնագիտակցություն մեջ խորապես արմատավորված քրիստոնեական մշակույթի հիմնադրույթները փրկեցին Հայերին՝ մշտապես վառ պահելով պայծառ ապագայի հույսերը: Մի պահ, երբ Մերձավոր Արեւելքում հայտնվեցին խաչակիրները, փայլատակեց հուսո ճառագայթը: Այդ պահին Կիլիկիայում ձեւավորված Հայկական թագավորությունը միացավ խաչակրաց առաքելությանը, սակայն այս պայքարը ողբերգական ավարտ ունեցավ ոչ միայն խաչակիրների, այլ նաեւ հայերի համար, որ, այդ պայքարում կորցրեցին իրենց ինքնիշխան պետությունը: Սա ԺԴ. հարյուրամյակում էր: Դրանից հետո հայերին չհաջողվեց ինքնուրույն քաղաքական կյանք ստեղծել, եթե ի նկատ չառնենք մինչեւ ԺԸ. դարն Արցախում (Ելիզավետպոլի նահանգ) գոյություն ունեցած մանր մեկիքությունները: Ստեղծված հուզիչ իրավիճակում հայերն իրենց հայացքը հառեցին դեպի Հյուսիս, եւ նրանք ոգի առան, երբ ռուսները հայտնվեցին Կովկասի մատույցներում: Նրանք հուսով էին, թե ռուսական-քրիստոնեական իշխանություն հաստատմամբ Կովկասում կյանքի պայմանները կբարելավվեն: Ռուսների՝ կանխավ նախանշված եւ բնական առաջխաղացումը տեղի քրիստոնյա բնակչությունը գոհունակություն ընդունեց: Բավական է ասել, որ ռուսական բանակի շարքերում իր տեղը գրավեց Հայկական լեգեոնը, որը գլխավորում էր հանրաճանաչ Ներսես եպիսկոպոսը՝ ապագա Կաթողիկոսը²: Ռուսների առաջխաղացումն ավարտվեց Հայաստանի հայտնի մասի Ռուսաստանի հետ միավորմամբ: Գրավյալ մարզում համեմատաբար տանելի կարգեր հաստատվեցին: Այդ պահից սկսվում է Հայաստանի արեւելյան մասի մտավոր վերածնունդը. բացվում են դպրոցներ, ի հայտ են գալիս տպագիր պարբերականներ, ստեղծվում են լուսավորական հաստատություններ: Հայ մտավոր զարթոնքի եւ լուսավորության զարգացման գործում մեծ դեր խաղացին Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունների գիտնականները, որ զբաղված էին հայոց պատմության ուսումնասիրությամբ եւ վեր հանմամբ ըստ հայկական բազմաթիվ ձեռագրերի, ինչպես եւ հայկական գրական հուշարձանների հրատարակությամբ: Դրանց տպագրումը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց եւրոպական գիտական շրջաններում, այն բանի շնորհիվ, որ դրանք հարուստ նյութ էին պարունակում նաեւ ընդհանուր պատմության վերաբերյալ: Հայ մատենագրության էջերում գտնվեցին մի շարք արժեքավոր գրական հուշարձաններ եւ թարգմանություններ հույն դասականներից, որոնց մի մասը չէր պահպանվել բնագրով: Ազգի պատմական քաղաքակրթությունը

Հատկապես ի հայտ եկավ բարձրագույն կրթության հանդեպ մեծագույն ձգտմամբ, ձեռավորվեց մտավորականություն, որ ծառայում էր Կովկասում մշակութային եւ քաղաքացիական հասարակության կազմավորմանը:

Սկսվեցին 1860-ական թվականները, որ իրենց արձագանքը գտան նաեւ հայ մտավորականության մեջ. Ստ. Նազարյանցն ու Ա. Գերցենի բարեկամ Մ. Նալբանդյանը, պետք է հայ կյանքում եւ գրականության մեջ նոր հոսանքի սկիզբը դնեին: Իսկ նրանց հաջորդ՝ հանգուցյալ հրապարակախոս Գրիգոր Արծրունու ջանքերով այս նոր հոսանքը պիտի դառնար համայն մտածող հայության սեփականությունը: Կրթության եւ նոր հիմունքներով իր կյանքը ձեռափոխելու ձգտումը գրավեց ամբողջ հայ ժողովրդին: Երկու սեռերի երեխաների համար հայկական նահանգները ծածկվեցին ժողովրդական դպրոցների լայն ցանցով, կազմավորվեցին կրթական ծավալուն նպատակներ հետապնդող միություններ, հիմնվեցին թերթեր, ամսագրեր, ստեղծվեց փայլուն գրականություն, ինչպես եւ հիմքը դրվեց մշտապես գործող ազգային թատրոնի: [18] 77-78 թթ. քրիստոնյաների ազատագրման դրոշի ներքո սկսվեց ռուս-թուրքական պատերազմը: Տաճկահայությունը գոհունակությամբ ընդունեց ռուսական զորքերին՝ նրանցից ակնակալելով թուրքական ծանր լծից ազատագրում: Պատերազմն ավարտվեց: Սան Ստեֆանոյի պայմանագրի 16-րդ կետով Ռուսաստանը բարեփոխումներ էր պահանջում թուրքա-Հայաստանում: Այս պահանջը մտավ բեռլինյան պայմանագրի 61-րդ հոդվածի մեջ. բարեփոխումները պետք է իրականացվեին Մեծ տերությունների հսկողության ներքո, սակայն նրանք թղթային ճանաչումից այնպիսի չանցան: Մինչդեռ համայն հայության հայացքն ուղղված էր խոստացված բարեփոխումների կողմը, որոնց թուրքիան պատասխանում էր բոլոր հնարավոր միջոցներով, որ միտված էին թուրքիո մեջ հայկական տարրի թուլացմանն ու արմատախիլ անելուն:

Ալեքսանդր II կայսեր մահից հետո³ ռուսական կառավարության քաղաքականությունը կտրուկ փոխվեց թե՛ ռուսաստանաբնակ հայերի, թե՛ թուրքիայում հայկական հարցի առնչությամբ: Ռուսա-Հայաստանում ամենածայրահեղ ձեւերն ընդունեց ռուսացման քաղաքականությունը: Կառավարությունը թվում էր, թե հարեւան մշակութային ազգը՝ վրացիները, եկեղեցական միության եւ ազգային բոլոր ինքնուրույն կառույցների ոչնչացման շնորհիվ արդեն իսկ ամբողջովին կուլ էին գնացել եւ բռնել ռուսացման ուղին, եւ որ նույնը պետք էր անել նաեւ հայերի հետ: Ուստի կառավարությունն իր ռուսացման քաղաքականության բոլոր հարվածներ-

ըը հիմնականում ուղղել էր հայերի դեմ, որն իր պատկերացմամբ դեռևս չափազանց շատ ինքնուրույնություն ուներ՝ ինքնավար Հայ Եկեղեցու եւ հայկական դպրոցների ու կրթական կառույցների հանգամանքով: Կառավարությունն անդամներն այստեղ անջատողականություն տարրեր էին նկատում: Իսկ երբ արձանագրվեցին Թուրքիայում բնակվող իրենց եղբայրակիցների վիճակի բարելավմանն ուղղված ռուսահայության առաջին փորձերը, ռուսական կառավարությունը սկսեց հայերին կասկածել Հայկական թագավորություն վերստեղծելու ձգտման մեջ: Ռուսաստանի, Թուրքիայի եւ Պարսկաստանի հայկական գավառների միավորմամբ Մեծ Հայաստանի հարություն մասին մի մտացածին գաղափար հորինվեց եւ վերագրվեց հայերին, չնայած այն բացահայտ փաստին, որ այդ տարածքների բնակչություն ժողովրդագրական իրավիճակը նման կասկածների տեղիք չէր տալիս: Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի կողմից սկսվեցին երկկողմանի դաժան հետապնդումներ, Ռուսա-Հայաստանում փակվեցին հայկական դպրոցներն ու կրթական հաստատությունները: Սարսափելի հալածանքներ սկսվեցին այն գործիչների նկատմամբ, ովքեր անդամակցում էին Դաշնակցություն կուսակցությանը, որ հիմնվել էր իննսուն թվականին՝ միակ նպատակ ունենալով հասնել Թուրքա-Հայաստանի բարեփոխումների իրականացմանը, բարեփոխումներ, որ նախագծվել էին Ալեքսանդր II-ի կառավարության կողմից: Այս բարեփոխումների իրականացման մեծ տեղությունների բոլոր փորձերը հանդիպում էին ռուսական կառավարության հարուցած անհաղթահարելի խոչընդոտներին: Երբ անգլիական կառավարությունը կամեցավ իր միջամտությամբ դադարեցնել [18]95 թ. հայկական ջարդերը Թուրքիայում, այնժամ ռուսաց արտաքին գործոց նախարար Իլյան Լոբանով-Ռոստովսկին⁴ հայտարարեց, թե թուրքական գործերին նման միջամտումը կդիտվի իբրեւ *casus belli*⁵: Կոտորածը շարունակվեց եւ հարյուրհազարավոր մարդկանց կյանք արժեցավ: Իլյան Գոլիցինի⁶ երկաթե ձեռքն իր ողջ ծանրությամբ իջավ հայկական կյանքի բոլոր դրսեւորումների վրա, իսկ մնացյալ գրեթե բոլոր պաշտոնյաները ձգտում էին պատճենել իրենց սատրապին: Մինչդեռ Իլյան Գոլիցինը նոր, ծանր հարված էր նախապատրաստում՝ օրենք Հայ Եկեղեցու ողջ ունեցվածքի առգրավման մասին⁷, կամ ավելի ճիշտ՝ ժողովրդի ունեցվածքի, քանի որ Հայ Եկեղեցին ծայրաստիճան ժողովրդավարական է, ամբողջությամբ հիմնված ընտրական կարգի վրա, ուստի եկեղեցական ինչքի կառավարման գործում մշտապես մասնակցում էին նաեւ ժողովրդի ընտրված ներկայացուցիչները: Այս օրենքի փաստացի

կիրառումն ամենուրեք հանդիպեց ժողովրդի դիմադրությունը, որ զենքն ի ձեռին պաշտպանում էր իր ունեցվածքն ու իրավունքները: Սկսվեցին նոր ձերբակալություններ ու նոր հետապնդումներ: Հայերի հանդեպ վախը համակել էր մթնոլորտը: Այս պայմաններում Հայ հեղափոխական դաշնակցությունն անհրաժեշտ համարեց իր գործունեությունը տարածել նաեւ Ռուսա-Հայաստանում եւ կառավարության ահաբեկիչ գործունեությունը հակադրել իր ահաբեկչությունը:

Այդ պահին Ռուսաստանում սկիզբ առած եւ ամրապնդված բանվորական շարժումն արտահայտվել էր նաեւ Բաքվում. այստեղ Հայ բանվորները, իբրեւ մշակութային տարր, նույնպես լայն մասնակցություն էին ունեցել այդ շարժմանը: Իշխանության ներկայացուցիչները որոշեցին խեղդել լույս աշխարհ եկող ազատագրական շարժումը եւ դիմեցին իրենց իսկ կողմից բազմիցս հնչեցված գաղափարի իրագործմանը. թաթարներին լարել հայերի դեմ: Սկսվեց ոստիկանական նողկալի սադրանքը եւ իրականացավ կայանական գործը, որ մինչ այժմ շարունակվում է ամբողջ Անդրկովկասով մեկ՝ պատճառ դառնալով երկուստեք մեծաթիվ զոհերի⁸:

Եւ այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդները այլազան հնարավոր համաժողովներում եւ հանրահավաքներին պարզում էին իրենց կարիքներն ու վերաբերմունքը ապագայի՝ նոր Ռուսաստանի հանդեպ, հայ ժողովրդի համայն առողջ ուժերն ու մտքերն ուղղված էին մի եւ միակ նպատակին, միակ խնդրին՝ ժողովրդի ինքնապաշտպանության հարցին: Նման պայմաններում հայերը, որ մշտապես Կովկասի մշակութային շարժման առաջին շարքերում էին, բնականաբար չէին կարող գործունե կերպով արձագանքել ռուսաստանյան ժամանակակից շարժմանը: Հայոց ներկայացուցիչների միակ համագումարը, որ կայացավ ընթացիկ տարվա մարտին՝⁹ Թիֆլիսում, ընդունեց մի շարք ծրագրեր, որոնց հիմքում ընկած են ռուսական ազատագրական շարժման բոլոր գերակա եւ հիմնական պահանջները: Ընդգծելով տեղական ինքնակառավարման անհրաժեշտությունը, այնուամենայնիվ այս ծրագիրն ինքնավարության պահանջ էի առաջադրել¹⁰: Եւ դա արվել է լիովին գիտակցված. Կովկասի բնակչության բազմազգության եւ ազգերի տեղաբաշխվածության ծայրահեղ խրթնության պայմաններում, բնակչության որոշ հատվածներ գտնվում են մշակութային տարբեր աստիճանների վրա, կտրուկ, հաճախ փոխանընկալունակության աստիճանի տարբերվելով իրարից: Կովկասի ինքնավարության հարցը ծայրահեղ բարդ է, խճճված եւ իր կարգավորման համար պահանջում է նախնական

լուրջ գիտարկումներ եւ Կովկասի ժողովուրդների տեւական համատեղ մշակութային աշխատանք:

Երբ իրագործվի այս աշխատանքը, երբ փոխմբռնումը եւ հետաքրքրությունների նույնականության գիտակցումը հասանելի կլինի բոլորին, կամ առնվազն Կովկասի հիմնական ժողովուրդներին, լոկ այն ժամանակ Կովկասի ինքնավարության պահանջը կդառնա տարածաշրջանի համընդհանուր կենսական կարգախոս:

Ծանոթագրություններ

1. Մոնղոլները իսլամ ընդունել են 1299 թվականին:
2. Խոսքը Ամենայն Տայոց Կաթողիկոս Ներսես Ե. Աշտարակեցի Շահ-Ազիզյանի (1843-1857) մասին է:
3. Ռուսաստանի կայսր Ալեքսանդր II-ը սպանվել է 1881 թ. մարտի 1-ին:
4. Լորանով-Ռոստովսկի Ալեքսեյ Բորիսովիչ (1824-1896), ռուսական պետական գործիչ, դիվանագետ, Ռուսաստանի արքային գործոց նախարար (1895-1896), աչքի է ընկել իր շեշտված թուրքամետ քաղաքականությամբ:
5. **Casus belli** (լատ.)- պատերազմի առիթ:
6. Գոլիցին Գրիգորի Մերգելեիչ (1838-1907), ռուսական պետական գործիչ, Կովկասի կառավարչապետ (1896-1904): Տայրնի է իր հայաստան քաղաքականությամբ:
7. Նկարի ունի Գր. Գոլիցինի առաջարկով ցարական կառավարության ընդունած 1903 թ. հունիսի 12-ի օրենքը, որի համաձայն Տայոց Եկեղեցու եւ հոգևոր հաստատությունների ամբողջ անշարժ գույքն ու կապիտալները անցնում էին պետության փոփոխությանը: Օրենքը չեղյալ է հայտարարվել 1905 թ. օգոստոսի 1-ի ցարական հրամանագրով:
8. Տայ-թաթարական (ադրբեջանական) ընդհարումները սկսվել են 1905 թ. փետրվարի 6-9-ին Բաքվում եւ այնուհետեւ փարածվել ամբողջ Անդրկովկասում ու ավարվել 1906 թ. օգոստոսի 22-ին՝ Զանգեզուրում:
9. Պետք է լինի ապրիլին:
10. Խոսքը 1905 թ. ապրիլի 3-15-ը Թիֆլիսում կայացած Անդրկովկասի հայաբնակ 24 կենտրոնների ներկայացուցիչների համագումարի մասին է: Այսպեղ բարձրացվել են հարկապես Տայոց Եկեղեցու ինքնավարության, եկեղեցական-ծխական դպրոցների, մշակութային-կրթական հիմնարկությունների վերաբացման եւ ազգային հեղափոխություններ ներկայացնող այլ պահանջներ (տե՛ս «Տայ ժողովրդի պարսություն», հատ. VI, ՏԳԱ հրատ., Երևան, 1981, էջ 372-373, հմմտ. Տր. Ռ. Սիմոնյան, Ազգագրական պայքարի ուղիներում, գիրք I, Երևան, 2003, էջ 178-180):

**ՆԻԿՈՒ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ.
ՆԱՅԿԱԿԱՆ ՆԱՐՅԻ ՔԱՌՈՒԴԻՆԵՐՈՒՄ**

Մտորելու ներկայացնում ենք Նիկոլ Վարդանի Կարապետյանի պահոցի հիշարժան փաստաթղթերից: Տարիներ խնամքով պահպանված նյութերն այսօր հրապարակելով՝ միպում ունենք լուսաբանելու ոչ հեռու անցյալի որոշ սրվերոպ հարցեր, ներկայացնելու հանրությանն առ այսօր անձանոթ որոշ եզրեր:

Նիկոլ Կարապետյանը (կենսագրական տվյալները տե՛ս «Էջմիածին» 2011 թ. «Թ», էջ 63-64) 1960-ական թվականներին նամակագրական կապեր է ունեցել լեհ արևելագետ, իրավագետ, հասարակական գործիչ, հրապարակախոս Բոգդան Գեմբարսկու հետ, բազմիցս իր խոհակցությունն արտահայտել նրա՝ Նայկական հարցին առնչվող հոդվածներին: Գեմբարսկու շնորհիվ լեհական մամուլում Նիկոլ Կարապետյանը տպագրել է բազմաթիվ հոդվածներ:

1960-ականներին լեհական մամուլում տպագրված լեհ պատմաբան, սլավոնագետ Բարովսկու մի հոդվածի առիթով Նիկոլ Կարապետյանը պատրաստան հոդված է տպագրում, առճակատում Բարովսկու թուրքամեր վերլուծությունների դեմ: Նման համարձակության արդյունքում պատմաբանը հեռացվում է աշխատանքից, գրկվում կուսակցական տոմսից:

Նկնց այս ժամանակաշրջանում էլ Նայաստանում ձեռագիր տարբերակով շրջանառվում է Նենրիկ Բարովսկու հոդվածը, որ լեհերենից թարգմանել է Գեորգյան Նոգետոր ճեմարանի ժուսերենի դասախոս Մարիա Գրոխովսկան: Պատմաբանների, քաղաքագետների, մտավորականների մի սրվար շրջանակ Երևանում տեղեկանում, ձեռքից ձեռք է փոխանցում հոդվածը, հոդված, որ ակամա ճակատագրական դեր է խաղում մի պատմաբանի կյանքում, որը եզակիներից էր, եթե ոչ միակը իբրեւ Նայկական հարցի, Նայ դարի անաչառ հերագուրող:

Նիկոլ Կարապետյանի ընտանեկան արխիվում առ այսօր ծվարած պատմական փաստաթղթերի այս տրցակը, թերեւս ուշացումով, լույս սփռի արժարծվող խնդիրների վրա:

ԱՐՄԻՆԵ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

1.

ՍԻՐԵԼԻ ԲԱՐԵԿԱՄ Բ. ԳԵՄԲԱՐՍԿԻ

Հենց նոր ստացա Ձեր 15.03.62 թ. նամակը, որով տեղեկացնում եք իմ՝ «Բատովսկին ճիշտ չէ» հոդվածի ստացումը Ձեր կողմից: Շատ ուրախ եմ, որ պատասխան հոդվածը Ձեզ դուր է եկել: Որպեսզի հնարավոր ասեկոսենք եւ հանելուկների առիթ չտանք մեր ընդդիմախոսներին, նպատակահարմար եմ գտնում հրապարակել հոդվածը՝ ամբողջապես նշելով հեղինակի անունը, ազգանունը, եթե ցանկանում եք, նույնիսկ հասցեները եւ կոչումները (պատմական գիտությունների թեկնածու, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, դոցենտ):

Լիովին համամիտ եմ Ձեր առաջարկությանը՝ հոդվածը հրապարակել «Նամակ Սովետական Հայաստանից. Բատովսկին իրավացի չէ» վերնագրով:

Եթե այնուամենայնիվ պարտադրեն համառոտել հոդվածը, ապա խնդրում եմ դա այնպես անել, որ ընթերցողին տրվի հնարավորությունը՝ ըմբռնելու Բատովսկու անհիմն եւ անհեթեթ այն տեսակետը, ըստ որի՝ Թուրքիայի եւ ԽՍՀՄ-ի միջեւ սահմանը, որ հաստատվել է 1921 թ. պայմանագրով՝ իբրեւ «արդյունք են ... պատմական անհրաժեշտության եւ ենթակա չէ փոփոխման» եւ այլն:

Ինձ ծանոթ է Խորհրդային մեծ հանրագիտարանում առկա հոդվածը, այդ եւ նմանատիպ այլ աշխատանքների վերաբերյալ ես իմ կարծիքը մանրամասնորեն կգրեմ հետո: Առայժմ միայն կասեմ, որ այդ հայեցակարգերի դեմ ժամանակին տպագրվել են քննադատական գրախոսություններ ոչ միայն մեր հանրապետությունում, այլեւ Մոսկվայում: Եւ հիմա էլ մեր պատմաբանների կողմից պատրաստվում է հոդված նմանատիպ հայեցակարգի դեմ՝ մասամբ անդրադարձված «Համաշխարհային պատմության» VIII հատորում:

Շնորհակալ եմ պատասխանի համար: Ընդմիջտ մնում եմ պարտական իմ ազգի անկեղծ բարեկամին:

26. 04.1962 թ. ստորագրություն
ք. Երեւան, Պոռչյան 1, 2-րդ մուտք, բն. 12
(թարգմանությունը ռուսերենից՝ Ա. Ա.)

Ն.Վ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հ. ԲԱՏՈՎՍԿԻՆ ԻՐԱՎԱՑԻ ՁԷ

Ականավոր լեհ հրապարակախոս Բոգդան Գեմբարսկու «Նամակ իմ հին թուրք բարկամին» հոդվածի (տե՛ս Վարչավայում հրատարակվող «Kierunki» շաբաթաթերթի 1961թ. № 47) եւ Հենրիկ Բատովսկու «Նամակ խմբագրութեանը. Հայկական հարցի եւ թուրքիա - ՍՍՌՄ սահմանի մասին» պատասխան հոդվածի երեւան գալն, անպայման, հանդիսանում է ժամանակակից միջազգային զարգացման եւ պատմական անհրաժեշտութեան բնական հետեւանք:

Ամեն մի ժողովրդի ազգային-պետական ինքնավարութեան, իրավահավասարութեան, ազատութեան եւ անկախութեան իրավունքի ճանաչումը ներկայումս դարձել է աշխարհի պետութիւնների եւ ժողովուրդների փոխհարաբերութիւնների պրոբլեմների լուծման հիմնական օրենք:

Գաղութատիրութեան սիստեմի փլուզումը, նոր պետութիւնների առաջացումն Ասիայում եւ Աֆրիկայում, 2000-ամյա «ընդմիջումից» հետո Իսրայելի պետութեան երեւալը, սահմանասլուծների տեղաշարժը Եւրոպայում. այս բոլորը տեղի է ունենում մեր աչքերի առջեւ պատմական անհրաժեշտութեան այդ օրենքի դործողութեան ուժով:

Բոգդան Գեմբարսկին այդ հայեցակետով է դիտում հայ-թուրքական հարաբերութիւնները՝ ժխտելով պատմական Հայաստանի տերիտորիայի 90 տոկոսի վրա թուրքական տիրապետութեան օրինականութիւնը, որ թուրքական տիրապետութիւնը հայկական մարզերում շարունակվում է ազգերի բնաջնջման «իրավունքով»¹:

Դրա համար էլ Գեմբարսկին հարց է բարձրացնում, որպեսզի թուրքերն իրենք, առաջին հերթին թուրքական մտավորականութիւնը, նախաձեռնութիւն հանդես բերեն դատապարտելու այն արյունոտ ոճրագործութիւնները², որ կատարել է թուրքական կառավարութիւնը 1915 թվական-

1 Նարցի պատմությունը, Կրն Բոգդան Գեմբարսկի, Նամակներ աշխարհին: Կազմեց, խմբագրեց, ծանոթագրեց, վերջաբանը գրեց Ն. Կարճիկյանը, Երևան, 1990: - Ա. Ա.

2 Այսօր, ավելի քան կես դար անց, Բ. Գեմբարսկու այս գաղափարը կարծես ասփիճանաբար իրականանում է: - Ա. Ա.

նին, 1918-1920 թվականներին հայ ժողովրդի նկատմամբ եւ, դրանով իսկ, մարդկության հանդեպ, երբ միլիոնից ավելի հայեր բնաջնջվեցին, մեկ եւ կես միլիոնից ավելի հայեր տեղահանվեցին իրենց հնադարյան Հայրենիքից, որոնք տակավին չարունակում են թափառել աշխարհով մեկ եւ ձգտում են վերադառնալ թուրքերի ձեռքով ավերված ու հրդեհված իրենց հարազատ օջախները, որպեսզի մոխիրներից վերածնեն Հայաստանը՝ համաշխարհային քաղաքակրթության հնազույն օրրաններից մեկը: Թուրքիան պետք է հայերին վերադարձնի նրանց հողերը՝ հետեւելով ՄԱԿ-ի եւ ՆԱՏՕ-ի իր դաշնակիցների օրինակին: Ահա, ըստ էության, Գեմբարսկու հոգվածի հիմնական գաղափարը:

Ամբողջությամբ վերցրած՝ չժխտելով Գեմբարսկու հոգվածի նշանակությունն ու կարեւորությունը, Հենրիկ Բատովսկին անհրաժեշտ է համարում տալ մի քանի «բացատրություններ» եւ «ճշտումներ» Գեմբարսկու հոգվածի մի արտահայտություն վերաբերյալ, որը, ինչպես գրում է Բատովսկին, կարող է «մոլթ թվալ» կամ «սխալ հասկացվել»: Ահա Գեմբարսկու այդ արտահայտությունը. «...Ձեզ է տրվել (այսինքն՝ թուրքերին) առանց մի կրակոցի Ռուսական Հայաստանի կեսը (Կարսի մարզը) Արարատի նախալեռնաստանի հետ միասին, որը պատմականորեն երբեք ձեզ չի պատկանել»³:

Բատովսկու պարզաբանումները եւ ճշտումները վերաբերում են մեր կողմից ընդգծված արտահայտություններին եւ հանգում են հետեւյալին: Առաջին՝ Կարսի մարզը Սովետական Ռուսաստանի կողմից թուրքիային է վերադարձվել այն պատճառով, որ այդ մարզը մինչեւ 1878 թվականը «թուրքիային է պատկանելիս եղել», երբ ցարական Ռուսաստանը խլել էր այն թուրքիայից: Երկրորդ՝ թուրքիան Սովետական Ռուսաստանից պահանջեց Արարատի նախալեռնաստանը՝ ստրատեգիական նկատառումներով: Երրորդ՝ Արդահանի մարզը թուրքիային է տրվել Բաթումը Վրաստանին վերադարձնելու փոխարեն: Չորրորդ՝ Նախիջևանի եւ Ղարաբաղի մարզերը տրվել են Ադրբեջանին, որովհետեւ թուրքերը ոչ մի կերպ չէին ուզում Հայաստանին թողնել այդ մարզերը: Հինգերորդ՝ Սովետական Ռուսաստանը ոչ մի կերպ չէր կարող չհամաձայնվել թուրքիայի այդ պահանջներին, որովհետեւ թուրքիան սպառնում էր զավթել նաեւ Երեւանից հարավ ընկած շրջանները եւ նույնիսկ Երեւանը, որպեսզի անմիջական հաղորդակցութ-

3 Նմուր, Բոգդան Գեմբարսկի, անդ, էջ 12:

յուն ունենա Ադրբեջանի հետ: Վեցերորդ՝ հիշյալ բոլոր տերիտորիաները եւ նրանց գումարած անկախ Հայաստանի մի քանի այլ շրջանները փաստորեն պատկանում էին Թուրքիային, քանի որ այդ տերիտորիաների հայ ազգաբնակչութիւնն արդեն կոտորված էր, եւ Բրեստի, Բաթումի ու Ալեքսանդրապոլի «հաշտութեան պայմանագրերի» ուժով հանձնվել էին Թուրքիային:

Այդ պատճառով, եզրակացնում է Հ. Բատովսկին, որքան էլ Թուրքիայի եւ ՍՍՌՄ-ի սահմանը՝ հաստատված 1921 թվականի պայմանագրով «Էմոցիոնալ տհաճեցողութիւն լինի հայերի համար՝ Կարսը եւ Արարատի մարզը կորցնելու տեսակետից», եւ ուշադրութեան առնելով «1918-1920 թվականների բոլոր պարագաները, այդ սահմանը պետք է համարել վերացման ոչ ենթակա պատմական անհրաժեշտութեան արդյունք» (ընդգծ. մերն է՝ Ն. Կ.):

Դժվար չէ նկատել, որ Բատովսկու «պարզաբանումների» եւ «ճշտումների» ողջ էութիւնը հանգում է հետեւյալին. այն ամենը, ինչ որ տեղի է ունեցել անցյալում, իրենց հետեւանքներով հանդերձ՝ պետք է ընդունել որպէս «պատմական անհրաժեշտութիւն», որի պատճառով էլ վերանայման ենթակա չէ:

Տարօրինակ հայացք պատմութեան եւ մարդկային հասարակութեան զարգացման օրինաչափութիւնների նկատմամբ: Հավանաբար Բատովսկին ինքը չի նկատում, թե իր այդ պնդումով ինչպիսի ծառայութիւն է մատուցում մարդկերեններին: Դուրս է գալիս, որ զավթելու եւ կողոպտելու նպատակով ժողովուրդներ բնաջնջելու քաղաքականութիւնը «պատմական անհրաժեշտութիւն է», Բրեստի, Բաթումի (1918 թ.) եւ Ալեքսանդրապոլի (1920 թ.) «հաշտութեան պայմանագրերի» նման ակտերը «պատմական անհրաժեշտութիւն են» եւ իբր «ենթակա չեն վերանայման կամ վերացման»:

Բայց սա միջազգային ավազակութեան եւ մարդկութեան հանդեպ գործած արյունոտ ոճրագործութիւնների անսքող արդարացում է: Մյուս կողմից, այդպիսի մոտեցումով լիովին անտեսվում են ճնշված ժողովուրդների պատմական եւ մարդկային իրավունքները, ճանաչվում են միայն ժողովուրդներ նվաճողների եւ բնաջնջողների իրավունքները:

Ի՞նչ է նշանակում՝ Սովետական Ռուսաստանը Թուրքիային վերադարձրեց Կարսի մարզը, որովհետեւ այն մինչեւ 1878 թվականը «պատկանել էր» Թուրքիային: Հարց է առաջանում. իսկ ի՞նչ էր պատկանում այդ հողի վրա հազարամյակներով ապրած եւ ստեղծագործած ժողովրդին: Ինչո՞ւ երկրի

բնիկ ժողովուրդն իրավունք չունի այդ հողի նկատմամբ: Ինչ^ու չէր կարելի Կարսի եւ Հայկական մյուս մարզերը վերադարձնել, հանձնել Հայ ժողովրդին, եթե այդքան անհրաժեշտ էր ուղղել ցարիզմի թույլ տված պատմական անարդարությունը: Հավանաբար այն պատճառով, որ Սովետական Ռուսաստանը այդ ժամանակ չէր ուզում փչացնել հարաբերություններն իր «դաշնակից» Թուրքիայի հետ: Այդ ձիշտ է:

Այդպես էլ հարկավոր էր ասել եւ ոչ թե ակնարկել, թե այդ մարզերում թուրքերը սրատել էին Հայ ազգաբնակչությանը եւ դրանով իսկ «պատմական» իրավունք նվաճել այդ հողերի վրա: Այլեւս գաղտնիք չէ, թե ինչքան ոսկի, թնդանոթ, գնդացիր, հրացան, փամփուշտ եւ այլ կարգի օգնություն է ստացել Թուրքիան Սովետական Ռուսաստանից, որպեսզի կռվեր միջազգային իմպերիալիզմի եւ համաշխարհային կապիտալի տիրապետության դեմ, գաղութային Արեւելքն ազատագրելու եւ համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի համար: Այդ մասին շատ է գրվել. բավական է կարդալ Ա. Սկաչկոյի «Ժիզն նացիոնալնոստեյ» թերթի (ՌՍՖՍՌ Ազգությունների կոմիսարիատի օրգանը Մոսկվայում) 1921 թ. մարտի 4-ի համարում «Հայաստանը եւ Թուրքիան առաջիկա կոնֆերենցիայում» վերնագրով հոդվածը, Պավլովիչի (Վելտման) գիրքը՝ «Ռեւոլյուցիոննայա Տուրքիա» (Մոսկվա, 1921 թ.), Ս.Մ. Կուզնեցովայի «Ուստանովենիյե սովետսկո-տուրեցկիխ օտնոչենիյ» գրքուկը (Մ., 1961 թ.):

Ստանալով այդ օգնությունը՝ Թուրքիան հարձակվեց հենց նոր անկախ հռչակված Հայաստանի վրա՝ հավաստիացնելով ամենքին, թե իբր հենց անկախ Հայաստանն է «խանգարում» Արեւելքում եւ Արեւմուտքում համաշխարհային հեղափոխության ծավալմանը, թե իբր հենց այդ Հայաստանն է հանդիսանում համաշխարհային իմպերիալիզմի եւ կապիտալի «միջնաբերդը», «հակահեղափոխության հիմնական ուժը», որ ոչնչացնելով Երեւանի հայկական պետությունը՝ «ապահովված կլինի» համաշխարհային իմպերիալիզմի ու կապիտալի նկատմամբ համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակը: Եւ սկսվում է գրոհը:

Ջդիմանալով Կարա Բեքիր փաշայի «հեղափոխական» բանակի եւ 11-րդ Կարմիր բանակի վերջնագրերի ճնշմանը՝ միջազգային իմպերիալիզմի «միջնաբերդ» միկրոսկոպիկ Հայաստանը տեղի տվեց, պարտվեց: Մինչդեռ համաշխարհային իմպերիալիզմը մնաց անվաս: Երբեք եւ ոչ մի զինված

ընդհարում տեղի չունեցավ «Հեղափոխական» Թուրքիայի եւ իսկական իմպերիալիստների զինված ուժերի միջեւ:

Սովետական իշխանության շնորհիվ, հայ ժողովրդի բախտից, Հայաստանի մի մասը փրկվեց բնաջնջումից, Հայաստանի 90 տոկոսի ճակատագրից:

Ահա թե ինչ են ներկայացնում իրենցից 1918-1920 թթ. պարագաները, որոնց արդյունքը Բատովսկին համարում է «վերացման չենթարկվող պատմական անհրաժեշտություն»:

Ի՞նչ էր իրենց ներկայացնում 1918 թ. Բրեստի հաշտությունը, որը հիշատակում է Բատովսկին: Դա գերմանա-թուրքական ագրեսորների կողմից Սովետական Ռուսաստանին բռնությամբ պարտադրված թալանչիական միակտ էր: Բայց երբեւէ Սովետական Ռուսաստանը համարե՞լ այն իբրեւ «վերացման ո՛չ ենթակա պատմական անհրաժեշտություն»: Ո՛չ, երբե՛ք: Ընդամենը ութ ամիս անց Բրեստի հաշտության պայմանագիրը պատառոտվեց որպես պատմական անհրաժեշտություն, որով եւ ջնջվեց պատմական այդ խայտառակությունը:

Ի՞նչ էր Բաթումի «հաշտության» պայմանագիրը, որը հիշատակվում է Բատովսկու կողմից Հայաստանի եւ Վրաստանի վրա Թուրքիայի «պատմական» իրավունքները հիմնավորելու նկատառումով:

Դա թուրքական ագրեսիայի վիժվածքն էր, որը տակավին չմկրտված՝ թաղվեց չորսամսյա հասակում:

Ի՞նչ բան էր Ալեքսանդրապոլի «հաշտության» (ավելի ճիշտ՝ «մեռած») պայմանագիրը, եթե ոչ թուրքական ագրեսիայի մի վիժվածք, որը լույս աշխարհ եկավ արդեն մեռած եւ չճանաչված նույնիսկ ծնողների կողմից:

Ահա, թե ինչ են ներկայացնում իրենցից «1918-1920 թվականների հանգամանքները» արդյունքները, որոնց Հ. Բատովսկին հանդգնել է օժտել միջազգային իրավունքի գործությամբ՝ համարելով դրանք «պատմական անհրաժեշտություն» եւ «վերանայման ո՛չ ենթակա» գործոններ: Բայց միջազգային իրավունքի այն ո՞ր լրջմիտ իրավագետ-իրավաբանը կարող է ընդունել այդ «գործոնները» որպես պատմական Հայաստանի տերիտորիայի 90 տոկոսի վրա Թուրքիայի պատմական իրավունքների ապացույց, եթե ոչ բացի թուրքական ագրեսորների այնպիսի փաստաբաններից, ինչպե՛ս իսիք են Միլլերը, Պավլովիչը եւ նման մարդիկ:

Սակայն Միլլերը եւ ընկերները՝ դեռ բոլորը չեն։ Աշխարհում կան ավելի զգաստ մտքեր եւ՝ միջազգային իրավունքի եւ՝ պատմության գիտականեր, կա մարդկություն եւ պատմության տրամաբանություն, այժմեականություն օրենք, որը դատապարտում է ժողովրդասպանության քաղաքականությունը եւ պահանջում հանցագործներից համապատասխան փոխհատուցում, օրենք, որը բացառություն չի ընդունում։

Զարմանալի է, որ 1918-1920 թվականների պարագաների մեջ Հ. Բատովսկին «մոռացել է» հիշատակել այնպիսի մի «մանրուք», ինչպիսին է Սեւրի դաշնագիրը, որի տակ դրված են ոչ միայն Թուրքիայի եւ Հայաստանի, այլեւ աշխարհի բոլոր մեծ տերությունների ստորագրությունները։ Եթե այդքան անհրաժեշտ էր խոսել պատմական անհրաժեշտության մասին, ապա հենց պետք էր հիշատակել Սեւրի դաշնագիրը՝ Հայաստանին վերաբերող մասով, որովհետեւ հենց նա լիովին բխում էր պատմական անհրաժեշտությունից եւ, դրանով իսկ, ենթակա չէր վերացման։ Հավերժացնել 1921 թվականի պայմանագրով գծված սահմանը՝ կնշանակեր ամբողջովին անտեսել հայ ժողովրդի ինքնություն, իրավահավասար գոյության իրավունքը եւ այդպիսով արդարացնել ու խրախուսել ժողովրդասպանության քաղաքականությունը, որը, կարծում ենք, չի ցանկանում եւ ինքը՝ Հ. Բատովսկին։ Քանի որ դա այդպես է, ապա նա պետք է ընդունի, որ իր «պարզաբանումները» եւ «ճշտումները» Գեմբարսկու հոգվածի առթիվ անհարկի եւ սխալ են ոչ միայն պատմական եւ գիտական հավաստիության տեսակետից, այլեւ ՄԱԿ-ի կանոնադրության տեսակետից, որի անդամներ են հանդիսանում ՍՍՌՄ-ը եւ Թուրքիան, այլեւ մարդկային բարոյականության առումով։ Արդ՝ Կարսի եւ այլ մարզերի (պատմական Հայաստանի 90 տոկոսը) եւ միլիոնավոր ազգակիցների կորուստը չի կարելի դիտել սոսկ իբրեւ «բարոյական տհաճություն» հայ ժողովրդի համար, ինչպես կարծում է Բատովսկին, այլ՝ մահուլ եւ կենաց հարց, որը ոչ մի կերպ չի կարելի ամփոփել «տհաճություն» հասկացողության շրջանակներում։

Բատովսկին չի զգում, որ այդտեղ նա սահում է փոքր ժողովուրդների ազգային արժանապատվությունը վիրավորելու դիրքերը՝ մոռանալով, որ սոցիալիստական մեծ տերության՝ ՍՍՌՄ-ի պետական արժանապատվությունը գոյանում է սովետական 15 հանրապետությունների, որոնցից մեկը հանդիսանում է Սովետական Հայաստանի Հանրապետությունը, ազգային-

պետական արժանապատվություններից: Ուստի, վերավորելով մեկի արժանապատվությունը, դրանով իսկ վերավորանք է հասցվում ամբողջին:

Հայկական հարցի արդարացի եւ վերջնական լուծումը նույնքան, եթե ոչ ավելի, պատվավոր խնդիր է ժամանակակից պատմություն, ինչպես լեհական, հրեական հարցերի լուծումը, ինչպես Ասիայի, Աֆրիկայի եւ Լատինական Ամերիկայի ժողովուրդներին օտարերկրյա լծից ազատագրելու հարցը;

Ահա ինչ որ ցանկանում ենք ասել Հենրիկ Բատովսկու «պարզաբանումների» առթիվ:

5-6 մարտի 1962թ. Երեւան

Ն. Վ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

/ պատմական գիտութ. թեկնածու,
Հայկ. ՍՍՌ Գիտ. ակադեմիայի պատմության
ինստիտուտի ավագ գիտ-աշխատակից/

Ռուսերեն բնագրից թարգմանեց հեղինակը՝ ստորագրություն
10/ IX -62 թ.

Հոդվածը լեհերեն թարգմանություն մե տպագրվել է Վարչավայի
«Kieruniki» շաբաթաթերթի 1962 թ. հունիսի 1-ի № 26-ում:

3.

պրոֆ. դ-ր Հենրիկ Բատովսկի
Կրակով
փ. Slawkowska 11 m is tel. 59066
Skrytka 46, Krakow I.

Krakow, dnia.....196...r.
Cracovie, le. 1 juillet
1962

Երեւան, Հայաստան, ՍՍՌՄ.

պարոն
Ն. Վ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԻՆ

Հարգելի կոլեգա,

Մեծ հետաքրքրությամբ, բայց եւ մեծ զարմանքով կարդացի Ձեր նամակը՝ տպագրված մեր «Kierunki» շաբաթաթերթի № 26-ում, այսօրվա թվագրությամբ:

Նախ եւ առաջ արտահայտում եմ խոր ափսոսանքս, որ իմ առտնին հոգւածը՝ տպագրված նույն շաբաթաթերթի վերջին՝ հունվարի 14-ի համարում, կարող էր այդքան վատ հասկացվել: Ձեր պատասխանն այդ հոգւածին հանդիսանում է մի թյուրիմացություն, քանի որ ես ոչ մի տեղ չեմ արտահայտել այն կարծիքները, որ Դուք ինձ եք վերագրում:

Թերեւս այդ թյուրիմացությունն արդյունք է վատ թարգմանություն, ես չգիտեմ, եթե ինքներդ կարդայիք նույնը լեհերեն... Թերեւս Դուք ձեռքի տակ ունեք ավելի անհաջող թարգմանություն, կամ թե կարող է պատահել, որ Ձեր պատասխանը ճիշտ չէ թարգմանված լեհերեն: Հնարավոր է, իմ կարծիքով, այսպես մեկնաբանել:

Որպես լեհացի եւ առանձնապես Լվովում ծնված մարդ, երբեմնի մի լեհական քաղաքում, որտեղ դարերի ընթացքում ապրել է հայկական մի բազմամարդ գաղութ, որտեղ գտնվում է մի հայկական տաճար, որը միջնադարյան արվեստի գլուխ-գործոցների շարքին է պատկանում, ես շարունակ կենդանի հետաքրքրություն եմ տածել դեպի ձեր ազնիվ եւ դժբախտ ազգը, որի ճակատագիրը շատ կողմերով նման է լեհերի ճակատագրին:

Հետեւապես ես ոչ մի դեպքում, հասկանալի է, չէի կարող ինձ թույլ

տալ արտահայտելու մի կարծիք, որը հակառակ է իմ բարեկամական զգացմունքներին ձեր ազգի նկատմամբ եւ միաժամանակ հակասեր ճշմարտությանը:

Հունվարի 14-ին հրապարակած իմ հոդվածի միակ նպատակն է եղել ցույց տալ, որ Մոսկվայի կառավարությունը այն ժամանակ գտնվում էր գրեթե անեկանելի վիճակում, երբ նա հարկադրված էր կնքելու 1921 թ. ճակատագրական պայմանագիրը:

Այն օրերի սիտուացիան է, որ ես հիշատակել եմ իմ հոդվածում որպես պատմական անհրաժեշտություն: Իմ հոդվածում ես ոչ մի տեղ չեմ արտահայտել որեւէ միտք, թե Սովետական Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ կնքված ՝ լինի այդ Բրեստի 1918 թվականի, թե Մոսկվայի 1926 թվականի պայմանագրերը, ինչպես եւ 1918 թ. եւ 1920 թ. Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջեւ կնքված պայմանագրերը եղել են իրավացի: Ես բացառապես հիշատակել եմ դրանք որպես պատմական իրողություններ եւ ուրիշ ոչինչ:

Նույն կերպ են դիտվում մեզ մոտ նաեւ ցարական Ռուսաստանի Պրուսիայի եւ Ավստրիայի հետ կնքված պայմանագրերը Լեհաստանի բաժանման վերաբերյալ: Ձի կարելի ժխտել, որ այս ակտերն ստորագրվել են, քանի որ դրանք պատմության սեփականությունն են: Բայց դրանից չի կարելի նաեւ հետեւցնել, թե բաժանումներ կատարած տերությունները իրավունք ունենին անպայման բաժանել մեր հողերը:

Նմանապես եւ թվարկելով պատմական փաստերը, ես ոչ մի տեղ չեմ ասել, որ Թուրքիան իրավունք ուներ զավթելու հայկական հողերը: Ես մատնանշել եմ միայն, որ այդ հողերը պատկանում էին Թուրքիային, ինչպես մեզ մոտ նշում են, որ Վարչական պատկանում էր ցարական Ռուսաստանին կամ Կրակովը՝ Ավստրիային:

Ձեր նամակում Դուք հարցնում եք, թե ես ինչու չեմ հիշել 1920 թ. օգոստոսի 10-ի Սեւրի պայմանագիրը՝ ստորագրված Լեհաստանի կողմից նույնպես: Պարզապես այն պատճառով, որ ես իմ հոդվածի մեջ խոսում եմ միայն ռուս-թուրքական հարաբերությունների մասին, այնպես որ մի պայմանագիր, որը չէր ստորագրվել Ռուսաստանի կողմից, ոչ մի կապ չունի շարադրած հոդվածի հետ: Դուք չպետք է մոռանաք, որ սովորական հոդվածի հրապարակումը ոչ գիտական հանդեսում թույլ չի տալիս հանգամանորեն թվարկել բազմաթիվ մանրամասնությունները:

Վերջապես, Դուք անտեսել եք այն փաստը, որ իմ հունվարի 14-ի հոգևածի վերջնական եզրակացությունն է, թե Բ. Վ. Գեմբարսկու աշխատանքը ես գտնում եմ «հետաքրքիր եւ ուշադրության արժանի» (*Cikawy i godny uznanta*), որից Դուք կարող եք հետեւցնել, որ ես համաձայն եմ նրա կարծիքին Հայաստանի եւ Թուրքիայի հարաբերությունների վերաբերյալ:

Եթե Դուք մտադրություն ունեք պատասխանել, բարի եղեք կատարել այն կամ ուղևորեն կամ թեկուզ արեւմտյան որեւէ լեզվով: Ես հասկանում եմ ուղևորեն, բայց չգիտեմ այնքան բավարար չափով, որ կարողանամ նամակ գրել:

Ընդունեցեք խորին հարգանացս հավաստիքը:

ՀԵՆՐԻԿ ԲԱՏՈՎՍԿԻ, docteur ès lettres,

պրոֆեսոր Նոր եւ նորագույն
(ժամանակից) պատմության Կրակովի համալսարանում.

(Թարգմանություն ֆրանսերենից- ստորագրություն)
[Ն. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ]

Նշված է Թարգմանություն օրը՝ 10/ VII-62 թ. Երեւան

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՆՈՎՆԱՆՆԵՍ ԶԱՏԻԿԱՆ
պարմական գիտ. թեկնածու

ՆԱԶԱԿԱՆ ՆԱՐՅԻ ԲՈՒՇԵԻԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ (1921թ. 16 ՄԱՐՏԻ - 13 ՆՈՎՏԵՄԲԵՐԻ)

1921թ. Փետրվարյան հեղափոխությունը հայ ժողովրդի վերջին ճիգերից մեկն էր իր ճակարագրի անօրինությունը իր ձեռքը վերցնելու, Նայկական հարցը լուծելու ճանապարհին: Փետրվարյան իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ բոլշևիզմը սխալ հաշվարկ էր կատարել: Դավերի ճանապարհով բռնի խորհրդայնացնելով Նայաստանը՝ նրանք անկարող գտնվեցին ոչնչացնելու հայ ազգային գաղափարախոսությունը, մոռացության գիրկը գցելու ազգային գերիմոլի Նայկական հարցը:

Սկսվում էր Նայկական հարցի ամենադավաճանական շրջանը: Նայ ժողովրդի փետրվարյան հաղթանակի օրերին, երբ երկրում վերացել էր բոլշևիկյան վարչակարգը, Մոսկվայում տեղի էին ունենում թուրք-խորհրդային բանակցություններ, որոնց առանցքային խնդիրներից մեկն էլ Նայկական հարցն էր: Այն, որ բոլշևիկները պրամադոված էին վերջնական տեսքի բերել իրենց իսկ տապալած Նայկական խնդիրը, հանրահայտ էր, բայց, քանի որ այդ ամենը կատարվում էին դիվանագիտական չափանիշների խախտումներով, առանձնապես Նայկական հարցում, բանակցություններին տալիս էր անօրինական երկխոսության բնույթ: Մակայն, դա կանխարգելիչ դեր չխաղացեւ առանց հայ ժողովրդի ներկայացուցչի մասնակցության, ոտնահարելով հայ ժողովրդի իրավունքները, բանակցությունները ավարտվեցին մարտի 16-ի պայմանագրով, որը միջազգային դիվանագիտության պարմություն մտավ «խայրառակ վաճառք» անունով:

Նայ ժողովուրդը դեռևս չէր սթափվել Բրեստի պայմանագրի հարվածներից, Բաթումի և Ալեքսանդրապոլի պարտադրված պայմանագրերից, պետականության կորստից, բռնի խորհրդայնացման մղձավանջից, երբ նրան պարտադրվեց պարմական հայրենիքից զրկվելու փաստաթուղթը: Քեմալ-Լենին սիրախաղն այս անգամ էլ ոտնահարեց հայ ժողովրդի իրավունքները և «մաքսիմալ տերիտորիալ գիջումներ կատարվեցին թուրքերին՝ ի հաշիվ Նայաստանի», պայմանագիրը ուրիշ ոչինչ չէր, քան օրինականացումը «...իմպերիալիզմի դեմ միջազգային հեղափոխության շահերի համար...թուրքերի գավթումը», - գրում էր Բ. Բորյանը¹:

¹ Բ. Բորյան, Նայաստանը, միջազգային դիվանագիտությունը և ԽՍՀՄ-ը (ռուսերեն), Մոսկվա, 1929, էջ 285:

Թաքցնելու ոչինչ չկար: Բանակցությունները շարունակվում էին (սկսվել էին 1921թ. փետրվարի 26-ին), երբ մարտի 4-ին լույս տեսավ Ստալինի Սկազկո ծածկանունով «Տասասարանը և Թուրքիան առաջիկա կոնֆերանսում» հոդվածը, որտեղ երդվյալ հայապայացը Տայասարանին խորհուրդ էր տալիս շարժվել լենինյան սկզբունքներով և հանուն համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի հրաժարվել Թուրքիային ներկայացվող հողային պահանջներից, այդ հեղափոխությանը գոհաբերել ոչ միայն տարածքներ, այլև «խրենց ցեղակիցների խմբերին»²:

Նույն միտքը Շանթի պարվիրակությանը հաղորդեց Չիչերինի տեղակալ հայագի Լ. Կարախանը, ասելով .«Եթե վաղը մեր ընդհանուր շարժման շահը պահանջն մեզանից գոհել Անդրկովկասի բովանդակ հայությունը մինչև վերջին հայը, մենք կարող ենք ոչ իսկ մեկ վայրկյան տատանվել ունենալ այդ գոհալուծության առաջ»³:

Տայասարանի պարվիրակությանը թեև հրավիրել էին մասնակցելու բանակցություններին և Ալ. Բեկզադյանն ու Ս.Տեր-Գաբրիելյանը իրենց հետքերով էին «Տայասարանը մինչև վերջին հայ-թուրքական պարերգվի սկիզբը» վերնագրով փաստաթղթեր, ակնկալելով, որ դրանք որոշակի դեր կխաղան Տայկական հարցի լուծման գործում, բայց պարվիրակությունը չարժանացավ բանակցություններին մասնակցելու իրավունքին: Տայության փոխարեն նրա պարմական հայրենիքի ճակատագիրը վճռում էին հայակուլ երկու գաղափարախոսությունների՝ պանթուրքիզմի ու «համաշխարհային հեղափոխության» դրոշակակիրները:

Վերևում բերված Ստալինի և Լ. Կարախանի մտքերից կարելի է եզրակացնել, որ եթե Տայասարանում հաղթանակած չլինեք Փետրվարյան հեղափոխությունը, ապա հարցականի տակ էին դրվելու նաև Արևելյան Տայասարանի և հայ ժողովրդի գոյությունը: Թերևս Լենին-Չիչերին համախոհությունը կարողացել էր հաղթող դուրս գալ ապագա բռնապետի հետ մրցակցություն և կարևորություն էին տալիս փետրվարյան իրադարձություններին: Ամենայն հավանականությամբ, թուրքական կողմը ևս զգուշացել էր միջազգային կարծիքից, հեռու էր մնացել նոր պահանջներ ներկայացնելուց, քանզի զգում էր, որ բոլշևիզմը հասարակության կապի նախաձեռնած սահմանները, հետագայում ևս հողային պահանջներ չի ներկայացնի, որովհետև ռուսական ծավալապաշտությանը երբեք ձեռնարկ չէր լինելու դեպի Միջերկրական ծով, կամ «համաշխարհային հեղափոխության» ճանապարհին տեսնել միավորված Տայասարան:

Տայասարանի բոլշևիկյան վարչակարգը, որը հյուսիսային էր կենտրոնի դիրքորոշումներին, նշված փաստաթուղթը իր հետքերով էր բանակցությունների լույս պարմության առաջ արդարանալու նկատմամբ, որովհետև համոզված էր, որ երբեք դերակատարում չէր ունենալու վճռելիք խնդիրների հարցում: Նման մտադրանքություն ունեւ Ալ.Մյասնիկյանը, երբ 1923 թ. զգալով լենինյան ազգային քաղաքականության սկզբունքները, բռնապետի դիրքորոշումները Տայկական հարցում, հայաբարարում էր, թե «...անցյալում սխալ է թույլ տրվել, որ արևմտահայ դարը արևելահայ ժողովրդի հարցին է միացվել» և «խրենք այլևս իրավասու չէին հետապնդել այդ դարը»⁴:

Թուրք-բոլշևիկյան բանակցություններն ավարտվեցին բարեկամության և եղբայ-

2 Գ. Լազյան, Տայասարան և հայ դար, Երևան, 1991, էջ 197-198:

3 «Տայրենիք» ամսագիր, 1954, թիւ 1-5, Մ. Տերտերյանի հուշերը:

4 Գ. Ահարոնյան, Մեծ երազի ճամբուն վրայ, Բեյրութ, 1964, էջ 166:

րության մարտի 16-ի պայմանագրով: Նայասարանի Նանրապեությունը, որ 1920 թ. ուներ 61 000 քառ. կմ փարածք, ամփոփվելու էր 29 000 քառ. կմ սահմանների մեջ: Նայասարանը կորցրեց Կարսի մարզը, Սուրմալուի և Օլթիի գավառները, Արդահանը, Սարիղամիշը, Կադզվանը: Պայմանագրով Նախիջևանը խլվեց ու որպես Աթաթուրքի կալվածք խնամակալության փրվեց Ադրբեջանին: Պայմանագիրը նախապայքարաստություն էր Ղարաբաղը՝ Ադրբեջանին, Ջավախքը՝ Վրաստանին բռնակցելու ծրագրի իրականացման:

Պայմանագրի առաջին հոդվածով, մինչ «կօրինականացվեր» հայկական հողերի վաճառքը, ամրագրվում էր երկու կողմերի համար չափազանց կարևոր լուծում՝ եղբայր երկրները հայրադարում էին, որ չեն ճանաչում միջազգային որևէ փաստաթուղթ, որը չի ընդունում Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարությունը: Դժվար չէ կռահել, որ խոսքը Սևրի պայմանագրի մասին էր: Բոլշևիկ «փրկիչները» ենթարկվելով թուրք ազգայնամոլների կամքին, գրչի մեկ հարվածով ոչնչացնում էին հայության հույսերի ու երազանքների խառնալ պայմանագիրը:

Պակաս կարևորություն չունեւ Նախիջևանի խնդիրը: Նախիջևանը համարելով պանթուրքիզմի ծրագրի շքամուրք՝ նրա խնամքը հանձնվում էր եղբայր Ադրբեջանին, պայմանով, որ «Ադրբեջանը սույն խնամակալությունը չի զիջի մի երրորդ պետության»: Երրորդ պետությունը, բնական է, որ Նայասարանն էր: Թուրք հայակերները այդ հոդվածով կապում էին նաև բոլշևիկների ձեռքերը, որպեսզի վերջիններս, հեղափոխություն, իրենց անկանխադեմի բաղադրականության արդյունքում, եթե փորձեին անգամ վերականգնել պարսկական ճշմարտությունը, գերծ մնային: Քեմալ Աթաթուրքի կալվածքի նկատմամբ վճիռներ կայացնելուց: Ռուսաստանի բոլշևիկյան վարչակարգը ոչ միայն հավաքարիմ մնաց պայմանագրի 3-րդ հոդվածը չխախտելու խոստումին, այլև թույլ տվեց, որ Ադրբեջանը Քեմալի փրկմանը համարվող հայկական երկրամասին հեղափոխություն, խախտելով պայմանագրի երկու կողմը, կազմավորի ինքնավար հանրապետություն և այն համարի իր անբաժանելի մասը:

Ութերորդ հոդվածով կողմերը պարտավորվում էին պայքարել այն ուժերի դեմ, որոնք կփորձեին կառավարության դեր սրանձնել այն փարածքներում, որոնք նվիրվում էին Թուրքիային: Բնական է, որ խոսքը Արևմտյան Նայասարանի մասին էր: Եթե հրաշքով, մի- ջազգային որևէ պայմանագրով, հայության պարսկական հայրենիքին փրվել ինքնավարություն, կամ փորձ արվել այնպեղ սրբոճել ազգային օջախ, ապա եղբայր երկրները ոչ միայն չէին ընդունելու այդ գաղափարը, այլև ոչնչացնելու էին ինչպես պայմանագիրը, այնպես էլ այն իրագործել պահանջող խմբերին: Ահագանգը ուղղված էր ազգային կուսակցությունների և հարկապես ՏՅԴ կուսակցության դեմ: Յուցաբերելով մեծ «մարդասիրություն» և ցանկանալով ընդմիշտ ազատվել Արևմտյան Նայասարանում մնացած հայության բեկորներից, 12-րդ հոդվածը այդ բռնակիչներին իրավունք էր վերապահում «իրենց ունեցվածքը կամ դրա արժեքն իրենց հետ վերցնելով» ազատ հեռանալ Թուրքիայից: Նպատակը պարզ էր, Թուրքիան ցանկանում էր Արևմտյան Նայասարանում մաքրել հայության հետքերը, վերացնել ապացույցները, օրինակացնելով հայության պարսկական հայրենիքի գավթումը:

Բոլշևիկյան կողմը անսահման հոգաբարություն դրսևորելով դաշնակցի նկատմամբ, պարտավորվում էր ստիպել՝ «հնարավոր կարճ ժամանակամիջոցում», գոհասեղանին մո-

տեղեկությունները ներկայացնող բոլշևիկյան Հայաստանի կառավարությանը, որպեսզի մի առանձին պայմանագրով վավերացվի կողոպուտը հանդիսացող պայմանագիրը (հոդ.15,16):

Այդպես էլ կատարվեց: 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին, Կարսում, Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչ Ա. Մռավյանը ստորագրեց հայրենիքի վաճառքի պայմանագիրը: Դա բոլշևիկյան Հայաստանի՝ Հայկական հարցի հետ կապված առաջին եւ, բարեբախտաբար, վերջին ստորագրված ստորագրված պայմանագիրն էր: Նկարագրողական է, որ «բանակցությունների» ընթացքում, ամենայն հավանականությամբ պարամության համար, բոլշևիկյան Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Գանեցկին ցուցաբերելով «անթաքույց» հայասիրություն, փորձում էր թուրքական կողմի մոտ գոյթ առաջացնել, Հայաստանին զիջելու, որպես «զգացմունքային կարեւորություն» Անիի ավերակները: Թուրքները, իհարկե, գուրկ չէին «զգացմունքներից», բայց, քանի որ գլխավորը հայության հուշերը ոչնչացնելն էր, ոչ թե պարամական հայրենիքի նկատմամբ վկայությունների պահպանումը, կարականապես մերժեցին առաջարկը: Դիվանագիտական այդ ցուցադրական ելույթի հեղինակին ուրիշ ոչինչ չէր մնում անել, եթե ոչ հայտարարել, որ մերժումը ցավալի հիշողություն է դառնալու:

Թուրք-բոլշևիկյան համագործակցությունը բազմաչափ հայ ժողովրդին մաքուրցեց դարի ամենամեծ դավը, Հայկական հարցի հերթական բզկտումը, որը այդուհետ, իր վիրավոր կեցվածքով դառնալու էր թուրք-խորհրդային հետագա հակամարտության դաժնկյան սուրը, որը կոմունիստական վարչակարգը հանելու էր պապյանից միմիային այն ժամանակ, երբ անհրաժեշտություն էր դառնում Թուրքիային զսպաշապիկ հագցնելը⁵:

Հայկական հարցը ոչնչացնելու բոլշևիկյան գործընթացը, որ սկսվել էր Բրեստի պայմանագրով, չէր բավարարվելու մարտի 16-ի ուրացությամբ: Հայկական հարցին դեռուս սպառվում էին նոր փորձություններ, տարածքային նոր կորուստներ: Թուրք-բոլշևիկյան վերջին պայմանագիրը լրացումներ էր պահանջում: Դաշնակից Թուրքիայի «համաշխարհային հեղափոխությանը» նվիրվածությունը ավելի ոգևորելու նպատակով, սկսվեց Արևելյան Հայաստանի տարածքների աճուրդ-վաճառքը:

⁵ Նախորդ էջերում ներկայացված հոդվածները տես Բ. Բորյան, անդ, էջ 500-504:

ՍԱՍՈՒՆ, ԿԱՐՈՏ ԵՄ՝ ՔՁԻ

Այսօր պարմական Նայասարանի մեծագույն մասը՝ Արեւմտյան Նայասարանը, գտնվում է Թուրքիայի տարածքում: Մական ոչ վաղ անցյալում, մինչև 1915 թ. Մեծ եղեռնը, Արեւմտյան Նայասարանը բնակեցված էր հայերով: Այլ է, սակայն, պարկերն այսօր: Առաջին աշխարհամարտը համարելով լավագույն առիթ, թուրքական իշխանություններն իրագործեցին դարերով ծրագրված Նայոց Յեղասպանությունը՝ այն ուղեկցելով արյունալի սպանություններով, բռնի տեղահանություններով և բնակավայրերի ամայացմամբ:

Թեև թուրքերին հաջողվեց հայաթափել Արեւմտյան Նայասարանը, սակայն նրանք չկարողացան հասնել իրենց նպատակին՝ վերջնականապես ոչնչացնել և բնաջնջել հայ ժողովրդին: Արեւմտյան Նայասարանից մագապործ եղած հայերն ապաստան գտան այլուայլ երկրներում և օտար ափերում՝ մշտապես կարոտ սրբով սպասելով կրկին իրենց հայրական օջախները վերադառնալուն: Թուրքական յաթաղանից փրկվածներից ռմանք երկար դեգերումներից հետո ի վերջո կարողացան իրենց սրբի կարոտը մեղմել՝ բնակություն հաստատելով պարմական հայրենիքի մի փոքր մասում՝ Սովետական Նայասարանում:

Այսօր դեռևս չի վերականգնվել պարմական արդարությունը, դեռ Թուրքիան չի ճանաչել Նայոց Յեղասպանության անժխտելի իրողությունը, դեռ Նայասարանին չի վերադարձվել իր պարմական հայրենիքի տարածքները: Ուստի չափազանց կարևոր է, որ 1915 թ. թուրքական կոտորածներից փրկված հայտղիների հիշողությունները՝ կապված հայրենի երկրի և բնակավայրերի հետ, ներկայացվեն հանրությանը՝ այս կերպ փորձելով ցույց տալ, որ 1915 թ. դեպքերը ոչ այլ ինչ էին, եթե ոչ մանրամասն մշակված ու ծրագրավորված ցեղասպանություն:

Այս ամենի գիտակցումով է, որ մենք հրապարակում ենք այդ կոտորածներից փրկված փոքրաթիվ այն հայտղիներից մեկի ապրումներն այդ սոսկալի օրերի մասին: Հիշողությունը կապված է Արեւմտյան Նայասարանի ռազմական ոգի հանդիսացող Մասունի հետ: Գաղթականը, որի վերնուշը¹ ներկայացնում ենք, եղել է Մասունի Նազո-Խաբլոզոզ² գավառակի Նով³ գյուղի բնակիչ:

Տ. ԱՐԱՐԱՏ-ՔԱՆԱՆԱ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

1 Վերնուշը Չաչան Պողոսյանը պարմել է իր թոռանը՝ Նարություն Պողոսյանին, որն այն գրի է առել:

2 Նազո-Խաբլոզոզ (Խաբլոզոզ, Գաբլոնոզ, Գաբլոզոզ, Նազո, Նազո, Նազոյի կազա, Նազո, Նազո, Նազո, Դաբլոզոզ) գավառակ Արեւմտյան Նայասարանի Բիթլիսի նահանգի Սղերդի, երբեմն նաեւ այլ բաժանմամբ Մուշի գավառում: Արեւելքից սահմանակից է Մուրկանին և Խութին, հարավում՝ Խարզանին, արեւմուտքում՝ Խիանին, հյուսիսում՝ Փանրին: Վ. Քինեի տվյալներով 1891 թ. ունեցել է 48 հայկական գյուղ, շուրջ 5000 բնակչությամբ: Գավառակի կենտրոնը եղել են Նազոն և Խաբլոզոզը, տե՛ս, **Գ. Կիրակոսյան**, Մասուն, Երեւան, 2010, էջ 161, 179, ՆՍՀ, հար. 10, էջ 201, **Կ. Թառնյան**, Ժողովրդական շարժումները Մասունում 1890-1894, Երեւան, 1966, էջ 33, **Ա.Ղ.Օ.** Վանի, Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայեթները, Երեւան, 1912, էջ 157, **Թ. Նակոբյան**, Նայասարանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3 Երեւան, 1986, էջ 302:

3 Գյուղ Արեւմտյան Նայասարանում, Բիթլիսի նահանգի Սղերդի գավառի Նազո-Խաբլոզոզ գավառակում: 1909 թ. ունեցել է 15 հայ բնիկներ (որոշ տվյալներով՝ 8 բնիկներ): Գյուղի բնակիչները զբաղվել են անասնապահությամբ, երկրագործությամբ: 1915 թ. Մեծ եղեռնի ժամանակ բռնությամբ տեղահանվել են: Բնակիչների մի մասը գաղթի ճանապարհին սպանվել է, մի մասն էլ անցել այլ երկրներ և բնակություն հաստատել օտար ափերում, տե՛ս ՆՍՀ, հար. 10, էջ 550, **Թ. Նակոբյան**, Նայասարանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Երեւան, 1986, էջ 440:

ԼԱՈ՛, ԴՈՒ ՀՈ ԹՈՒՐՔ ՉԵՍ

Քայլում էր ծերունին ճոճվելով, մերթըմերթ հենվելով իր ցուպին, քայլում էր մեջքը կորացրած, ասես երկու դարերի ծանրությունն էր տանում իր հետ դեպի հավերժություն, երկու դարերի, որոնցից մեկի վերջը եւ մյուսի սկիզբն իրենց անջնջելի մահասարսուռ կնիքը դրին մի հինավուրց, իր հնությունից էլ հալածված ազգի ճակատագրի վրա: Քայլում էր ծերունին, գլուխը կախ, քանդելով հուշերի կծիկը եւ ինչքան քանդում էր, այնքան էլ մոռացվում կամ պայծառանում էր ծերունական կնճիռներով պատած դեմքը: Նայում եմ այդ դեմքին, Աստված իմ, միթե՞ ծերունին, որն իմ պապն էր, երբեւէ ծիծաղել է անհոգ, գուցե եղել են այդպիսի պահեր, որ աշխարհը գազաններով է լցվել, դայլը եղնիկին քույրիկ է կանչել, երբ մերձեցել են նույնիսկ հավքն ու սողունը, բայց եղել է նաեւ, բայց ի՞նչ է եղել, ինչպես կասեր Վ. Հյուգոն «այստեղով թուրքն է անցել»:

Օգոստոսի շոգը համայն շնչավորներին քշել էր տների եւ ծառերի ստվերների տակ: Ասֆալտն այրում էր անապատային հեղձուցիչ տոթով, մեր բակում՝ թթենու հովի տակ, հավաքվել էին թաղի ծերունիները եւ համրիչի հատիկները մեղմորեն եւ միալար շխկացնում էին՝ քրքրելով անցյալի դառը հուշերի դեռ մխացող մոխիրը: Ինչ-որ ներքին պայմանավորվածությամբ լուռությոն էր տիրում, միայն համրիչի հատիկների ձայնն էր նրանց ստեպ-ստեպ վերադարձնում ներկային: Նման պատկեր ես տեսնում էի ոչ առաջին անգամ, եւ դեմքեր՝ յուրաքանչյուրը մի ընթերցված պատմության էջ, որ կողք կողքի դնելիս կարելի է կարդալ մի տանջված ազգի մոռյալ անցյալը, որոնց ամեն մի կնճիռի տակ թաքնված է կորուստի թախիժը:

Մեր թթենին ինձանից մեծ էր հինգ տարով, այն տնկել էր պապս՝ տարիների դեգերումից հետո: Յուրաքանչյուր զբոսաշրջիկի համար այդ դեգերումները կհամարվեր հեքիաթային շրջագայություն, իսկ մահվան ճիրաններից դուրս պրծած հայի համար ի՞նչ է այդ:

Պապս ծնվել է Արեւմտյան Հայաստանում, Սասունի Հագո-Ուաբլոզ գավառակի Հով դյուղում՝ 1896 թվականին՝ համիդյան արյունահեղությունների տարիներին: Ունեցել է այն ժամանակվա հայերին բնորոշ բազմանդամ ընտանիք՝ նահապետական գերդաստան: Պապիս հայրը մեկնել էր

Սուրիա՝ փող աշխատելու, եւ 18-ամյակը դեռ չբոլորած պատանին պետք է մտածեր մեծ գերդաստանի մասին, երբ արդեն բռնկվել էր 1915 թվականի հայկական ցեղասպանութիւնը, որի մահաբեր շունչը հասել էր անպարտ Սասուն։ Ինչպես նախորդ գոյամարտերի ժամանակ, այս անգամ եւս Սասունը կարողացավ փրկել իր լեռներում ծվարած մի քանի գյուղեր։ Շատ հարուստ քրդեր պաշտպանեցին հայերին ֆիզիկական բնաջնջումից՝ իրենցից կախման մեջ դրելով նրանց։ 1935 թ. սկսվեցին թուրք-քրդական կռիվները։ Երկու արնախում գազանները ընդհարվեցին՝ հայի հողի համար, եւ արնաքամ եղած, մահից մազապուրծ եղած հայը նորից թողեց իր հայրենիքը։ Մի քանի տարի Բշերիկում ապրելուց հետո, գաղթականի ցուպը ձեռներն առած, գիշերը՝ փախչելով, ցերկը՝ թաքնվելով, անցան Սուրիա, Ղմշլու եւ վերջապես 1947 թվականին Սովետական Հայաստանը իր դռները բացեց իր գավակների՝ թափառական հայի համար։ Հոգու բերկրանք եւ ցնծութիւն. Սուրիայում գտել էր հորը եւ եղբորը, որի հետ ընտանիքն առած, հորեղբայրներով, քեռիներով բարձրացան սովետական նավը որին միայն օրեր էին բաժանում Հայրենիքից։ Սուրիայում գտնվելու տարիներին՝ հայրը՝ Օհան Պողոսյանը⁴, մահացել էր, եւ հնարավոր չէր աճյունը բերել եւ միայն հայրական չիրիմից մի պտղունց հողն էր, որը որդին տարիներ հետո տարավ իր հետ գերեզման։ Սովետական առաջին քաղաքը Բաթումն էր, այնուհետեւ Մայր Հայաստան։ Եւ Հայաստանով մեկ ցրվեց հայ գաղթականը՝ գտնելով մեկն իր եղբորը, մեկը՝ մորը, ով ում կորցրել էր գաղթի ճանապարհին՝ եթե մահը չէր տարել նրանց։

Պապս՝ Չաչան Պողոսյանը⁵, իր հարազատներով բնակութիւն հաստատեց Արագած լեռան լանջերին ծվարած մի փոքրիկ գյուղում՝ Կաթնաղբյուրում։ Նավի մեջ ծնվել էր վերջին դուստրը՝ Մարոն, ուներ երեք տղա, իսկ մեծ աղջկան ամուսնացրել էր Սուրիայում, որի ընտանիքն էլ իր հետ էր, մի բազմանգամ ընտանիք, եւ նորից տեղափոխութիւն՝ այս անգամ վերջինը, վերջին հանգրվան Մասիսների դեմ ծվարած Էջմիածնի շրջանի Ոսկեհատ ավանում. եւ սկսեց ծիլ արձակել հայ անտառից պոկված շիվը՝ փրկված ազգակործան հրդեհից։

4 Ունեցել է երեք որդի (Չաչան, Նուսեի, Նակոբ) եւ երկու դուստր (Արշալույս եւ Մարո) (ծանոթ. Տ. Ա. ք. Պ.)։

5 Ունեցել է վրաս գավակ՝ Էինգ փղա եւ Էինգ աղջիկ, սակայն մինչեւ Հայաստան գալը երկու փղան եւ երեք աղջիկ մահացել են. ողջ են մնացել որդիներից՝ Մարգիսը, Միսակը եւ Գևորգը, իսկ դուստրերից՝ Փարիշանն ու Մարոն (ծանոթ. Տ. Ա. ք. Պ.)։

Հայրս՝ Սարգիս Պողոսյանը, մեծ որդին էր։ Պատմում են, որ երբ ծնվել է մեծ եղբայրս, պապս արցունքն աչքերին ծոցից հանել է երկու փոքրիկ պարկ, որոնց մեջ հող է եղել, մեկը հայրական շիրիմի, մյուսը՝ հայրենի երկրի, համբուրել է եւ մրմնջացել «Հային մեռնել չկա» եւ ի հիշատակ մահացած եղբոր՝ նորածինն կոչել է Հակոբ։ Մեկ տարի հետո, երբ այգում գործ անելիս է լինում, հենց տան մեջ ծնվում է երկրորդ թոռը, եւ երբ աչքալույս են տալիս, նետում է բահը, ծունկի գալիս եւ համբուրում է հողը, մրմնջալով՝ «Փա՛ռքդ շատ Սասուն, դու հարույթուն ես առնում» եւ երկրորդ թոռին անվանում է Հարույթուն. երկրորդ թոռը ես էի։

Ես յոթ տարեկան էի, թթենին անբաժան էր ինձանից, այն կարծես դարձել էր իմ մակուլթյան տարիների ընկերը, որը ժամերով ապաստան էր տալիս ինձ, երբ բարձրանում էի ծառը, պատսպարվում տերեւների ստվերների ներքո, անուշ անում քաղցր թուղթը եւ ունկնդրում ծերունիների զրույցին։

Ես միշտ զարմանում էի, թե ինչո՞ւ նրանք անգամ իրենց հող ու ջրի մասին խոսելիս կամ էլ լուրթյան մեջ հիշելիս խոր հառաչում էին. «Է՛հ, ո՛ւր էինք, ո՛ւր ընկանք»։ Իմ մտաշխարհում արդեն գծադրվել էր այն աղոտ պատկերը, որը տեսած աչքը տարիներ հետո հիշելիս սարսափում էր, ես գիտեի, որ Մասիսից այն կողմ կա մի մեծ աշխարհ, որը կոչվում է Արեւմտյան Հայաստան, որ այնտեղ՝ հեռվում, Սասնա լեռների ծերպերում կար մի գյուղ, որ այդ գյուղը գտնվում էր Մարութա սարի լանջին, որ այդ գյուղի մոտ կար մի վանք, որ կոչվում էր Մարութա վանք։

Ես գիտեի, որ այդ գյուղից է սերում իմ տոհմը, որ այդտեղ են ծնվել ու ապրել իմ նախնիները, որ այդ գյուղի կանչն է այժմ իմ երակների մեջ, որը մերթնդմերթ այդպես խուսվում էր իմ մանուկ հոգին, երբ լսում էի պապիս հառաչանքը. «Մեր գեղի ջրից ումպ մը խմիմ ու մեռնիմ», եւ այդ ջրի անհագ պապակը նրա արյան մեջից անցել էր իմ երակների մեջ, ես յոթ տարեկան էի, սակայն հառաչում էի այնպես, ասես յոթ եղեռն տեսած ծերունի. «Սասո՛ւն, կարոտ եմ քզի»։

Կեսօրի կիզիչ շոգը հետզհետե դառնում էր անտանելի, ծերունիները վեր կացան, իրենց ասելով՝ «գնանք մի քիչ դինջանանք»։ Արեւն ուղղակի կրակ էր թափում երկնքից։ Պապս հանդարտ քայլերով ներս մտավ տուն, մի բրդուճ մածնահաց կերավ, դեմքին խաչ արեց եւ ցանկացավ պառկել։ Նա գլուխը թեքեց դեպի բարձր՝ ցանկանալով քնել (իմ Դավիթները զրկված էին

քնից, նրանք նիհարում էին ականջները պահած սրբազան կանչին): Պապիս ետեւից ես էլ տուն մտա՝ երազելով ինձ համար անհասանելի ջերմությունը, որին կարոտ էին իմ ծերունի Դավիթները: Բայց ինձ անընդհատ հետաքրքրում էր ինչո՞ւնեք իմ հսկայական պարս, եւ ես արագ-արագ դուրս թափեցի գլխումս կուտակված ինչո՞ւնները. պապ ինչո՞ւ ես քնած ժամանակ հառաչում, պապ ինչո՞ւ ժպտալիս աչքերդ տխուր են, պապ ինչպե՞ս սկսվեց կոտորածը, պապ ինչո՞ւ էին հայերին սպանում, պապ թուրքը ուժե՞ղ է, պապ պատմիր հա՛, պապ խնդրում եմ, եւ այսպիսի բազմաթիվ ու պազմապիսի հարցերով ես շչմեցրել էի պապիս, իսկ նա լսում էր թախծոտ եւ փաղաքշող հայացքով, հետո գրկեց ինձ, համբուրեց եւ հառաչելով ասաց. «Քնիր, լաո՛, ինչ մենք տեսանք, չըմ ուզի դուք լսիք, քնիր, լաո՛», եւ արցունքոտված աչքերով գլուխը դրեց բարձին, ես անզգուշ կերպով կպել էի դեռ չսպիրացած վերքերին, եւ ծերունական հոգին նորից խռովվել էր:

Իրիկնապահին, երբ շոգը կամաց-կամաց մեղմանում էր, ես դուրս եկա տանից, եւ նկատեցի ստվերում պառկած կատվի ձագին, եւ փայտով հարվածեցի, փայտը դեռ չէր դիպել կատվի ձագին, երբ ականջս ցավոտ ոլորվեց, պապս էր, զայրացած բղավեց վրաս «Շան որդի, հորի կզարկիս, հո դու թուրք չես», ես կարկամել էի, չգիտեի ինչ անեի, խռոված հայացքս կախել էի գետնին, մեկ էլ զգացի, որ պապիս գրկում եմ, համբուրում էր ինձ եւ անընդհատ կրկնում. «Լաո՛, հո դու թուրք չես, հորի էդ անմեղ հայվանին կզարկիս»...: Ես հասկացա, որ ամեն մի վատ արարք թույլ տվող նրա աչքին թուրք է, ամեն բռնություն նրա բառերում թուրք է, եւ մինչեւ հիմա, երբ նման բան եմ տեսնում, ուզում եմ գոռալ, բղավել «Հորի կէնիս, հո դու թուրք չես»:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՈԳԵԽՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

ՆԻՍՈՒՄԻ ԿՅԱՆ-ԲԸ ԵՒ ՈՒՍՄՈՒՆ-ԲԸ Ի ԴԵՄՍ ՆԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ (Ակնարկ)

Նիսուս Քրիստոս, «որը Աստուծոյ կերպարանքով էր, մարդու կերպարանքով խոնարհեցրեց ինքն իրեն՝ հնազանդ լինելով մինչեւ մահ եւ այն էլ մահովան՝ խաչի վրա: Դրա համար էլ Աստուծոյ նրան առավել բարձրացրեց եւ նրան շնորհեց մի անուն, որ վեր է, քան ամեն անուն, որպէսզի Նիսուս Քրիստոսի անունով խոնարհվի ամեն ծունկ, եւ ամեն լեզու խոստովանի, թէ Նիսուս Քրիստոս Տեր է՝ ի փառս Տայր Աստուծոյ» (Փիլիպ. Բ. 5-11):

Նոգեգալստայան դեպքից հետո, երբ Քրիստոսի հետեւորդները սկսեցին փարածել նոր ուսմունքը, հարց առաջացավ, թե ինչքանով պէտք էր պահել եւ ի գործ դնել հրեական ծեսն ու ավանդությունը, մանավանդ՝ հերթանոսությունից դարձի եկողների համար: Օրինակ՝ երբ Պետրոս Առաքյալը Կեսարիայում (Պաղեստին) քարոզեց հերթանոս Կոռնելիոսի տանը, Աստուծոյ Նոգին իջավ նրանց վրա եւ, որպէս հետեւանք, նրանք մկրտվեցին «**հանուն Նիսուսի Քրիստոսի**» (Գործք Ժ. 45-47): Երուսաղեմում Պետրոս Առաքյալը մեղադրվեց այն բանի համար, որ «**Չթլփաքված մարդկանց մոտ մտաւ եւ նրանց հետ կերավ**» (Գործք ԺԱ. 2-3): Երուսաղեմից Անտիոք եկած որոշ մարդիկ ասում էին. «**Մովսէսի օրենքի համաձայն եթէ չթլփաքվէք, չեք կարող փրկվել**» (Գործք ԺԵ. 1, քնն. Գաղ. Բ. 11-14; 6:12): Երուսաղեմի ժողովում (Հովրջ-Բ. հ. 50 թ.) նույնպէս առաջարկվում է հերթանոսությունից դարձի եկած քրիստոնյաներին «**թլփաքել եւ պաքվիրել, որ պահեն Մովսէսի օրենքը**» (Գործք ԺԵ. 5): Սակայն ժողովը մերժեց այս պնդակերպը՝ «**Որովհետեւ հաճելի թվաց Մուրր Նոգուն եւ մեզ՝ ավելի ոչ մի բեռ չդնել ձեր վրա, բացի այս կարեւորներից. այն է՝ հեռու մնալ կոտորերին գոհված կերակուրներից եւ արյունից, խեղդամահ արված կենդանիներից ու պոռնկությունից**» (Գործք ԺԵ. 28-29):

Ոմանք նկատելով Նին եւ Նոր Կրակարանների փարբերությունները՝ եկան այն համոզման, թէ մեկը մյուսի հետ կապ չի կարող ունենալ: Օրինակ՝ Մարկիոնը Պոնտոսից շուրջ 180 թվականին ոչ միայն մերժեց Նին Կրակարանը իր չար ու ոխակալ Աստուծով, այլև բոլոր Նին կրակարանյան հղումները Նոր Կրակարանից վերացրեց: Շար աղանդավորներ, ինչպէս այլ վայրերում, նույնպէս եւ Տայաստանում, այս կամ այլ չափով հետեւեցին սույն ուղղությանը: Այսօր էլ կան մարդիկ, որ հարցադրում են անում, թէ «**մենք ինչո՞ւ պէտք է կարդանք, ընդունենք եւ հավաքանք հրեաների կրոնական կամ**

ազգային պատմությանը»: Կան այլ աղանդավորներ էսս, որոնք այնքան են շեշտադրում Նին Կրակարանը, կարծես թե Նիսուս իզուր էր եկել:

Նիսուս որպես մարդ ապրեց որոշ ժամանակաշրջանում և հսրակ աշխարհագրական վայրում: Նրա գործունեության ծիրը Պաղեստինն էր, հիմնականում Գալիլեան, բայց նաև Երուսաղեմը, Սամարիան (Ղուկ. ԺԷ. 11, Նովի. Դ. 5) ու Դեկապոլիսը (Մրկ. Է. 31), մինչև Սիդոնի և Տյուրոսի շրջանները (Մրկ. 7:24; Մարթ.15:21) և Փիլիսայան Կեսարիան (Մրկ. 8:27; Մարթ. 16:13):

Նիսուս պատմական մի անձնավորություն է, ապրած որոշ ժամանակաշրջանում, և ոչ թե առասպելական՝ ինչպիսիք էին հունական դիցաբանության աստվածները: Ավերարաններում հիշվում են պատմական նշանավոր անձինք, որոնք և ուրվագծում են Նիսուսի ապրած ժամանակաշրջանը: Նիսուսի ծննդյան հետ կապված հիշվում են՝ Նրեսարանում, հրեաների թագավոր Ներովդես Մեծը՝ (37 -Ք. ա. - 4 -Ք. ա.) (յրեն Մարթ. Բ. 1, Ղուկ. Ա. 5), Նուդայի կառավարիչ Արքեդայոսը (4 -Ք. ա - 6 -Ք. հ.) (յրեն Մարթ. Բ. 22): Օրար ղեկավարներից Ասորիքի կուսակալ Կյուրենոսը (6 - 9 -Ք. հ.), Նոմի կայսր Օգոստոսը (27 -Ք.ա. - 14 -Ք. հ.) (յրեն Ղուկ. Բ. 1):

Իսկ Նիսուսի քարոզչության ընթացքում, մինչև Իր մահը նշվում է Տիբերիոս Նոմի կայսրը (14 -37 -Ք. հ.): Ներովդես մեծի մահից հետո (4 -Ք. ա.) նրա թագավորությունը բաժանվեց նրա երեք որդիների միջև: Արքեդայոսը՝ նրա ավագ որդին, իշխեց Նուդայում և Սամարիայում, մինչև արքայվելը (6 -Ք. հ.), այնուհետև այս քաղաքը կառավարվեց Նոմի նշանակած կուսակալներով, ինչպիսին էր Պիղապոս Պոնտացին: Մյուս որդին՝ Ներովդես չորրորդապետը (4 -Ք. ա. - 39 -Ք. հ.) կառավարիչն էր Գալիլիայի և Բերիայի: Նրա կես եղբայրը՝ Փիլիպպոսը կառավարիչն էր Իստրացիների և Տրաքոնացիների շրջաններում (Նորդանան գետից հյուսիս-արևելք), իսկ Լյուսինիսը՝ Արիլենեյի շրջանի (Գալիլիա լճից հյուսիս-արևելք) (յրեն Ղուկ. Գ. 1-2): Նրեա-Նոմեացի ժամանակակից պատմիչ Նովսեփոս Փլավիոսը բավական մանրամասն ներկայացնում է կենսագրական դեմքերին՝ Պիղապոս Պոնտացուն, Ներովդես Անտիպասին և Փիլիպպոսին: Փիլոն Աղեքսանդրացին նույնպես վկայում է Պիղապոսի մասին:

Մարկոս Ավերարանիցը հիշում է Ներովդես Անտիպասին միայն Նովիանենա Մկրտչի սպանության դեպքի կապակցությամբ (Մրկ. Զ. 14-29, հմմտ.՝ Մարթ. ԺԴ. 1-12; Ղուկ. Թ. 7-9), իսկ Պիղապոսին՝ Նիսուսի դարապարտության և մահվան առնչությամբ (Մրկ. ԺԵ. 1-15, 43-45): Մարթեոսի Ավերարանում Ներովդես երբ լսում է Նիսուսի գործունեության մասին, ենթադրում է, թե Նիսուսն իր սպանած Նովիանենա Մկրտչին է, որը հարություն է առել (Մարթ. ԺԴ. 2), իսկ ըստ Ղուկաս Ավերարանի, Ներովդեսն ասում է. «Սա ո՞վ է» և ուզում է նրան տեսնել (Ղուկ. Թ. 7-9): Սակայն ավելի ուշ, ըստ Ղուկաս Ավերարանի, Ներովդեսը ցանկանում է սպանել Նիսուսին (Ղուկ. ԺԴ. 31): Մարթեոս (Գլ. ԻԷ.) և Նովիանենա (Գլ. ԺԸ-ԺԹ.) Ավերարանիցները հետևում են Մարկոսին՝ Պիղապոսին վերագրելով Նիսուսի մահվան դեպքը, մինչ Ղուկաս Ավերարանիցը (ԻԳ. 8-12) Նիսուսին ապրյան է բերում նաև Ներովդեսի առաջ, թեև հիմնական որոշումը և մավան վճիռը մնում է Պիղապոսին:

Տվյալ ժամանակի քահանայապետ է հիշվում Աննան: Վերջինս Կայիափայի կնոջ հայրն է (քահանայապետ՝ 6-15 թթ.): Ղուկաս Ավերարանիցը հիշում է նրան Նովիանենա

Մկրպչի քարոզչության սկզբնավորությանը, իսկ ըստ Հովհաննես Ավերաբանցի, Հիսուս երբ ձերբակալվում է, նախ քան քանդվում է Աննայի մոտ, որն ապա նրան ուղղարկում է Կայիափայի մոտ (Յովհ. ԺԸ. 13):

Կայիափայի քահանայապետը է հիշվում մինչև 36 թ.: Ըստ Հովհաննես Ավերաբանցի Կայիափայի այդ քանդված քահանայապետն էր և թելադրում է վերացնել Հիսուսին, քան թողնել որ ողջ ժողովուրդը հեղինակի նրան (Յովհ. ԺԱ. 49): Թեև քիչ անց Հովհաննեսը (ԺԲ. 10) առանց անուն հիշելու գրում է. «Քահանայապետները խորհուրդ արեցին, որ **Ղազարոսին էլ սպանեն**»։ Ղուկաս Ավերաբանիչը Հիսուսի դարավարության ժամանակ չի հիշում քահանայապետի անունը, սակայն նշում է նրա եղբոր (քահանայապետ) (Ղուկ. ԻԲ. 54), նրա եղբոր (քահանայապետ) կերպով (Ղուկ. ԻԳ. 13): Մարկոս և Մարթեոս Ավերաբանիչների մոտ Հիսուս միայն մեկ քահանայապետի՝ Կայիափայի մոտ է քանդվում (Մրկ. ԺԴ. 53, Մրթ. ԻԶ. 57):

Հիսուսի ծնողները բարեպաշտ հրեաներ էին: Հովսեփը Մարիամին կին վերցրեց՝ քաջ գիտակցելով, թե իրեն, ըստ հրեական կրոնի, ինչ է սպասում (Մրթ. Ա. 18): Նրանք ըստ հրեական կրոնի մեծացրեցին Հիսուսին՝ ութերորդ օրը թվապարկելով և, սրբազորման օրերը լրանալուց հետո, քաճարին ընծայելով. «**Մովսեսի Օրենքի համաձայն՝ նրան Երուսաղեմ քաղաքին՝ Տիրոջ ներկայացնելու համար**» (Ղուկ. Բ. 21-24): Ամեն Զարկի պոնի մանուկ Հիսուսին Երուսաղեմ քաղաքին (Ղուկ. Բ. 41-52): Նույնիսկ Հիսուսին խաչից իջեցնելը (Մրկ. ԺԵ. 46), թաղումը (Յովհ. ԺԹ. 42) և, Տիրոջ մարմինը օժելու համար, կանոնացրեցին գերեզման այցը (Մրկ. ԺԶ. 1, Ղուկ. ԻԳ. 56) եղել են համաձայն հրեական կրոնական ավանդության:

Հիսուս, հավանաբար, խոսել էր արամեերեն, ինչպես այդ ժամանակվա հրեաները: Վաղ քրիստոնյաների մոտ պահպանվել են մի քանի նախադասություններ: Դրանցից են՝ «Տալիթա՛, կու՛մի՛» (Մարկ. Ե. 41), «Եփփաթա» (Մարկ. 7:34), «Էլի, Էլի լամա սաբաքթանի» (Մարկ. ԺԵ. 34), «Մարանաթա» (Տերը շուրջով կգա), որն օգտագործել է Պողոս Առաքյալը (Ա Կորնթ. ԺԶ. 22): Հիսուս նաև գիտեր նաև գրել եբրայեցերեն:

Ճիշտ է, Հիսուս իր մասին որևէ բան չգրեց, սակայն նրա աշակերտներն ու գործակիցները, որ ակնապես և ականջալուր էին եղել դեպքերին, նախ բերանացի և ապա գրավոր վկայություն թողեցին մեզ: Առաջին գրավոր ակնարկությունները Հիսուսի մասին գրվում ենք Պողոս Առաքյալի նամակներում գրված շուրջ (45-60 թթ.), նախքան առաջին Ավերաբանի՝ Մարկոսի գրությունը: Օրինակ՝ Պողոս Առաքյալը Հռոմեացիներին ուղղված առաջին թղթում գրում է. «**Սուրբ գրվածքներում արձանագրված է, որ Աստված նախապես իր մարգարեների միջոցով խոստացել էր այս ավերիսը, որ վերաբերում է իր Որդուն՝ մեր Տեր՝ Հիսուս Բրիսպոսին, որը մարմնով սերում էր Դավթի սերնդից, բայց սահմանված էր Աստծու Որդի, երբ իր Սուրբ Հոգու գործությամբ հարություն առավ մեռելներից**»։ Առաքյալը ծանրանում է Տիրոջ քառապանքի, խաչի, մահվան՝ ի գին մարդկային մեղքի, բայց նաև հարության վրա՝ ցույց տալու համար Բրիսպոսի Աստվածային ուժը և խոսելու Նրա մոտալուր գալստյան մասին (Ա Կորնթ. ԺԵ. 51-53; Բ Թադ. Ե. 12-17): Կան հարվածներ, որոնք կապվում են Ավերաբանների հետ, ինչպես վերջին ընթրիքը՝ նկարագրված կորնթացիներին ուղղված առաջին նամակում (Ա Կորնթ. Ժ. 16-7;

ԺԱ. 17, Կրն Մտթ. ԻԶ. 26-9; Մրկ. ԺԴ. 22-5; Ղուկ. ԻԲ. 14-20): Նաև կան հաղթածներ, որպեսզի Առաքյալը խոսում է ամուսնության և բաժանման մասին (Նոմ. Է. 2-3; Ա Կորնթ. Զ.16-7, Կրն Մտթ. ԺԹ. 3-12, Մրկ. Ժ. 2-9; Ղուկ. ԺԶ.18):

Այսպես շատ քիչ փոխադրված կան Տիմոսի երկրային կյանքի մասին: Միայն ընդհանուր ակնարկներ, որոնք մի կողմից հուշում են, որ Պողոսն ավելին գիտի, քան ինչ ասում է, բայց դա նրան չի հետաքրքրում՝ **«Թեպետև ըստ մարմնի ճանաչում էինք Քրիստոսին, բայց այժմ այլևս նույն ձևով չենք ճանաչում»** (Բ Կորնթ. 5:16), իսկ մյուս կողմից էլ հարց են առաջացնում, թե այս ընդհանուր վկայությունները պարզապես իրողություններ են, թե՞ պարզապես հղումներ Տին Կրակարանից, որպես լրումն մարգարեությունների՝ **«Երբ ժամանակը իր լրումին հասավ, Աստված ուղարկեց իր որդուն, որը ծնվեց կնոջից և մորավ օրենքի փակ»** (Գաղ. 4:4; Կրն Եսայի 7:14):

Այս շրջանում, նախքան Տաճարի կործանումը (70 թ.), քրիստոնյաները փակված իրենք իրենց նկատում էին երևական կրոնի լավագույն դրույթների շարունակողները: Առաքյալները Տին Կրակարանի վրա հիմնվելով ապացուցում էին այս: Օրինակ՝ Աբրահամին ուղղված խոսքը թե՛ **«բազմաթիվ ազգերի հայր արեցի քեզ»** (Նոմ. Դ.17 հմմտ.՝ Ծննդոց ԺԷ. 5), **«նրան որ իմ ժողովուրդը չէր, ինձ ժողովուրդ պիտի կոչեմ, նրանք կենդանի Աստծու որդիներ պիտի կոչուեն»** (Նոմ. Թ. 25 հմմտ.՝ Օսե Բ. 25); կամ՝ **«ամեն ծունկ ինձ ծնրադրի և ամեն լեզու Աստծուն դավանի»** (Նոմ. ԺԳ. 13 հմմտ.՝ Եսայի ԽԵ. 23):

Բնականաբար Պողոս Առաքյալը և ավերարանիչները ավելին գիտեին Տիմոսի երկրավոր կյանքի մասին՝ քան այն ինչ գրեցին: Նովիանոս Ավերարանիչը հստակ կերպով արտահայտվում է. **«Իր աշակերտների առաջ Տիմոս բազում այլ նշաններ էլ արեց, որոնք այս գրքում գրված չեն: Այլ այսքանը գրվեց, որ դուք հավաքաբ, թե Տիմոս Քրիստոսն է՝ Աստծու Որդին. նաև՝ որպեսզի հավաքաբ ու նրա անունով հավիտենական կյանքն ընդունենք»** (Յովհ. Ի. 30-31), **«Բայց ուրիշ շատ բաներ էլ կան, որ Տիմոս արեց, որոնք, եթե մեկը մեկ առ մեկ գրած լինեք, կարծում եմ, թե աշխարհն իսկ բավական չէր լինի պարփակելու այդ գրքերը, եթե դրանք գրված լինեին»** (Յովհ. ԻԱ. 25):

Պողոս Առաքյալը գրում է, թե Տիմոս հարությունից հետո երևաց ո՛չ միայն Կեփասին և հետո՝ Կրաներկոսին, **«Ապա երևաց միանգամից ավելի քան հինգ հարյուր եղբայրների, որոնցից շատերը կան մինչև այժմ. ոմանք էլ ննջեցյալ եղան: Եւ ապա երևաց Նակորոսին»**, (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 5-7): Առաջին ակնարկը բացարձակապես նշված չէ Ավերարաններում, իսկ Նակորոսի ակնարկն էլ, եթե առանձին հասկացվի ապա՝ այն էլ չունեն:

Նոգեգալուստից հետո առաքյալները սկսեցին բերանացի քարոզել Նարուցյալ Տիրոջ մասին: Դժվար է ամբողջական պարկերացում կազմել, թե նրանք մանրամասն ինչ ասացին երկրավոր Տիմոսի առաջին երեսուն փոխաների մասին կամ ինչպես ըմբռնեցին երկրավոր Տիմոսն ու Նարուցյալ Տիրը ի դիմաց Տին Կրակարանի:

Ավերարաններից և Պողոսի թղթերից պարզ է, թե Տիմոսի քարոզչության հենց սկզբից առճակատում անխուսափելի էր Նրա և հրեա կրոնական ղեկավարների միջև: Տիմոս Ինքը դարապարկեց օրենսգրքներին (Մրկ. ԺԲ. 38-40): Մարթեոս Ավերարանիչը

համարյա մի ողջ գլուխ «**Վայ**»-երով դարապարտում է հրեա կրոնական առաջնորդներին, մինչև իսկ կոչելով նրանց «**օձեր եւ իժի ծնունդներ**» (Մարթ. ԻԳ. 1-36), իսկ Ղուկասը «**Չար մշակների եւ Կայսրին փրվելիք փութով**» բացահայտում է նույն իրավիճակը՝ այն վերջացնելով ողորակի դարապարտումով (Ղուկ. Ի. 9-26, 45-47):

Հիսուս զգուշացնում է փարիսեցիների եւ հերովդեսականների թախմորից. «**Նախ դուք ձեզ զգույշ պահեցեք փարիսեցիների խմորից, որ կեղծավորությունն է**» (Մրկ. Լ. 15, Ղուկ. ԺԲ. 1): Ըստ Մարթեոսի՝ **սաղուկեցիների եւ փարիսեցիների** (Մարթ. ԺԶ. 6):

Երուսաղեմից իջած օրենսգետները հարույկ հերետում են Հիսուսին՝ ոչ միայն նրա մասին փրկելություն հավաքելու եւ Երուսաղեմ գեկուցելու, այլև նրան կործանելու միջոց գտնելու համար (Մրկ. Գ. 22, Է. 1, Մարթ. ԺԵ.1., Ղուկ. Ե. 17, Զ. 6., ԺԳ. 10):

Անդամալույծի բժշկության ժամանակ հիշվում են փարիսեցիներն ու օրենսգետները (Ղուկ. Ե. 21, միայն **օրենսգետները**՝ փնջ Մրկ. Բ. 6, Մարթ. Թ. 3), որքան հակառակությունը ծագում է, երբ Հիսուս ներում է անդամալույծի մեղքերը, ինչը միայն Ասարծուն է վերապահված: **Ծիսական հարցեր.**՝ Օրենսգետներն ու փարիսեցիները քննադատում են Հիսուսին՝ անմաքուր մաքսավորների հետ խոսելու եւ ուրվելու համար (Մրկ. Բ.16, Ղուկ. Ե. 30, միայն «**փարիսեցիները**»՝ Մարթ. Թ. 11): Մի բան, որը պղծելու էր Օրենքը պահող Օրենսգետին: Նովիանեսի աշակերպներն ու փարիսեցիները ծոմ են պահում, մինչ՝ Հիսուսի աշակերպները՝ ոչ (Մրկ. Բ. 18): Կրկին Հիսուսի աշակերպներից ոմանք անմաքուր ձեռքով են ուրվում. խոսքն այսպիսի ծիսական մաքրության մասին է (Մրկ. Է. 1):

Շաբաթ օրը պղծելու կապակցությամբ.՝ Նախ առաքյալներն են բեկանում Օրենքը (Մրկ. Բ. 24) եւ ապա ինքը՝ Հիսուս (Մրկ. Գ. 6): Այս դեպքին որպես հերետանք՝ փարիսեցիները եւ հերովդեսականները (միայն «**փարիսեցիները**»՝ Մարթ. ԺԲ. 14) մարտնչում են, թե ինչպես վերացնեն Հիսուսին: Ամուսնալուծության խնդրով փարիսեցիներն են հարց բարձրացնում (Մրկ. Ժ. 2, Մարթ. ԺԹ. 3): Հիսուս Ծաղկագարդին մուտք է գործում Երուսաղեմ եւ իրեն հերետող ողջ ամբոխն աղաղակում է մեսիայական սպասումներով (Ղուկ. ԺԹ. 38-39), իսկ Մարթեոսի Ավերարանում՝ փաճարում նայել մանուկներն են աղաղակում. «Օրհնություն Դավթի Որդուն» (Մարթ. ԻԱ.16), որքան էլ հրեա ղեկավարները բողոքում են, որովհետև համաձայն չէին այդ վերագրումներին: Քահանայապետները, օրենսգետները եւ ծերերը փաճարում Հիսուսի հեղինակությունն են հարցաքննում (Մրկ. ԺԱ. 27; Մարթ. ԺԱ. 23, Ղուկ. Ի. 2 «**օրենսգետներ**» չունի): Այս նույն խումբը ցանկանում է Հիսուսին ձերբակալել, սակայն վախենում է ժողովրդից (Մրկ. ԺԲ. 12):

Ըստ Մարկոսի, երբ Հիսուս շաբաթ օրով մի մարդու չորացած ձեռքը բժշկեց, «**Փարիսեցիները հերովդեսականների հետ իսկույն դուրս ելան եւ խորհուրդ էին անում նրա դեմ, թե ինչպես նրան կորստյան մարմեն**» (Մրկ. Գ.6, փնջ ԺԱ 18, ԺԴ. 1):

Ըստ Ղուկասի՝ Նազարեթում Հիսուսի առաջին իսկ քարոզչության ժամանակ ժողովարանի ունկնդիրները նրան փորձում են գահավեժ անել (Ղուկ. Դ. 29): Նովիանեսի Ավերարանում, Հիսուսի առաքելության գրեթե սկզբից, երբ Հիսուս շաբաթը չէր պահում, այլև Ասարծուն իր հայրն էր կոչում, հրեաներն արդեն իսկ կամենում էին սպանել նրան (Յովհ. Դ. 18): Հիսուս ակնարկում է նրանց մարտրոսյան մասին, ասելով՝ «**Ինչո՞ւ եք ուզում ինձ**

սպանել» (Յովհ. Է. 20): Թեև հրեաները մերժում են, որ նրանք այդպիսի բան ի մտի ունեն, սակայն **«Ուզում էին նրան բռնել. բայց ոչ ոք նրա վրա ձեռք չդրեց»** (Յովհ. Է. 30) հապվածը ցույց է տալիս, թե Նիսուսի խոսքը ճշմարիտ էր: (նույնը տես Է. 44):

Երբ Նիսուս ասում է. **«Ես եմ իմ հայրը մի ենթ»**, հրեաները քարեր վերցրին, որ նրան քարկոծեն (Յովհ. Ժ. 31): Դարձյալ ուզում էին նրան բռնել, բայց նա նրանց ձեռքից դուրս պրծավ (Յովհ. Ժ. 39): Փարիսեցիներն ու քահանայապետները ժողովի ընթացքում ասում են. **«Եթե նրան այսպես թողնենք, ամենքը կհավաքան նրան, եւ հռոմեացիները կգան ու կվերացնեն մեր ազգն ու մեր սրբավայրը»** (Յովհ. ԺԱ. 47-48): Կայիափան, որն այդ պարվա քահանայապետն էր, ասում է. **«Մեզ համար ավելի լավ է, որ մեկ մարդ մեռնի ժողովրդի համար, քան թե ամբողջ ազգը կորչի»** (Յովհ. ԺԱ. 50):

Նրեա ղեկավարները՝ լինեն նրանք Քահանայապետներ, Փարիսեցիներ, Սադուկեցիներ կամ Ներովդեասականներ, ամեն մի խումբ առանձին-առանձին հարց ուներ Նիսուսի հետ եւ բոլորը միացել էին՝ կործանելու Նիսուսին: Բոլորն էլ չէին ընդունում Նիսուսի՝ Իրեն վերապահած կոչումը, թե ինքը մարգարեների գուշակած Մեսիան է, ուր մնաց, թե նրան ընդունեն որպես Աստուծո Որդի կամ հենց Աստված: Քահանայապետները վախճանում էին կորցնել ոչ միայն իրենց կրոնական հեղինակությունը, այլև այն մեծաշնորհները, որոնք ձեռք էին բերել հռոմեացիներից (տես Յովհ. ԺԱ. 48): Սադուկեցիները նույնպես կապված էին քաճարի հետ. նրանք չէին հավատում հոգու անմահությանը (տես Մրկ. ԺԲ. 18-27, Մրթ. ԻԲ. 23-33 եւ Դով. Ի. 27-40): Գործք Առաքելոց գրքում, երբ Պողոս Առաքելայն իմանում է, թե ապրանում Փարիսեցիներ եւ Սադուկեցիներ կան, դիմում է Փարիսեցիներին՝ ասելով, թե ինքը Փարիսեցի է եւ դարձվում է մեռելների հարությանը հավատարմու պարճառով: Այս հարցով երկու խմբերը իրար են բախվում (Գործք ԻԳ. 6): Տաճարի կործանումից հետո (70 թ.), ինչպես քաճարի քահանաները, սրանք նույնպես վերանում են ասպարեզից: Փարիսեցիներն ավելի մոտիկ լինելով Նիսուսի վարդապետությանը՝ թվում էր, թե ավելի սիրահոճաբ պետք է հետեւեին նրան, սակայն բացի մի քանիսից, նրանք էլ մեծավ մասամբ Նիսուսի դեմ դիրք ընդունեցին:

Թեև կան մի շարք արտահայտություններ, թե ժողովրդի միջից ոմանք Նիսուսի մասին ասում էին **«լավն է»**, այդուհանդերձ **«հրեա առաջնորդների վախի պարճառով ոչ ոք նրա մասին համարձակ չէր խոսում»** (Յովհ. Է. 12-13) կամ **«շաբերը հավաքացին նրան»** (Նովհ. Է. 31, Ը. 30), կամ նույնիսկ **«հրեա իշխանավորներից շաբերը հավաքացին նրան, բայց փարիսիցների պարճառով չէին հայտնում, որպեսզի ժողովարանից դուրս չհանվեն. քանի որ մարդկանցից քրված փառքը ավելի սիրեցին, քան Աստուծո քրված փառքը»** (Յովհ. ԺԲ. 42): Սրանց հավատքը մակերեսային էր, ոչ նման առաքյալների հավատքին, որոնք հոգեգալստյան դեպքից հետո պարտաստ էին հավատքի համար գոհելու նույնիսկ իրենց կյանքը: Տաճարի սպառավորները, որոնք ողորկվել էին քահանայապետների ու փարիսեցիների կողմից Նիսուսին բռնելու, ձեռնունայն վերադառնում են, ասելով՝ **«Ոչ մի մարդ երբեք այնպես չի խոսել, ինչպես այն մարդը»**, իսկ հրեա իշխանավորներն ասում են. **«Միթե իշխանավորներից կամ փարիսեցիներից**

որեւէ մեկը հավաքաց նրան, բացի այն խաժամուժ ամբոխից, որ օրենք չգիտի»: Այսպէղից պարզ է, որ Տիսուսին չհետեւեցին մեծ թվով հրեա ղեկավարներ՝ այլ մի քանիսը:

Տիսուս Փարիսեցիների փանը ճաշի է նստում (Ղուկ. 7:36; 11:37; 14:1): Փարիսեցիները զգուշացնում են Տիսուսին, թե Ներովդեսը կամենում է սպանել Իրեն (Ղուկ.13:31): Նրանցից ոմանք արդարացնում են Տիսուսին, օրինակ՝ հարության վերաբերյալ Տիսուսի պարասխանից հետո **«Օրենսգետներից ոմանք նրան պարասխանեցին եւ ասացին. «Վարդապէ՛տ, լա՛վ ասացիր»** (Ղուկ. Ի. 39), եւ կամ Օրենսգետներից մեկը, առաջին պարվիրանի մասին գրույցում համամիտ է լինում Տիսուսին եւ Տիսուս նրան ասում է. **«Նեռու չես Աստուծու արքայությունից»** (Մրկ. ԺԲ. 34):

Նիկողեմոսը, որը գիշերով եկել էր Տիսուսի մոտ, փարիսեցի էր եւ, հավանաբար, Սանհեդրինի անդամ (Տովհ. Գ. 2): Նա նույնիսկ փորձում է պաշտպանել նրան՝ **«Միթե մեր օրենքը դարապարտո՞ւմ է մարդուն, եթե նախ նրանից լսած եւ կամ իմացած չլինի, թե ինչ է գործել նա»** (Յովհ. Է. 51): Տովսեփն ու Նիկողեմոսը միասին են վերցնում Տիսուսի մարմինը, որպէսզի թաղեն (Յովհ. ԺԹ. 38-40):

Արիմաթիացի Տովսեփը (Տիսուսի թաքուն աշակերտը՝ հրեաների վախի պարճառով, Յովհ. ԺԹ. 38), ով հրեաների ժողովի անդամ էր եւ Աստուծո արքայության էր սպասում, Պիղատոսից խնդրեց խաչից իջեցնել Տիսուսի մարմինը՝ հրեական օրենքի համաձայն պարշաճ թաղում կարարելու համար (Մրկ. ԺԵ. 43): Սրանց շարքում կարելի է ավելացնել նաեւ Նայրոսին, ում Մարկոս (Գլ. Ե. 22) եւ Ղուկաս (Գլ. Ը. 41) Ավերարանիչները ժողովրդապետ են կոչում, իսկ Մարթեոսը (Գլ. Թ. 18) նրան անվանում է իշխանավոր: Գործք Առաքելոցում հիշված Փարիսեցի Գամաղիելն էլ համակիր **«Օրենսուսույց»**-ներից էր (Գործք Ե. 34):

Այդուհանդերձ, Տիսուս հաճախ խարազանեց Փարիսիցիների կեղծավորությունն այն աստիճան, որ Քրիստոնեական մշակույթում այն համագոր է կեղծավոր ածականին: Օրինակ՝ **«Փարիսեցին ու մաքսավորը»** առակը (Ղուկ. ԺԸ. 9-14):

Տիսուս երբեք դեմ չի արտահայտվել Հին Կրակարանի **«Օրէնքին»**. **«Ավելի հեշտ է, որ երկինք ու երկիր անցնեն, քան թե օրենքից մեկ նշանախեց ընկնի»** (Ղուկ. ԺԶ. 17):

Տիսուս քաջաբեղյակ էր Հին Կրակարանին: Նա հաճախ ուսուցանում էր ժողովարաններում (Մրկ. 1:21, 39; 3:1; 6:2) եւ քաճարում (Մրկ. 11:17, 27; 12:1, 35, 38, 43; 14:49): Ղուկասն ասում է, որ Տիսուս **«Ըստ իր սովորության՝ շաբաթ օրը ժողովարան մտավ»** (Ղուկ. 4:16), կամ թե՛ Գալիլիայի Կափառնայում քաղաքում՝ **«շաբաթ օրերը ուսուցանում էր նրանց»** (Ղուկ. 4:31), ինչպէս նաեւ քաճարում՝ (Ղուկ. 20:1): Տովհանները ներկայացնում է Տիսուսին քաճարում ուսուցանելիս (Տովհ. 7:14; 8:20; 10:22): Վերջինիս մոտ, դարավարության ժամանակ Տիսուս ասում է. **«Ես միշտ ուսուցանել եմ ժողովարանում եւ քաճարի մեջ, ուր հավաքվում էին բոլոր հրեաները»** (Տովհ. 18:20): Տիսուսի քարոզչությունն ու գործունեությունը զարմացնում է ներկաներին՝ **«Այս ինչ նոր վարդապետություն է»** (Մրկ. 1:27; Ղուկ. 4:36) եւ կամ՝ **«Այսպիսի բան երբեք չենք տեսել»** (Մրկ. 2:12), կամ էլ՝ **«Ի՞նչ է այս իմաստությունը, որ տրված է սրան, որ սրա ձեռքերով այսպիսի գորավոր գործեր կատարվեն»** (Մրկ. 6:2), կամ՝ **«Մա ինչպէ՛ս»**

գիտի գրվածքները, քանի որ բնավ չի սովորել» կամ «ոչ մի մարդ երբեք այնպես չի խոսել, ինչպես այն մարդը» (Նովհ. 7:15, 46): Նիսուս «Ուսուցանում էր ինչպես մեկը, որ հեղինակություն ունի և ոչ թե՝ ինչպես օրենսգեպները» (Մարթ. 7:28; Մրկ. 1:22):

Իսկ ուսուցանելու և բարձրացված հարցերին պատասխանելու համար անհրաժեշտ էր, որ Նիսուս լավ իմանար գրություններն ու հիմնվեր նրանց վրա:

Ըստ Դուկասի, երբ Նիսուսին է փոխում Եսայի մարգարեի գիրքը (Դուկ. 4:17-19, 21), նա բացելով կարդում է այն հապվածը ուր գրված է՝ «Տիրոջ Նոգին իմ վրայ է, դրա համար իսկ օձեց ինձ, ինձ ուղարկեց աղքատներին ավերարանելու, սրբով բեկյալներին բժշկելու, գերիներին ազատում քարոզելու և կույրերին՝ փնտրողություն, կեղեքվածներին ազատ արձակելու, Տիրոջը ընդունելի փարին հռչակելու» (Եսայի 61:1,2; 58:6): Այս մեկնելով այն՝ ասում. «Այսօր այս գրվածքները կապարվեցին, երբ լսում էիք ձեր ականջներով» (Դուկ. 4:21): Իսկ ավելի ուշ Նիսուս ակնարկում է Եղիայի մասին, ով սովի ժամանակ օգնեց Սարևիթա քաղաքի այրի կնոջը (Գ. Թագ. 17:1-16) և Եղիս մարգարեին, ով բուժեց Նեման Ասորուն (Գ. Թագ. 5:1-19):

Կամ ըստ Մարթեոսի, երբ Նիսուս փնտրում օրենսգեպների կեղծավորությունը, ասաց. «Եսային լավ մարգարեացավ ձեր կեղծավորներից մասին ասելով՝ «Այս ժողովուրդը ինձ շրթներով է մեծարում, բայց նրանց սրբերը ինձնից հեռու են. ի գուր են ինձ պաշտում. ուսուցանում են վարդապետություններ, որ մարդկանց պապվիրածներն են» (Մարթ. 7:6-7), (Եսայի 29:13):

«Աչքեր ունեք և չեք փնտրում, ականջներ ունեք և չեք լսում և դեռ չեք հասկանում» (Մրկ. 8:17-18; հմմտ.՝ Եսայի 18; 6:9-10; Երեմ. 5:21; Եզեկ. 12:2). սա կարող է թելադրել, որ նման խոսքեր մաս են կազմել մարգարեական գրականության կամ էլ ասույթի են վերածվել:

Նույնպես Մարկոս Ավերարանիչը (Գլ. 11:17) հղում է կապարում Եսայի մարգարեից (Գլ. 56:7), երբ ասում է՝ «Գրված է՝ իմ փուներ բոլոր ազգերի համար աղոթքի փուն է կոչվելու», և ապա շարունակելով մեջբերում է Երեմիա մարգարեի խոսքը՝ «Իսկ դուք այն դարձրել էք ավազակների որջեր» (Երեմ. 7:11):

Նովհաննեսի մոտ (Գլ. 6:45) կարդում ենք. «Մարգարեների գրքերում գրված է, «և ամենքը Աստուծոց ուսած կլինեն» (Եսայի 54:13; հմմտ.՝ Նովել 2:27, 29) կամ էլ՝ «ինչպես գիրքն է ասում. «Նրա ներսից կենդանի ջրերի գեպեր պիտի բխեն» (Նովհ. 7:38, հմմտ.՝ Եսայի 44:3; 55:1; 58:11):

Այն հարցին, թե մի անձ ինչպես կարող է ժառանգել հավիտյանական կյանքը, Նիսուս պատասխանում է. (Մրկ. 10:17, 19) «Պապվիրանները գիտե՛ս. մի՛ շնանար, մի՛ սպանիր, մի՛ գողանար, սուր մի՛ վկայիր, պապվի՛ր քո հորն ու մորը» (Ելք 20: 12-16; Բ. Օրենք 5:16-20): Մեկ ուրիշ փեղում Մարկոսը վերջին կերպում հավելում է կապարում (Մրկ. 7:10)՝ ասելով. «և ով որ չարախոսի իր հոր կամ մոր մասին, մահվամբ թող պապովի» (փեղ Ելք 21:17; Դևտ. 20:9):

Իսկ թե ո՞րն է առաջին պապվիրանը, Նիսուս պատասխանում է. «Լսի՛ր, Իսրայել՛, մեր Տեր Աստվածը միակ Տերն է. և դու պիտի սիրես քո Տեր Աստծուն քո ամբողջ սրբով, քո ամբողջ հոգով, քո ամբողջ մարմով, և քո ամբողջ գործությամբ» (Մրկ. 12:29-30, փեղ

Բ Օրենք 6:4-5), իսկ որպես երկրորդ պատվիրան՝ **«պիտի սիրես քո ընկերոջը քո անձի պես»** (Մրկ. 12:31, Կեն. 19:18): Երբ Փարիսեցիներն ապահարգանի մասին հարց են րալիս, Հիսուսի պատասխանը հարցով է լինում՝ **«Մովսեսը ձեզ ի՞նչ պատվիրեց»** (Մրկ. 10:2): Հիսուս հասկացնում է, որ ինքը գիտի և Փարիսեցիներին էլ պարտադրում ասել այն, որ նրանք էլ գիտեն: Փարիսեցիները հիմնվում են **«Երկրորդ Օրենք»** գրքի վրա (Բ Օրենք 24:1-5), մինչ Հիսուս հղում է կատարում **«Ծննդոց»** գրքի (Ծննդ. 1:27; 2:22-24; 5:2) Ադամի ու Եւայի սրբազանությանը, որն ավելի վաղ ու հիմնական է: Անբարոյական կնոջը պարծելու մասին օրենքը հստակ էր, ինչը գիտեին և՛ հրեա օրենսգետները և՛ Հիսուս (Կեն. 7:19): **«Եւ ձեր օրենքում իսկ գրված է, թե երկու մարդու վկայությունը ճշմարիտ է»** (Նով. 8:17, Կեն. Բ Օրենք 19:16):

Բորոյի բժշկության պարագային Հիսուս ասում է. **«Գնա՛, դու քեզ ցո՛ւյց փութ քահանային և ընձա փութ քո մաքրվելու համար, ինչպես որ հրամայել էր Մովսեսը՝ ի վկայություն նրանց»** (Մրկ. 1:43-4; Մկրթ. 8:4; Ղուկ. 5:14, Կեն. Բ Օրենք. 13-14 գլուխներ): Հիսուս ոչ միայն ծանոթ է այս օրենքին, այլև թելադրում է բորոյին՝ ներկայանալ քահանային, որպեսզի նրանից մաքրության վկայագիր առնելով կարողանար հասարակության մեջ մտնել:

Հիսուս Իր հարությունից հետո երևաց Էմմաուսի ճամփորդներին. նրանց հետ քայլելիս, Հիսուս **«Սկսած Մովսեսից ու բոլոր մարգարեներից՝ մեկնում էր նրանց այն բոլորը, ինչ գրված է իր մասին բոլոր Գրքերում»** (Ղուկ. 24:27): Եթե մի պահ ենթադրենք, որ սա ավելի Ղուկասի կամ նրա համայնքի հավատքի արդյունք է՝ գրված շուրջ 75-80թթ., սակայն, ինչպես Կեն. Բ Օրենք, նույն միտքն արտահայտված է նաև Պողոսի կողմից, ավելի վաղ, շուրջ 50թ.:

Հիսուս և հրեա Օրենսգետները հիմնվում էին Օրենքի և Մարգարեների վրա. նրանցից մեկը կամ մյուսը սխալ պնդեց է լինել: Ինչպես վերը նշվեց, Հիսուս քաջածանոթ էր Հին Կտակարանին: Նա հաճախ անդրադառնում էր հրեաների՝ Օրենքի անսխալ կատարմանը կամ խեղություններ, այսպես օրինակ՝ **«Օրենքը ձեզ Մովսեսը հրավե՞ց, բայց ձեզնից ոչ ոք Օրենքը չի պահում»** (Նով. 7:19): Մադուկեցիներին, որոնք հարությանը չէին հավատում, Հիսուս ասում է. **«Նենց դրա համար չէ՞, որ մոլորված էք, քանի որ չգիտեք գրքերը և ոչ էլ՝ Աստուծո գործությունը»** (Մրկ. 12:24): Փարիսեցիների քննադատությանը, թե Հիսուսի աշակերտները անմաքուր ձեռքով են ուտում, Հիսուս պատասխանում է. **«Աստուծո պատվիրանը թողած՝ մարդկանց ավանդությունն եք պահում»** (Մրկ. 7:8; Մկրթ. 15:6; Կողոս. 2:20-23): Շաբաթ օրը խախտելով դիվանար կնոջը բուժելու համար, երբ Հիսուս քննադատվեց, ասաց. **«Կեղծավորներ, ձեզնից յուրաքանչյուր ոք շաբաթ օրով իր եզր կամ էջը մսուրից չի՞ արձակում և չի՞ փանում ջուր փալու»** (Ղուկ. 13:15; 14:5): Ամուսնավորության հարցով Հիսուս նշում է, թե Մովսես ապահարգանի կանոնը հասարակության հրեաների փրկության պարտադրություն էր. **«մինչդեռ արարչագործության սկզբից Աստված արու և էգ սրբազանք նրանց»** (Մրկ. 10: 6), կամ՝ **«Մովսեսը չէ, որ հաց փվեց, այլ Նայիր»** (Նով. 6:32):

Հիսուս զարգացնելով իր միտքը, թե հրեաները ոչ միայն անսխալ կատարում էին Մուրբ Գրքին, այլև խեղություններով հարմարեցնում այն իրենց կարիքներին: Սակայն նույնիսկ նրանց

փրկության հույսը, որ հիմնված է Սուրբ Գրքի վրա, իզուր է՝ «**Քննեցե՛ք գրքերը, քանի որ կարծում եք, թե նրանով հավիտենական կյանք կունենաք**» (Նովի. 5:39): «**Մի՛ կարծեք, որ ես չոր մութ ձեզ պիտի ամբաստանեմ. կա մեկը, որ ամբաստանող կկանգնի ձեր դեմ՝ Մովսեսը, որի վրա դուք հույս եք դրել**» (Նովի. 5:39): Աղքատ Ղազարոսի առակի մեջ Նիսու եզրակացնելով ասում է. «**Եթե Մովսեսին եւ մարգարեներին չեն լսում, մեռելներից մեկն էլ եթե հարություն առնի, չպիտի համոզվեն**» (Ղուկ. 16:31):

Նիսու ասում է. «**Մի՛ կարծեք, թե Օրենքը կամ մարգարեներին ջնջելու եկա. չեկա՝ ջնջելու, այլ՝ լրացնելու**» (Մարթ. 5:17), կամ «**Ամբողջ Օրենքը եւ մարգարեները մարգարեացան մինչեւ Նովիանները**» (Մրկ. 11:13; Մարթ. 11:13) եւ «**Օրենքն ու մարգարեները մինչեւ Նովիաններն էին. այնուհետեւ ավերարանվում է Աստծու արքայությունը**» (Ղուկ. 16:16): Նիսու իրեն չի վերապահում մի պարզ մարգարեի կամ սուրբ մարդու դիրք, այլ՝ շար ավելի բարձր կոչում: Եթե Նովիան մարգարեն կարողացավ երեք օր կեդի փորի մեջ ողջ մնալ, ապա՝ «**այսպեղ Նովիանից մեծը կա**» (Մարթ. 12:41): Եթե Սողոմոն իր իմաստությամբ գրավեց հեռու եւ մոտիկ մարդկանց ուշադրությունը, ապա՝ «**այսպեղ Սողոմոնից մեծը կա**» (Մարթ. 12:42; Ղուկ. 11:32-33), եւ եթե Տաճարը, որ հրեաների սրբություն սրբոցն էր, ապա՝ «**այսպեղ Տաճարից մեծը կա**» (Մարթ. 12:6): Երբ Նիսու անդամայծի մեղքերը ներեց, հրեաները ճիշտ հասկացան Նիսուին. միայն Աստված կարող է ներել մարդկանց մեղքերը եւ դա, ըստ նրանց, հայեցողություն էր (Մրկ. 2:5-7; Մարթ. 9:2-3; Ղուկ. 5:20-21):

Նիսու, երբ վախճանաբանական իր դերի մասին է խոսում, իրեն է վերապահում «**Մարդու Որդի**» փիլոզոսը (միայն Մրկ. 2:10, 28; 8:31, 38; 9:9, 12, 31; 10:33, 45; 13:26; 14:21, 41, 62), ինչը պետք է ընկալվի Դանիել 7:13-ի, Եսայի 53-ի եւ Սաղմոս 117-ի վախճանաբանական կերպարի եւ չարչարվող ծառայի յուսի տակ: Սակայն ուրշները նրան ընկալում էին որպես մարգարեներից մեկը՝ «**Մարգարեն**», «**Եղիան**», «**Նովիաններ Մկրտիչը**» (Մրկ. 6:14-5; 8:28), «**Աստծու Որդի**» (Մրկ. 1:1; 3:11; 5:7; 15:39; 14:61; Ղուկ. 22:70), իսկ աշակերտները նրան ընկալում էին որպես «**Քրիստոս**» (Մրկ. 1:1; 8:29; Մարթ. 16:16; Ղուկ. 9:20): Այն կոչումները, որոնք Նիսու իրեն է վերապահում, նույնպես բացահայտում են իր ով լինելը, որը հապկապես հանդիպում ենք Նովիաններ Ավերարանչի մոտ, «**Ես եմ**»-ների շարքում՝ «**Ես եմ կենաց հացը**» (6:35), «**Ես եմ աշխարհի լույսը**» (8:12), «**Ես եմ ոչխարների դուռը**» (10:7), «**Ես եմ լավ հովիվը**» (10:11), «**Ես իսկ եմ հարություն եւ կյանք**» (11:25), «**Ես եմ ճանապարհը եւ ճշմարտությունը եւ կյանքը**» (14:6), «**Ես եմ ճշմարիտ որթաբույնը**» (15:1), եւ պարզապես փոթորկի ժամանակ երբ Նիսու ասում է. «**Ես եմ, մի՛ վախեցեք**» (6:20), կամ Սամարացի կնոջ արտահայտության դեպքում, թե երբ Մեսիան՝ Քրիստոս գա, նա ամեն ինչ կպարմի, Նիսու նրան ասում է. «**Այդ Ես եմ**» (4:25-26), եւ ձերբակալման ժամանակ, երբ Նիսու ընդառաջ է գնում ամբոխին եւ ասում. «**Ես եմ**» (18:5-6): Նովիաններ Ավերարանչի սիրում է իր խոսքերի մեջ բազմիմաստություն դնել: Այսպեղ նա այլ իմաստներից վեր տեսնում է Նիսուի Աստվածային բնությունը, Իր անունը՝ «**Ես որ եմ**» ճիշտ այնպես, ինչպես արտահայտված է Նին Կրակարանում «**Ես այն Աստվածն եմ, որ Է**», (Ելք 3:14):

Այս ամենից հետո անհավանական էր, որ Նիսու մնար զուտ հրեական մակարդակի

վրա: Այդ պարագային ամենաշարք կարող էր լինել հրեական կրոնի բարեկարգիչ կամ էլ՝ մի աղանդի կամ շարժման հիմնադիր, ինչպես Էսենները, Ջելուսները կամ Քուրանի շարժումը: Նման շարժումներ, որոնք պատմության մեջ հազիվ փողարակի նշում են եղել: Օրինակ՝ «Առաքյալների գործեր»-ում (5:36-37) Գամաղիելի հիշած Թեոդասը կամ Նուդա Գալիլիացին: Ներեաբար, Նիսուսի՝ Օրենքին լրացումը կամ ամբողջացումը պետք է լինել համաձայն նրա անվան ու դիրքի՝ համամարդկային, և բոլոր ժամանակների համար:

Նիսուսի ուսմունքը հիմնված է բացարձակ սիրո վրա, ինչպես գրում է Նովիանոսը. «Նոր պարվիրան եմ փալիս ձեզ, որ սիրեք միմյանց, ինչպես ես ձեզ սիրեցի» (Նով. 13:34, հմմտ.՝ «Սերն է օրենքի լրումը» Նոմ. 13:10), նաև «Ավելի մեծ սեր ոչ ոք չունի, քան այն, որ մեկն իր կյանքը փա իր բարեկամների համար» (Նով. 15:13; Նոմ. 5:8): Մի «Սեր», որ պարբասը էր ներելու ոչ թե յոթ անգամ այլ՝ յոթանասուն անգամ յոթ (Մարթ. 18:21), մի «Սեր», որ պարբասը էր ներելու ավագակին վերջին իսկ վայրկյանին, երբ նա դարձի եկավ խաչի վրա (Ղուկ. 23:40-43), մի «Սեր», որ պարբասը էր ներելու նույնիսկ իրեն չարաբողներին ու սպանողներին՝ «Նայր, ներիր դրանց, որովհետև չգիտեն, թե ինչ են անում» (Ղուկ. 23:34):

Իսկ պարզապես որպես Օրենքի ամբողջացում Նիսուս ասում է. «Լսե՛լ եք, թե ինչ ասվեց նախնիներին. «Մի՛ սպանիր» (Ելք 20:13; Բ Օրենք 5:17, 16:18), որովհետև ով որ սպանի ենթակա կլինի դատաստանի, իսկ ես ձեզ ասում եմ, թե՛ ամեն մարդ, որ գուր փեղը բարկանում է եղբոր վրա, ենթակա կլինի դատաստանի, (Մարթ. 5:22): «Լսե՛լ եք, թե ինչ ասվեց «Մի՛ շնանար» (Ելք 20:14; Բ Օրենք 5:18), իսկ ես ձեզ ասում եմ. ամեն մարդ, որ կնոջ նայում է նրան ցանկանալու համար, արդեն շնացավ նրա հետ իր սրբում» (Մարթ. 5:28): «Արդարեւ ասվել է. «Ով որ արձակի իր կնոջը, թող նրան արձակման թուղթը փա» (Բ Օրենք 24:1-4): Իսկ ես ձեզ ասում եմ. ամեն մարդ, որ իր կնոջն արձակում է առանց պոռնկության պարճառի, նա է, որ նրան շնության է մղում. և ով որ արձակվածին է առնում, շնանում է» (Մարթ. 5:32):

«Երդմնագանց մի՛ լինիր, այլ արա՛՛ Տիրոջն այն, ինչ երդվել ես (Ղուկ. 9:12; Թվեր 30:2; Բ Օրենք 23:2): Իսկ ես ձեզ ասում եմ՝ ամենեւի՛ն չերդվել» (Մարթ. 5:34):

«Աչքի փոխարեն՝ աչք եւ ափամի փոխարեն՝ ափամ (Ելք 21:23-24; Ղուկ. 24:19-20; Բ Օրենք 19:21): Իսկ ես ձեզ ասում եմ՝ չարին հակառակ չկանգնե՛լ. այլ եթե մեկը քո աջ ծնոքին ապրակ փա, նրան մյո՛ւսն էլ դարձրու» (Մարթ. 5:39):

«Լսե՛լ եք, Պիպի սիրես ընկերոջդ եւ պիպի ափես քո թշնամուն: Իսկ ես ձեզ ասում եմ. սիրեցե՛ք ձեր թշնամիներին, օրհնեցե՛ք ձեզ անիծողներին, բարություն արեք ձեզ ապողներին եւ աղոթեցե՛ք նրանց համար, որ չարչարում են ձեզ եւ հալածում, (հմմտ.՝ Նոմ. 12:9-21): Այս ամբողջը բարձրացնում է մարդուն Աստվածային կարարելության՝ «Արդ կարարյա՛լ եղեք դուք, ինչպես որ ձեր երկնավոր Նայրն է կարարյալ» (Մարթ. 5:43-48):

Նիսուս խոսքով եւ գործով լրացնում է Օրենքը՝ շաբաթ օրը, երբ բուծում է մի մարդու չորացած ձեռքը՝ «Շաբաթ օրով ի՞նչ բան է օրհնավոր անել. բարի գո՛րծ գործել, թե՛ չարիք անել. մի հոգի՛ ազափել, թե՛ կորսության մատնել» (Մրկ. 3:4; Ղուկ. 6:9): Իսկ ըստ Մարթեոսի՝ «Ո՛վ է ձեզնից այն մարդը, որ մի ոչխար ունենա, եւ դա շաբաթ օրն

ընկնի փոսի մեջ, մի՞թե չի բռնի ու վեր հանի այն: Իսկ արդ, մարդը ոչխարից որքան եւս առավել է. ապա ուրեմն, պետք է շարաք օրը բարիք գործել» (Մարթ. 12:11-12):

Ըստ Նովիաննեսի, օրենսգրքներն ու փարիսեցիները շնության մեջ բռնված մի կին են բերում Տիմոսի մոտ ևս ասում. «Օրենքում Մովսեսը մեզ պարզաբերել է այսպիսիներին քարկոծել. արդ, դու դրա մասին ի՞նչ ես ասում» (Նովի. 8:3-5), (Ղևար. 20:10; Բ Օրենք 22:23-24): Օրենքը շար հստակ էր: Եթե Տիմոս հեղինակ օրենքին, ապա նոր խոսք չունեիր ասելիք, իսկ եթե դեմ կանգնեիր, ապա դատապարտվելու էր: Տիմոս, առանց օրենքին դեմ բան ասելու, այլ հասարակում է այն՝ հիմնվելով ավելի բարձր բարոյական մակարդակի՝ գութի և սիրո վրա՝ «Ձեր միջից անմեղը նախ թող քար գցի դրա վրա» (Նովի. 8:7). և երբ բոլորը թողնում զնում են, առանց նրան դատապարտելու, Տիմոս կնոջն ասում է. «Ես էլ քեզ չեմ դատապարտում. գնա՛, այսուհետև մի՛ մեղանչիր» (Նովի. 8:11): Տիմոս առանց կաշկանդվելու է վերաբերվում օրենքին՝ «Այն ամենը, ինչ կկամենաք, որ մարդիկ ձեզ անեն, այդպես և դո՛ւք արեք նրանց, որովհետև ա՛յդ իսկ են Օրենքն ու մարգարեները» (Մարթ. 7:12):

Տիմոսից առաջ էլ հեղինակն անհավատալի, որ իրենք իրենց ներկայացրին որպես մարգարեներ կամ Աստուծո խոսնակներ. ոմանք աղանդներ հիմնեցին, ուրիշներ այլ կրոններ, շարերն իրենց հեղինակներով հանդերձ անհայտ կորան պարմության մեջ: Հիմնական տարբերությունը Տիմոսի և նրանց միջև այն է, որ Տիմոս ոչ միայն ինքն իրեն «Աստուծո Որդի» կոչեց (Նովի. 10:36), այլ նաև՝ «Աստված»՝ «Ես և Նայրը մի ենք» (Նովի. 10:30; 17:22), կամ՝ «Նայրը իմ մեջ է, և ես՝ Նոր մեջ» (Նովի. 10:38; 14:10,20; 17:21): Նովիաննես Ավերարանիչը նաև գեղեցկորեն ամփոփում է՝ «Սկզբից էր Խոսքը և Խոսքը Աստուծո մոտ էր, և Խոսքը Աստված էր, և Խոսքը մարմին եղավ ու բնակվեց մեր մեջ» (Նովի. 1:1,14; տե՛ս Կողոս. 1:15-20):

Այս կարճ գրությամբ մեր նպատակն էր ցույց տալ կապը Տիմոսի և Տին Կրակարանի, և թե այն ինչքանով է անհրաժեշտ՝ հասկանալու Տիմոսի քարոզած համամարդկային և հավիտենական ուսմունքը: Բնարկե, սա մի փոքրիկ քայլ է այդ ուղղությամբ. ոչ բոլոր խոսքերին ենք անդրադարձել, այլ այնքանով, որ մարդիկ ընթերցեն և այդ ուղղությամբ մտածեն: Աշխարհաբան ավելորդ չծանրաբեռնելու միտումով խուսափել ենք հղումներ անել հեղինակների կամ գիտական աշխարհաբանների մասին, ինչպես նաև փորձել ենք քիչ միջամտել՝ թողնելով, որ Ավերարանն ինքը վկայի և խոսի իր Ներսի, մեր Տիրոջ՝ մարմնացյալ Տիմոս Քրիստոսի մասին:

«Ձի Յիսուս Քրիստոս երէկ և այսօր՝ նոյն և յաւիտեան»

(Եբր. ԺԳ. 8)

ՆՈՐ ՄԱՐՏԱՏՐԱՎԵՐՆԵՐ*

**ԲՐՈՒԿԼԻՆՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՂԾ «ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉՈՒՆ»**

«Փորձեցեք ամեն ինչ, բարին ամուր պահեցեք,
հեռու մնացեք բոլոր չար բաներից»:

Ա. Թևսադ. Ե. 21-22

Վերջերս մեզանում՝ Նայասարանում հայտնվեց «Աստվածաշունչ» վերաբառությամբ մի գիրք՝ բրուկլինյան կազմակերպության «Նոր աշխարհի թարգմանություն» վերնագրով: Նավահարար հայերեն լեզվով այդ գրքի հրապարակիչները անբեղյակ են, որ «Աստվածաշունչ» վերնագիրը Ս. Գրքին տրվել է միայն հայերենում, ելնելով Բ. Տիմ. Գ. 16 համարից եւ, բնական է, որ այդ պարագայում վերնագիրը պիտի համապատասխանի Բ. Տիմ. Գ. 16 համարին: Այդպես է հայերեն թարգմանություններում, ինչպես գրաբարում, այնպես եւ աշխարհաբարում: Գրաբարում ունենք. «Ամենայն Գիրք աստուածաշունչք եւ օգրակարք ի վարդապետութիւն են», իսկ աշխարհաբարում՝ «Աստծու շնչով գրված ամեն գիրք օգրակար է ուսուցման»: Մինչդեռ բրուկլինյան գրքում կարդում ենք. «Ամբողջ Գիրքը ներշնչված է Աստծուց», այսինքն՝ այդ դեպքում գրքի վերնագիրը պիտի լիներ՝ «Աստծուց ներշնչված» կամ գոնե պիտի օգրագործեին մյուս լեզուներին բնորոշ հունարեն Բիբլիա բառը:

Թվում է թե սա մի փոքրիկ վրիպում է, բայց իրականում միտումնավոր թույլ տրված աղավաղում է:

Նիսուսի փորձությունների դրվագում՝ Մարթեոսի Ավերարանում, փորձիչը երեք անգամ է մոտենում Նիսուսին. առաջին եւ երկրորդ փորձության մեջ Նիսուսի պատասխանն է. «Գրված է՝ միայն հացով չի ապրի մարդ ...», «Գրված է՝ քո Տեր Աստծուն պիտի չփորձես...»: Փորձիչը կարծում էր, թե ինքն աննկար եւ անճանաչելի է մնացել, բայց հաջորդ փորձության մեջ հեղինակում է Նիսուսի պատասխանը. «Երեսու գնա, սաքանա, որովհետեւ գրված է...»: Այս երրորդ փորձության ժամանակ Նիսուս արդեն նրան դիմում է անունով՝ «Երեսու գնա, սաքանա...»: Ինչ ձեռով էլ նա մոտենար Նիսուսին, ինչքան էլ քողարկեր իր ուլ լինելը, միևնույն է «չկա ծածուկ բան որ չհայտնվի եւ գաղտնի բան, որ չիմացվի»: Այդպես է բրուկլինյան թարգմանիչներն են. հնարավոր չէ թաքցնել նրանց դիտարկությունները, որոնք անգամ սկսած փոքրամասնությանից ի հայտ են գալիս: Նրանց դավանանքով «Աստծու շունչ» գոյություն չունի: Քանի որ եթե «Աստծու շունչ» գոյություն ունենար, ապա Աստծու պարկերով եւ նմանությամբ սրբաշնչված մարդն էլ այդ «շունչը»՝ այսինքն հոգին կունենար: Դա արդեն անընդունելի է նրանց կողմից, քանի որ նրանց դավանանքով մարդն հոգի չունի, իսկ ինչ որ ունի հոգու նման՝ շունչը, դա էլ մեռնող է, ոչնչանում է մարմնի մահվամբ:

Ծննդոց Ա. 2-ը գոյություն ունեցող բոլոր հրապարակություններում (ոչ միայն հայերեն) հնչում է այսպես. «Աստծու հոգին շրջում էր ջրերի վրա...»: Այդ «հոգուց» ազատվելու հա-

* Սկիզբը՝ «Էջմիածին», 2012, Ա.-Գ. համարներում:

մար բրուկլինյան հրապարակիչները այդ համարը թարգմանել են. «Աստծու գործուն ուժը շրջում էր ջրերի վրա»²: Մինչդեռ թե՛ երբայական տերապիան և թե՛ հունարենում (Յոթանասնից թարգմանության մեջ) գրվում ենք.

καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφύετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος

וְהָיָה רցּחַ הַקֹּדֶשׁ מְפַלְפֵּל עַל הַמָּיִם

Ինչպես տեսնում ենք ընդգծված բառերը՝ «Աստծու հոգի»-ն, առկա են թե՛ երբայական, թե՛ հունարեն բնագրերում և այն անհնար է թարգմանել որպես **գործուն ուժ**: Մա այն սկզբունքային մոտեցումն է, որ բնորոշ է բրուկլինյան հրապարակությանը: Բրուկլինյան թարգմանիչներն ամեն կերպ փորձում են «ստեղծել» մի գիրք, ուր ներկայացված լինեն իրենց դավանանքին բնորոշ գծերը: Եւ դա անում են ամեն տեղ, ամեն առիթով:

Նամաձայն նրանց դավանանքի, Տիտուս-Քրիստոսը հրեշտակ է, միակ Աստված Եհովայի առաջին ստեղծագործությունը, որի միջոցով և Եհովան ստեղծել է մնացած ամեն ինչ: Առաջ գնալով, նրանք ճշտում են նաև այդ հրեշտակի անունը՝ Միքայել: Տիտուս մինչ մարդեղացումը՝ երկնքից իջնելը և դարձյալ երկինք գնալը՝ Միքայել հրեշտակն էր և է: Նենց այդ հրեշտակի միջոցով էլ Եհովան արարեց մնացած ամեն ինչ՝ Տիեզերքը և նրանում եղող ամեն բան:

Եւ այս ամենը, բրուկլինյան հրապարակիչները ներկայացնում են, որպես սուրբգրային ճշմարտություններ:

Բայց այդպե՛ս է արդյոք:

Եթե Տիտուս իրոք ստեղծված՝ այսինքն արարված է եղել, ապա նշանակում է, որ նա ինչ-որ մի ժամանակ չի եղել, հետևաբար, համաձայն Նովիանուսի «Ամեն ինչ նրանով եղավ. և առանց նրան չեղավ ոչինչ, որ եղել է» (Ա. 2) Տիտուս մասնակից է եղել իր իսկ ստեղծմանը, իսկ սա nonsense է: Եսային Նրա՝ Տիտուսի կոչումների մեջ Նրան տալիս է՝ «Նավիարենականության Նայր»⁴ անվանումը, իսկ այդ սահմանումը բացառում է նրա՝ Տիտուսի սկիզբը ժամանակի մեջ:

Բրուկլինյան կազմակերպությունը հետաքրքիր ձևով ներկայացնում է Տիտուսի կենսագրականը, նրան նույնացնելով Նայրության Թ. 1-12 հրեշտակի հետ:

«Նայրության Թ. 1-12 հատվածը նույնպես ասում է մորեխների հարձակման մասին, որոնց ուղարկել էր Եհովան «թագավորի, անդունդի հրեշտակի» միջոցով, որն Տիտուս-Քրիստոսն է» («Դիպարան», 1 մայիսի 1992, էջ 11):

Սովորական հրեշտակը, Անդունդի հրեշտակը, ահա Տիտոսը, որն այնքան մեծ չէ, սովորական հրեշտակ է: Բայց այդ պաշտոնը բրուկլինյան իշխանների համար փոքր է թվում, և նրանք նրան՝ Տիտուսին, բարձրացնում են հասարիքային սանդղակով, հայտարարելով, որ նա «Միքայել հրեշտակապետն» է («Դիպարան», 15 ապրիլ 1991, էջ 28):

Դանիելի գրքում Միքայելի մասին հիշատակություն կա. «Պարսից թագավորության մի իշխան հակառակվում էր ինձ քսանմեկ օր, և ահա Միքայելը՝ ավագ իշխաններից մեկը,

2 «Աստվաշառն», Նոր աշխարհ թարգմանություն, New World Translation of the Holy Scriptures, Armenian, 2010, էջ 11, հետադարձ՝ ՆԱԹ:

3 Ընդգծումները մերն են:

4 Եբրայերենում՝ תִּיבִּי - abiod Նայր հավիարենականության, միայն ՆԱԹ-ում՝ Նավերժական Նայր սխալ ձևը, որն երկիմաստություն ունի. կարելի է և հասկանալ բրուկլինյան իմաստով:

եկավ օգնելու ինձ»։ Բրուկլինյան հրապարակության մեջ այս համարը նույնն է, այսինքն, ընդգծված բառը հոգնակի թիվ ունի, իսկ դա նշանակում է, որ Միքայելը այդ աստիճանակարգում անգամ շարերից մեկն է միայն։ Նավանաբար այս նկարի ունենալով է, որ «Դիպարանը» հայտարարում է. «1914 թվականին երկնային գինվոր Նիսուսը դարձավ Թագավոր... («Դիպարան», 1 նոյեմբեր 1993, էջ 23)։ Զինվորական կոչումն էլ չուշացավ, Նիսուսին սկսեցին «Դիպարանի» էջերում պարկերեկ հեծյալի կերպարով՝ ձեռքին մի մեծ թուր, և անվանեցին «Ֆելդմարշալ Նիսուս»։

Այս է բրուկլինյան «Նիսուս-Միքայել»-ը։

Ավելին, իրենց հրապարակած գրքերից մեկում նշում են. «Աստվածաշնչում որոշ անհայտներ երբեմն ներկայացվում են մեկից ավելի անուններով։ Օրինակ՝ Նակոր նահապետը հայրնի էր նաև Իսրայել անունով, իսկ Պեպրոս առաքյալը՝ Սիմոն անունով (Ծննդոց ԽԹ. 1, 2, Մարթեոս Ժ. 2)։ Նույն ձևով էլ, **Աստվածաշնչում նշվում է, որ Միքայելը Նիսուս Բրիսպոսի մեկ ուրիշ անունն է**, որ նա ունեցել է երկնքում՝ երկրի վրա ապրելուց առաջ ևս երկինք վերադառնալուց հետո»⁵։

Մինչդեռ Աստվածաշնչում նման համար չկա «նշված», ինչքան էլ փնտրեք. եթե լինեք անպայման նրանք կնշեին այդ տեղը։ Նակոր-Իսրայել, Պեպրոս-Սիմոն իրոք կա ևս նշված է, իսկ այնքան կարևոր «Միքայել-Նիսուս»-ի մասին չկա նշված տեղը։ Ընդ որում բերված համարները բացառում են, թե ինչո՞ւ է փոխվում անունը. դա հուշում է տեքստը, և ոչ թե պրամարանությունը։ Բերված օրինակներն էլ հիմնավոր չեն «Միքայել-Նիսուս»-ի փոխակերպությունը բացառելու համար, քանի որ «Նակոր-Իսրայել, Պեպրոս-Սիմոն» փոխակերպությունը չի փոխում անհատի ֆիզիկական էությունը, մինչդեռ «Միքայել-Նիսուս»-ը բնության, էության, որակի փոփոխություն է ենթադրում։

«Աստվածաշնչում նշում է նաև, որ «Միքայելը և նորա հրեշտակները պարերագմեցին վիշապի դեմ, և ...[նրա] գործեր[ի դեմ]» (Յայար. ԺԲ. 7)։ Այստեղից կարող ենք եզրակացնել, որ Միքայելը հավաքարիմ հրեշտակներից բաղկացած գործերի առաջնորդն է։ «Նայարնության» գրքում նաև Նիսուսն է նկարագրվում որպես հավաքարիմ հրեշտակների բանակի Առաջնորդ (Յայար. ԺԹ. 14-16)։ Ուրեմն պրամարանական է եզրակացնել, որ Միքայելը նույն ինքը Նիսուս Բրիսպոսն է՝ երկնքում իր դերը կատարելիս»⁶։

Այստեղ էլ հակասությունն առկա է. նույն այդ համարում (Յայար. ԺԹ. 16) Նիսուս ներկայացված է «Թագավոր թագավորների և Տեր տերերի», որը բացառում է Միքայել հրեշտակապետի պարագան։

Նկատ, ինչպես նշեցինք վերևում, Միքայելը «ավագ իշխաններից մեկն» էր, որը բացառում է նրա՝ երկնքում «Միածին» լինելը, որը տրված է միայն Նիսուսին⁷։ Միածին լինելը առաջին հերթին նշանակում է եզակիություն, իր տեսակի մեջ միակ։ Եւ Ս. Գրքում ոչ մի տեղ չի ասվում որ Բրիսպոս «ավագ իշխան» էր։ Եբր. Ա. 5-ը բացառում է ցանկացած հրեշտակի «Աստծո Որդի» կոչվելը⁸։

5 «Ի՞նչ է սովորեցնում Աստվածաշնչը իրականում», Նյու-Յորք, Բրուկլին, 2006, հայերեն, էջ 218։

6 Անդ, էջ 219։

7 Յովի. Գ. 16։

8 Ավելի մանրամասն տե՛ս **Рон Родес**, Вразрез со священным писанием, Минск, 1998, էջ 70։

Ս. Գիրքը Նիսուսին հռչակում է անփոփոխ, «երեկ, այսօր, հավիտյան»⁹, այսինքն երեկ՝ մինչ Մարդեղացում, և հավիտյան՝ Նարոթյունից հետո, Նիսուս նույնն է։ Այսինքն՝ Նրա Աստվածությունը երբևէ ոչ նվազել է, ոչ էլ զարգացում ունեցել, այն *invariant*¹⁰ է։ Երբ. Ա. 10-12 համարներում Նայրը Որդու մասին ասում է. «Բայց դու միշտ նույնն ես»։ Այս հարվածը մեջբերում է Սաղմ. ՃԱ. 26-28-ից, որն ուղղված է Նորը (Եսակին), իսկ Եբրայեցիների Ա. 10-12 հարվածը վերագրում են Նիսուսին։ Այսինքն Նիսուս և Նայրը նույնն են։ Եւ ինչպես Նայրն է անփոփոխ, նույնպես և Որդին՝ Նիսուս։

Մի քանի համարներ, որոնք հաճախ շահարկում են բրուկլինյան քարոզիչները

Կողոս. Ա. 15

«Նա պարկերն է աներևույթ Աստծու, անդրանիկը բոլոր արարածների»։

Այս համարից ելնելով Եհովայի վկաները պնդում են, որ Նիսուս սրեղծվածների անդրանիկն է, այսինքն՝ առաջին սրեղծվածը, ծնունդը։ Իսկ այդ դեպքում նշանակում է, որ Նիսուս հրեշտակ է, իսկ եթե հրեշտակ է, ապա Միքայելն է, քանի որ Միքայել անունը եբրայերենից թարգմանաբար նշանակում է «ո՛վ է Աստծու նման»։

Բրուկլինյան թարգմանությունն այս համարը ներկայացնում է այսպես.

«Նա անսրեղծանելի Աստծու պարկերն է՝ բոլոր սրեղծվածների *մեջ* անդրանիկը»։

Այս թարգմանության մեջ բրուկլինյան հրապարակիչները, ինչպես իրենք են սիրում ասել՝ հասկանալի լինելու համար, մի փոքրիկ բառ են ավելացրել՝ *մեջ*, որն անշուշտ ոչ թե հասկանալի է դարձրել փոքսպը, այլ ամբողջովին աղավաղել՝ հարմարեցնելով բրուկլինյան դավանանքին՝ այն է ցույց տալ որ Նիսուս սրեղծված է։ Քանի որ նման կառուցվածքի դեպքում՝ *մեջ* բառը հուշում է, որ «անդրանիկ»-ը արդեն իսկ պարկանում է «սրեղծվածների» բազմությանը և այլ բացառություն տալ հնարավոր չէ։ Մինչդեռ ոչ մի բնագիր՝ հունարենով մեզ հասած, չունի *մեջ* կապը։

Նունարենն է.

ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου πρωτότοκος πάσης κτίσεως.

Նամեմարությունը հունարենի հետ ակնհայտորեն ցույց է տալիս, որ բրուկլինյան թարգմանությունը միպոմնավոր արած թարգմանություն է։ Իսկ *παῖς*-բոլոր բառի համար և ոչ մի բառարան չի տալիս *մեջ* իմաստը¹¹։

Իսկ *πρωτότοκος πάσης κτίσεως* դարձվածքը նշանակում է ոչ թե սրեղծվածների մեջ անդրանիկ, այլ բոլոր սրեղծվածներից առավելը, սրեղծվածներից նախապարիվ լինելը և ոչ՝ առաջին ծնունդը։ Դա լավագույնս երևում է Սաղմ. ՉԸ. 28 համարից.

«Ես իմ անդրանիկ որդին կդարձնեմ նրան, և բարձր՝ քան երկրի բոլոր թագավորները»։

Այսպիսի Դավթին, որը Նեսսեի կրպսեր որդին էր, Աստված անդրանիկ է հռչակում։

⁹ Եբր. ԺԳ. 8։

¹⁰ Մեծությունների անփոփոխ լինելը ցանկացած պարագայում՝ ժամանակի մեջ, ժամանակից դուրս և այլն։

¹¹ Եհովայի վկաները նման պարագայում ասում են, որ բոլոր թարգմանություններն են սխալ, իսկ երբեք եղում է կարարվում հունարեն բնագրին, շեշտում են հունարենի Westcott-Hort-ի բնագիրը։ Նշենք որ այս պարագային Կողոս. Ա. 15 համարը Nestle-Aland-ի և Westcott-Hort-ի բնագրերում չեն փոքրերվում։

«Անդրանիկ» բառը հունարենում¹² նույն *πρωτότοκος*-ն է: Նշենք նաև, որ եբրայական բնագրում רִבְּרָ – *πρωτότοκος* - ն ունի *զիսավոր, առավելություն ունենալ* իմաստը:

Նին Կրակարանում նման «փոփոխությունների» միշտ կարելի է հանդիպել: Օրինակ Նոյի պարմության մեջ.

«Նոյը սթավիկում գինությունից՝ իմացավ, թե ինչ է արել իր նկարմամբ իր կրտսեր որդին»: Այսպես ակնարկվում է Քամը, որ կրտսերը չէր, այլ միջինը որդին էր. կրտսերն էր Նաբեթը (Ծննդ. Թ. 24):

Այսինքն՝ Աստված նախապարվությունը փալիս է Նաբեթին, իսկ Քամը գրկվում է իր առավելությունից: Ծննդ. ԽԱ. 50-52-ի համեմատությունը Երեմիա IԱ. 9-ի հետ ցույց է տալիս նույն իրողությունը:

«Նովսեփն իր անդրանիկ որդու անունը դրեց Մանասե, «Որովհետև, - ասում է, - Աստված ինձ մոռացնել ցվեց իմ ու իմ հոր բոլոր վշտերը»: Երկրորդ որդու անունը անունը դրեց Եփրեմ, «Որովհետև, - ասում է, - Աստված ինձ բազմացրեց իմ փառապանքների երկրում»:

Բայց Երեմիայի մեջ Աստված ասում է.

«Քանզի Իսրայելի համար ես Նայր եղա, եւ Եփրեմն իմ անդրանիկն է»:

Այսինքն՝ Մանասեի անդրանկությունը փոխանցվեց Եփրեմին: Օգտագործված է նույն *πρωτότοκος* բառը:

Նկատենք, որ եթե Պողոս առաքյալը ուզեց ասել, որ Նիսուս առաջին սրբեղծվածն է, կօգտագործեր ոչ թե *πρωτότοκος* բառը, այլ հունարենում այդ իմաստն արտահայտող մեկ այլ բառ՝ *πρωτόκτιστος*, որը չի հանդիպում Նոր Կրակարանում:

Կողոս. Ա. 16-17

Մեր թարգմանությունն է.

«Որովհետև նրանով սրբեղծվեց այն ամենը, ինչ որ երկնքում է եւ ինչ որ՝ երկրի վրա, ինչ որ երևում է եւ ինչ որ չի երևում. թե՛ գառներ, թե՛ փերություններ, թե՛ պեպություններ, թե՛ իշխանություններ, - ամեն ինչ նրանով եւ նրա՛ համար սրբեղծվեց, եւ նա կար առաջ, քան ամեն ինչ, եւ ամեն ինչ նրանով է կանգնած հաստատ»:

Հունարենն փոքրիկ է.

ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὄρατα καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτὸς ἐστὶν πρὸ πάντων καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν.

Բրուկլինյան հրապարակությունն այս փոքրն ունի.

«Որովհետև նրա միջոցով սրբեղծվեցին *մնացած* բոլոր բաները երկնքում եւ երկրի վրա, տեսանելի եւ անտեսանելի բաները՝ թե՛ աթոռները, թե՛ փերությունները, թե՛ կառավարությունները եւ թե՛ իշխանությունները: Այդ ամենը սրբեղծվեցին նրա միջոցով եւ նրա համար: Նա նաև բոլոր բաներից առաջ էր, եւ *մնացած* բոլոր բաները նրա միջոցով սկսեցին գոյություն ունենալ»¹³:

Բարեխիղճ հրապարակիչները գտնե ընդգծված բառերը փակագծերի մեջ կվերցնեին, ցույց տալով համար որ դրանք չկան հունարեն բնագրերում. բերված հունարեն փոքրիկ

¹² 70-ից թարգմանության մեջ:

¹³ ՆԱԹ, էջ 1763: Ընդգծումը մերն է:

նույնն է Nestle-Aland-ի և Westcott-Hort-ի հրապարակություններում: Ի՞նչ նպատակ է հետապնդում այդ մեկ մնացած բառը: Նույնը, ինչ նախորդ օրինակում: Առանց այդ *մնացած*-ի փոխարեն ասում է, որ Տիմոս սրբազաններից առաջ է, այսինքն սրբազան չէ, մինչդեռ այդ մեկ *մնացած* բառը, որ երկու անգամ ավելացրել են հրապարակիչները, ցույց է տալիս միայն մեկ բան՝ Տիմոս պարկանում է այդ *մնացած*-ների բազմությանը, այսինքն՝ սրբազան չէ:

Բրուկլինյան հրապարակիչները այդ խնդիրը լուծելու համար բերում են Ա. Կորնթ. Ը. 6 համարը, ուր օգտագործված է հունարեն *միջոցով* բառը.

ἀλλ' ἡμῖν εἷς θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτόν.

Այսպիսի օգտագործված ծիսադրությունը, ըստ Եհովայի վկաների, Տիմոսին ստորադասում է Տիեզերքի արարչության մեջ: Եւ, շարունակելով, նրանք պնդում են, որ Կողոսացիների թղթում կարելի է հասկանալի լինելու համար *πάντα*-ն թարգմանել *մնացած բոլոր* բառերով, ինչպես Ղուկ. ԺԳ. 3-ում. «Կարծում եք, թե այն գալիլեացիները, որոնք այդպիսի պատահարների ենթարկվեցին, ավելի մեղավոր էին, քան բոլոր գալիլեացիները»: Նույնպես այսպիսի ունի նույն *πάντα* ձևը, որը, հասկանալի լինելու համար, բրուկլինյան հրապարակիչները թարգմանել են «մյուս»՝ այսինքն *մնացած բոլոր* բառերով: Եւ, եթե այս սկզբունքը ճիշդ է Ղուկասի մոտ, ճիշդ կլինի նաև Դավթի մոտ: Ոչ ավել, ոչ պակաս՝ երկաթյա փրամախություն:

Մինչդեռ նման դեպքերում անպայման պիտի բնագրերում բացակա բառերը վերցնել փակագծերի մեջ, ինչը միտմունավոր չի արվել: Ավելին, Ղուկասի մոտ ամենեւին հարկ չկա *πάντα* թարգմանել *մյուս*-ով, առանց դրա էլ փոխարին անհավանական է և կարիք չունի մի բանի, որը ոչինչ չի տալիս: Սա, շախմատային լեզվով ասած, թաքնված քայլ է¹⁴, որ հետագայում (մեր պարագայում՝ Կողոսացիների Ա. 16-17-ում) կարելի լինի ուզածը ներկայացնել որպես ճշմարտություն:

Մյուս կողմից, եթե հունարեն *δι'* նշանակում է ստորադասություն Տիմոսի պարագային, ապա ի՞նչ կարելի ասել այդ նույնը այն համարների մասին, ուր օգտագործված է այդ նույն *δι'* բառը, օրինակ՝ Տիմ. ԺԱ. 36, Եբր. Բ. 10 համարների համար, ուր Աստված Իր մասին է ասում՝ *δι'* նախորդով: Ինքն իրեն ստորադասում է - nonsense !

Եսայի ԽԴ. 24-ում կարդում ենք. «Ես եմ Տերը, որ անում, կարարում եմ ամեն ինչ, միայնակ փարածեցի երկինքը և հասարակեցի երկիրը»: Ներկայումս, եթե մեկի միջոցով է արարվում Տիեզերքը, ապա այդ մեկը նույն ինքն է: Նենց սա է այն սկզբունքը, որի համաձայն Տիմ. Կրակարանի ԴԴ (Եսեյի)-ն նույն Տիմոսն է:

Կողոսացիների այս մի բանի համարի բնությունը և բրուկլինյան թարգմանության հետ համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Եհովայի վկաների ներկայացրած հրապարակությունը մի լավագույն օրինակ է բոլոր թարգմանիչների համար, թե ինչպես պետք չէ թարգմանել:

(Շարունակելի)

Տ. ՂԵԻՌՆԴ ՔԱՆԱՍԱ ՄԱՅԻՆՅԱՆ

¹⁴ Արարարը ամենաս թվացող քայլ, որ ոչ մի բան չի տալիս խաղին, բայց մի բանի քայլ հետո պարզվում են դրա նպատակն ու հետեանքները:

ԷՄՈ ԵՆՈ-ԱՄՇԱԿՈՒՅԹ

Այսօր մեր իրականության մեջ մարդկային հասարակությունը կանգնած է բազմաթիվ մարտահրավերների առջև: Նասարակությանը մարտցվող գաղափարները շոյում են շարերի քիմքը՝ դառնալով ընդհանրության կործանման և նորանոր աղերների պարծառ: Արդարքինից գեղեցիկ թվացող նմանապիպ գաղափարախոսությունները դեմ են հասարակության մեջ ընդունված ընկերային և բարոյական նորմերին: Այսպիսի քարոզչության հերքականքով ունենում ենք հոգեւոր և ազգային արժեքներից հեռացած, կրթությունն անարհույժ, քաղաքական զարգացումներից անարդյակ, մշակութատյան երիտասարդների հոծ զանգված, որոնք չունենալով բնականոն արժեհամակարգ, հայրնվել են բարձիթողի վիճակում: Այդ երիտասարդների միջին դարակալի միջավայրը օտարի կողմից լցվում է աղբով, որով սնվում է երիտասարդը և վերածվում ապագային փառքի:

Վերջին շրջանում հանդիպում ենք նմանապիպ քայքայիչ ենթամշակույթի ներկայացուցիչների՝ մուգ ներկած աչքերով, մի աչքը ծածկող թևք մազափնջով, երկար եղունգներով, մարմինը պիքլ գրկած սև ու վարդագույն զգեստներով փարփոխակ պարանիների ու աղջիկների, որոնք, քայլելով մեր քաղաքի փողոցներով, սովորաբար արժանանում են պաշտական անցորդների «հաճոյախոսություններին» կամ, լավագույն դեպքում, լուր կշտամբանքին: Նրանց կոչում են «Էմո»-ներ:

«Էմո» բառը ծագում է լատիներեն **emotional** (Էմոցիոնալ, զգացմունքային, դյուրագգաց) բառի կրճատումից, որն ավելի շուրջ երաժշտություն է, քան կենսաճ, քանզի Էմոները սկզբնական շրջանում եղել են նույնանուն ռոք երաժշտության երկրպագուներ (հիմնականում դեռահասներ), իսկ հետո ձևավորվեց Էմո երիտասարդական ենթամշակույթը: Տվյալ ռոքի ուղղությունը հիմնադրել է ամերիկյան «Ռայթս օֆ Սփրինգ» խումբը: Անցյալ դարի 80-ականներին (առաջին անգամ այս եզրույթն օգտագործվել է 1985 թ.), իսկ 90-ական թվականներին «Էմո» ոճը փարածվեց ամբողջ աշխարհով, անկախ նրանից՝ հերքումներն այդ երաժշտության հանդեպ սեր ունեն, թե ոչ: 2000 թվականին այն դարձավ ենթամշակույթային երևույթ:

Էմո ենթամշակույթին պատկանող անձանց անվանում են **emokid** (kid - երեխա, դեռահաս), **emogirl** (անգլ. girl - աղջիկ), **emoboy** (անգլ. boy-պղա): «Էմոն» պահպանում էր ավանդական պանք ռոքի երանգները, սակայն երգերի թեմաները խիստ անձնականացվում էր ու վերաբերում էր կյանքի, սիրո, մահվան փիլիսոփայությանը:

Առաջին Էմոները, որոնք իրենց «իրական Էմոներ» էին համարում, բուսակեր էին, ալկոհոլ և թմրանյութեր չէին օգտագործում ու չէին ծխում: Նագնում են միմիայն վանդակավոր շորեր: Այս ենթամշակույթին դասվող անձանց գլխավոր կանոնը՝ զգացմունքների արտահայտումն էր: Նրանք փառքերվում էին ինքնաարտահայտմամբ, դեմ էին անարդարությանը, ունեին առանձնահատուկ, զգայուն աշխարհընկալում: Էմոյի գաղափարախոսությունն այն էր, որ միայն թախիծի կամ լքվածության դեպքում մարդ կարող է ճանաչել կյանքի իրական իմաստը: Դրա համար էլ հաճախ **emokid**-երը խոցելի էին և շուրջ էին ընկնում ընկճալի մեջ: Չենք սխալվի, եթե ասենք, որ Էմո ենթամշակույթի կրողները, իրենց անպրամարա-

նական մտածողությամբ (աշխարհընկալմամբ) արմատավորում են դեպրեսիա և քարոզում ինքնասպանություն:

Ժամանակակից էմոները զգալիորեն տարբերվում են «խրական էմոներից»: Նրանք 12-18 տարեկան անհավասարակշիռ երիտասարդներ են՝ «էմո փոքրիկներ», որոնք առանձնապես են բարձր հուզականությամբ և հասարակական կարծիքի նկատմամբ արհամարհական վերաբերմունքով: Այս անտարբեր ու մեկամաղձուր դեմք ունեցող պատանիները հաճախ չափազանց տխուր են և դեպրեսիվ, և կամ չափազանց ուրախ: Նրանք ամեն կերպ փորձում են շրջապատին ցույց տալ իրենց հոգեվիճակը, չեն ամաչում իրենց արցունքներից ու կարող են բոլորի աչքի առաջ լաց լինել: Դեպրեսիվ էմոները նույնիսկ հոգեկան ու ֆիզիկական ցավ պատճառելով փորձում են վնասել իրենց: Այս իսկ պատճառով էմո պատանիներն ավելի հաճախ են ինքնասպանության փորձ կատարում, քան սովորական պատանիները: Շատերի մեջ նույնիսկ տարածված կարծիք կա, որ իսկական էմո պատանիները 18 տարին լրանալուն պես պետք է ինքնասպան լինեն:

Էմոները հագնում են սև հագուստ՝ վարդագույնի, մանուշակագույնի կամ այլ վառ գույների գուգակցությամբ, ինչպես նաև աչքերն ու եղունգները սև են ներկում: Բացի այս ամենը, կրում են տարբեր տեսակի թևկապեր, մաքրածայրերը կտրված ձեռնոցներ, արծաթագույն նախշերով գոտիներ, կրծքանշաններով զարդարված պայուսակներ, պարանոցին հասար շղթաներ, մուգ ակնոցներ, կիպ գրկող ջինսեր, ինչպես նաև գանգերի և ոսկորների պատկերներով բազմաթիվ աքսեսուարներ: Նման հագուստով պատանիներն ուշադրություն են գրավում նաև իրենց դիմափառադրմամբ և սանրվածքով, որն արտահայտվում է մուգ սև ներկած աչքերից մեկի (հիմնականում ձախ) մազափնջով ծածկվելով:

Առհասարակ, նրանք պետք է շատ արտահայտիչ տեսք ունենան ու տարբերվեն ուրիշներից. «Մենք այնպիսին ենք, ինչպիսին կանք ու չենք վախենում տարբերվել», -ասում են էմոները: Այս երիտասարդները լսում են էմո երաժշտություն և հեղինակում են իրենց ռոք կուրբերին (Տոկիո Նոթել, Ավրիլ Լավին, AFI, Գրին Դեյ), ամեն ինչում փորձում են նմանակել նրանց:

Իրենց գաղափարախոսություններն արտահայտում են զգեստների գունային խորհրդաբանությամբ. վառ գույնը՝ սևի մեջ. մի կողմից մութ ու մռայլ աշխարհ, մյուս կողմից՝ սեր, ռոմանտիկա:

Առաջին էմոները Նայաստանում հայտնվել են 2007 թվականին: Եթե սկզբնական շրջանում հայ էմոներին կարելի էր միայն Երևանում տեսնել, ապա այսօր էմոյականությունը տարածում է գրել Նայաստանի մի շարք մարզերում: **Այս ենթամշակույթը դժվար է ընկալել և դարձնել մերը, որովհետև խորթ է մեր մտածողությանը, և մենք պարտադիր չենք օտարի ներմուծած, բարոյականությունից զուրկ նորմերը ընդունելու մեր կյանք, առավել ևս փոփոխելու, այդ իսկ պատճառով մեր հասարակությունն իր վերաբերմունքով ցույց է տալիս, որ այլախոհության համար տեղ չունի:** Իրենց անընդունելի համարող այլախոհության կրողներն իրենց անբարո արարքներն ամբողջացնելու համար հավաքվում են աչքից հեռու վայրերում՝ երկաթուղային կայարաններում, լքված բնակարաններում, ինչպես նաև մեծ խմբերով հաճախ շրջում են Կասկադում, Կոմայգում և Կարապի լճի շրջակայքում:

Իրենց էմո համարող հայ պատանիներն ու աղջիկները հաճախ ծանոթ չեն էմո մշակույթին: Նրանցից շատերն աթեիստներ են, ոմանք սապրանիստներ: Նայ էմոների ճնշող մեծամասնությունն աղջիկներ են, որոնք ոչ միշտ են պահպանում էմոյական ավանդույթները: Իրավիճակի հիմնական պարզառը հայ էմոների անգրագիտությունն է: Նրանք իրենց էմո են անվանում նույնիսկ ծանոթ չլինելով էմո մշակույթի հիմնական ավանդույթներին: Մինիմալիստական մրաձեղակերպով այդ պատանիներն ու աղջիկները բավարարվում են ընդամենը վառ հագուստով և իրենց մարմինը խռչարանգելով: Եւ այն ինչ մենք առօրյայում փեսնում ենք, ընդամենը ցածրորակ նմանակումն է ԱՄՆ-ում ու Եւրոպայում փարածում գրած երիտասարդական շարժման կամ այլընտրանքային նորաձեւության վաղ ցուցադրության:

Էմոյական մշակույթի բացասական գաղափարախոսությունը երիտասարդներին անջատում է հասարակությունից և նույնիսկ սրիպում ինքնասպանություն գործել: Այս իմաստով առավել անպաշարպան են աղջիկները: Կորցնելով հոգեկան հավասարակշռությունը՝ կյանքը նրանց համար դառնում է անիմաստ կամ ամոթալի: Անկասկած, շատերի գլխում ծագում է այս գաղափարը՝ կյանքին վերջ դնել, բայց ոմանք միանգամից հաղթահարում են այն, իսկ ոմանք՝ դառնում մահվան գերին: Այս դրդման հեղինակներն անկասկած ունեն մի չար մրադրություն՝ խեղաթուրել մարդկային միտքը, ինքնասպանությունը դարձնել երանելի հանգիստ: Եւ բանի որ այս ենթամշակույթի ուսուցման հիմքը հուգական ազդարությունն է, ապա այն իր մեջ մեծ չափերի հասնող վրանգ է կրում: Եթե վերացնենք մեր առջև դրված սահմանափակումները, ապա մեղանշած կլինենք ոչ միայն Աստծո առջև, այլ դրանով ոչնչացրած կլինենք մեզ և մեզ շրջապատող անձանց :

Այս սոցիալ-հոգեբանական խումբը միտումնավոր իր շրջանակների մեջ է ներգրավում դեռահասներին, որովհետև նրանք ինքնահաստատման խնդիր ունեն և երբ բախվում են ծնողների և հասարակության բարոյական սահմանափակումներին, ինտելեկտում են այն ենթամշակույթներին, որոնք պարարտ հող են սրելծում արտահայտելու իրենց զգացմունքները, որը կարող է ավարտվել ինքնասպանությամբ:

ԵՐԵՄԻԱ ԱՐԵՂԱ ԱՐԳԱՐՅԱՆ

ԳԻՐԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆ,

ԱՂՏԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՐԵՆԻՆԵՐԻ ԽՐԱՄԾԱՆՔԸ

Կամ՝ Ինչ էր կարարվում «Արյան և արցունքի երկրում»

Յակոբ Զյունցյեք, Արյան և արցունքի երկրում, Տպագրություններ Միջազգայրից աշխարհամարտի տարիներին (1914-1918), Գերմաներենից թարգմանեցին՝ Դ. Սարսյան և Է. Մակարյան, Երևան, ԵՊՏ հրատ., 2011:

Բերանն արևոտ Մարդակերը էն անբան
Նազար դարում հագիվ դառավ Մարդասպան.
Ձեռքերն արևոտ գնում է նա դեռ կամկար,
Ու հեռու է մինչև Մարդը իր ճամփան:
Նովի. Թումանյան

Մտքեմում է Նայոց Մեծ Եղևոնի 100-ամյակը, և ինչքան մտքեմում է, այնքան Թուրքիայի ամենացավոտ նյարդը սկսում է ավելի անհագնորեն ջղաձգվել: Եւ դա հասկանալի է. արդեն երկու տասնյակից ավելի պետություններ ճանաչել են Նայոց Ցեղասպանությունն ու դատապարտել այն: Իսկ բոլորովին վերջերս Ֆրանսիայի Ազգային ժողովը ընդունեց հայոց ցեղասպանությունը ժխտողներին քրեական պարասխանաբանության ենթարկելու մասին օրինագիծ: Եւ այսպեղ Թուրքիան ընկավ հիպերիայի մեջ. նախ անմիջապես եւր կանչեց իր դեսպանին, Ֆրանսիային սպառնաց մի քանի փուլանոց պարժամիջոցներ կիրառելու անհեռանկար հոխորարանքով, որոշ ժամանակ իր մեջ թուրքավարի մրաձեց, ապա դարձյալ ապավինելով իր հոգևոր ու դիվանագիտական կարգախոսին՝ «Նամբուրիք այն ձեռքը, որը չես կարող կտրել», դեսպանին նորից եւր ուղարկեց, հույսով, որ ամեն ինչ դեռ կորած չէ: Այդ ընթացքում օրինագծի շուրջ դարձյալ քննարկումներ եղան, և թեպէս իրավական հարցերի հանձնաժողովը գրավ, որ օրինագիծն իր Էությունը հակասահմանադրական է, այնուամենայնիվ Ֆրանսիայի Սենատը ընդունեց այն: Այժմ օրինագիծը քննարկվում է Սահմանադրական Խորհրդում: Սպասումը թեպէս նյարդայնացնող է, բայց մի բան այլևս անշրջելի է՝ այսօր լինի, վաղը, թե մյուս օրը՝ օրինագիծն ընդունվելու է: Եւ Ֆրանսիայի օրինակին հետևելու են նաեւ երկրներ: Իսկ մինչ այդ հարցը կախված է մնալու օդում՝ մինչև ե՞րբ է թուրքը թաքնված մնալու իր պարմության արյունոտ պասքառի հետևում: Մինչև ե՞րբ է թուրքի աչքին ձյունը սև ու արյունը ջուր երևալու: Իրենց մեջ կան նաեւ պարմություն իմացող ու խիղճ ունեցող մարդիկ, որ իրենց պետական այրերին անընդհար հուշում են՝ վերջ տվեք ջայլամի քաղաքականությանը, հանեցեք մախաթը ջվալից, թե չէ մի օր անակնկալ դուրս է գալու և աչքերդ հանի:

Մեծ Եղեռնից հետո թուրքի գազանաբարո վարքի և նրա կապարած անպարագիծ ոճ-րագործության մասին հազարավոր գրքեր են գրվել, հազարավոր փաստաթղթեր են հրապարակվել, գիտաժողովներ են անցկացվել, վավերագրական բազմաթիվ ֆիլմեր են ցուցադրվել, և դա շատ բնական է, քանզի չափազանց անսահման է ողբերգության ցավը, և չափազանց փարոզունակ է այդ ցավի մասին պարմող փաստացի նյութը:

Եւ անա բոլորովին վերջերս Նանս-Լուկաս Քիզերը վերահրապարակեց Յակոբ Քյունցլերի «Արյան և արցունքի երկրում» գիրքը, որի հանձնարարականում կարդում ենք. «Գիրքը նվիրված է Նայոց Յեղասպանությանը: Քյունցլերը ակնապես է եղել 1915 թ. Ուրֆայի հայ բնակչության բնաջնջմանը: Նրա նկարագրությունները հաստատում են, որ հայ ժողովուրդը նահապտակվել է օսմանյան կառավարության նախապեսած ծրագրի համաձայն»:

«Արյան և արցունքի երկրում» գրքի վերահրապարակման առիթով Նանս-Լուկաս Քիզերի գրած առաջաբանից տեղեկանում ենք, որ Յակոբ Քյունցլերը ծնվել է 1871 թ. Ափենցել Աուսերհոդեն կանտոնի Նունդվիլ գյուղում: Ծագումով չքավոր ընտանիքից էր և մանկության տարիներին հաճախ է աշխատել: Վեց տարեկան հասակում կորցրել է հորը, տասնմեկում՝ մորը, որից հետո մեծացել է ազգականների մոտ: Սովորել է հյուսնի արհեստը, ապա 1891-ին մեկնել է Բազել, որտեղ ստացել է հիվանդախնամի կրթություն: 1898 թ. Ուրֆա մեկնած բազելցի բժիշկ Ներման Քրիստի միջոցով, բեռլինցի հոգևորական Յոհաննես Լեփսիուսը ծանոթացել է Քյունցլերի հետ և նրան ներգրավել «Նայկական նպաստամատույց» կազմակերպության մեջ: Որպես այդ կազմակերպության աշխատակից, 1899 թ. Յակոբ Քյունցլերը ուղևորվել է Ուրֆա, որտեղ ստանձնել է բժիշկ Ներման Քրիստի օգնականի պաշտոնը: Նույն տարում Լեփսիուսը՝ իր ղեկավարած «Նայկական նպաստամատույց» կազմակերպության հիման վրա ստեղծել է «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» կազմակերպությունը՝ Բեռլինն ընտրելով որպես նստավայր: Քյունցլերի հիվանդանոցը, որը 1897 թ. հիմնել էր ցյուրիխցի բժշկուհի ժոզեֆին Յյուրխերը, դարձավ Ուրֆայում բժշկական գործի խաղաղ բևեռ:

Փաստորեն հայկական ջարդերը պարճառ դարձան, որ եւրոպացիները «Թուրքիայի խորքերում» բարեգործական աշխատանքներ ծավալեն: Դեռևս 1895 թ. վերջերին Ուրֆայում տեղի ունեցավ՝ այնտեղ գտնվող ամերիկացի միսիոներուհի Կորինա Շաթուրի բնութագրմամբ՝ «Ողջակիզում», որի ժամանակ բարյոտով ողողված 3000 հայեր հրկիզվեցին քաղաքի մեծ եկեղեցում: Նույն տարում, նույնքան մեծ թվով՝ գրեթե բացառապես տղամարդիկ, զոհվեցին Ուրֆայի փողոցներում և փնթում տեղի ունեցող կոտորածների ժամանակ: Իսկ հրեաներն ստացան դիակները քաղաքից դուրս հանելու և ընդհանուր գերեզմաններում թաղելու նողկալի պարտավորությունը: Օսմանյան արևելյան նահանգներում իրագործված ջարդերը, որոնց զոհ գնաց 100.000 հայ, և որոնց մասին լուրը 1895 և 1896 թթ. եւրոպական և անգլոսաքսոնական աշխարհի բոլոր մասերում գայլույթի ալիք բարձրացրեց: Այդ իրադարձություններից առաջացած ցնցումը Լեփսիուսի, Յյուրխերի, Քրիստի և Քյունցլերի նման մարդկանց մղեց ուժ դարձավ, որպեսզի անխնայ նվիրումով տեղական գործունեություն ծավալեն օսմանական Թուրքիայում մարդու իրավունքների, ազգային փոքրամասնությունների և կրոնական բախումների բնագավառներում: 1895-ի ջարդերը շատ եւրոպացիների և ամերիկացիների ուղեղներում դրոշմեցին «արյունաբքու սուլթանի» «Բարբարոս իսլամի»

և «վայրագ թրքության» կարծրաբերի և հարաբեր պարկերներ: Մյուս կողմից, մասնավորապես գերմանացի քարոզիչները, հայերին ներկայացնում էին որպես «այլասերված ցեղ», «Արևելքի հրեաներ», որոնք դավեր էին լարում և միջազգային հասարակության մեջ զբաղված էին բանասարկություններով՝ ուղղված Թուրքիայի կուռ և հայրենասեր մեծամասնության դեմ: Եւ հենց այդ պարճառով անմիջապես հիմնադրված բարեգործական կազմակերպությունների Թուրքիա ուղարկված ներկայացուցիչները 1896-1897 թթ. որևէ դիվանագիտական, բացի բրիտանացիներից, իրենց գործունեության մեջ ազդու աջակցություն չստացան: Գերմանական դիվանագիտությունը հրաժարվում էր որևէ հովանավորություն ցույց տալուց այն հայրենակիցներին, որոնք զբաղվում էին հայերի քաղաքականապես նորը թեմայով և ճանապարհորդում էին օսմանյան արևելյան նահանգներով: Սակայն պարկերը փոխվեց մի բանի տարի հետո: Այդ ժամանակ գերմանացիները մեծ ջանք էին թափում տիրապետության ստեղծված գերմանական միսիոներական հեռակներին, այդ թվում և Ուրֆայում եղածներին՝ դրանք Թուրքիայի հետ իրենց քաղաքականության մեջ օգտագործելու նպատակով:

Յակոբ Քյունցերը դարձավ գլխավոր հեռակները Յոհաննես Լեփաուսի փոքրիկ առաքելական կազմակերպության, որը 1896-ին ամերիկյան բողոքական միսիոներության առաջարկով որպես կենտրոն ընտրեց Ուրֆան: Իր գործնականությամբ և վստահությամբ Քյունցերը ներկայացնում էր Լեփաուս անխնայ իդեալիստի և հրապարակախոսի հակաընդդեմ: Վերջինս իր անձնական մեծ նվիրվածությամբ երեք տասնամյակ շարունակ ոչ միայն օգնություն հասցրեց գոհերին, այլև անգնահատելի հրապարակախոսական գործունեություն ծավալեց հանուն Հայ Դարի: Քյունցերը նաև շնորհալի գրող էր: Նրա ուժը՝ ապրածը անմիջապես նկարագրելու կարողության մեջ էր: մի բան, որի նշանակությունը դուրս է գալիս անձնականի շրջանակներից: Քյունցերը բազմաթիվ հոդվածներ է հրապարակել թերթերում և ամսագրերում: Նա գրել է նաև տասից ավելի գրքեր ու գրքույկներ: Նա խոսում էր թուրքերեն, քրդերեն, հայերեն և արաբերեն: Որպես հաղորդասեր մարդ, նա շփման մեջ էր Ուրֆայի աշխույժ և լարված տարածաշրջանի մարդկանց ամենատարբեր խմբերի հետ: Այսպես օրինակ, 1901 թ. նրան տեսնում ենք Ուրֆայի գավառի սահմաններից էլ դուրս, քրդերի ազդեցիկ առաջնորդ Իբրահիմ փաշայի վրանում՝ որպես վերջինիս հյուր: Ասորիների համար դպրոց էր հիմնել: Նա մտք ընկերներ ուներ քրդերի, թուրքերի, արաբների, ասորիների և բնականաբար՝ հայերի շրջանում, որոնք առաքելական իր աշխատանքում առաջին տեղն էին գրավում: Թեև նրա շարադրանքները գերծ չէին իր ժամանակներին հատուկ կարծրաբերից, այնուամենայնիվ դրանք, ընդհանուր առմամբ, աչքի են ընկնում իրենց բաց հայացքով դեպի կրոնական, սոցիալական կամ ազգային պարկանությունը, ինչպես նաև կուսակցությունն ու գաղափարախոսությունը շրջանցող հեռապարկերով և ընկալման բազմազանությամբ: Նրա գրվածքները հարուստ են առօրյայի պարմության կարևոր մանրամասներով:

Յիմա ժամանակն է հայտնի նախապարմությամբ թարմացնելու մեր հիշողությունները...

1908 թ. երիտթուրքերը (միութենականները), որ մինչ այդ գործում էին ընդհատակում, սուլթանին զրկեցին իշխանությունից և վերահաստատեցին 1876 թ. օսմանյան սահմա-

նադրությունը: Երիտթուրքերը հրապարակով զոջում էին 1890-ական թվականների կոպտ-րածների համար, մի բան, որ շար ավելի դյուրին էր, քանի որ դրանք կարելի էր նշավակել որպես «հին վարչակարգի» ռճրագործություններ: Սակայն հեղափոխական խաղաղական ուժերն իրենց երկար սպասեցին չորվեցին: Նրանց անհանգստացնում էր հարյուրամյակներ շարունակ ենթակա բրիտանյա «խնամակալների» հավասարեցումը, նրանց ինքնավարան վարքագիծը և փոփոխական-մշակութային աշխուժությունը: Վախենում էին, որ ինչպես 1895-ին, նրանք կձգվեն փրկանալ արևելյան նահանգներին, ինչպես նաև Կիլիկիային (Ադանա): 1909 թ. գարնան ջարդերը սահմանափակվեցին Ադանայի շրջանով, սակայն քիչ էր մնում վերածվելին համապարած աղերի, եթե երիտթուրքերը վճռական միջոցներ չձեռնարկեին հեղափոխականների դեմ՝ մայրաքաղաքում և հարկապես Ռոֆայում: Մյուս կողմից, Ադանայի և այլ քաղաքների պաշտոնական վերաբերմունքը երկիմաստ էր և պագ-նապալի հարցեր էր հարուցում ապագա թուրք-հայկական համակեցության վերաբերյալ: Թեպետ և կային հոգեմաշ կասկածներ, բայց հազիվ թե որևէ մեկի մարդով անցներ, որ երիտթուրքերի կուսակցության կարծի կորիզը վեց տարի հետո պիտի գործի դնել ու իրա-կանացիներ ցեղասպանություն: Բանի որ միութենականներն արդեն 1908-ին սահմանադ-րության և քաղաքացիական իրավունքների համար այլևս ազատական մարտիկներ չէին, այլ իշխանամետ հայրենասերներ, որոնք գնալով ավելի էին ձգտում անգիջում ազգայնամո-լության և այլևս շահագրգռված չէին բազմազգ «օսմանիզմի» մեջ, կայսրության փրկած-քային կորուստները Բալկաններում և Մագրեբում նրանց առաջնորդեցին վարչակարգի զգալի կոշտացման: 1913-ից միութենականներն սկսեցին կառավարել ինքնիշխան Լեւոնա-կով: Կուսակցության շար անդամներ, ինչպես վկայում է Բյուրեղերը, սկսեցին առանց բաշ-վելու խոսել «հայերին վերացնելու» անհրաժեշտության մասին, քանի որ հայերը խոչընդո-տելու էին Փոքր Ասիայում, միապարտ ազգային փրկածը սրելով ծելու ծրագրին, որ իշխողնե-րը համարում էին իրենց միակ ելքը:

Ահա այսպեղ է, որ սկսվում է «արյան և արցունքի երկիրը»: Խոր մտախոցությամբ էին հետևում Բյուրեղերն ու հարկապես նրա ամերիկացի համամիսիոներականները կառավա-րության՝ պարերագմին ներգրավվելու մեծածավալ նախապարաստություններին: Բնա-կանաբար նրանք դեռ փոխակ չէին գերմանա-օսմանյան գաղտնի համաձայնագրի մասին, որը երիտթուրքական վարչակարգը 1914 թ. օգոստոսի 2-ին ստորագրեց՝ լցված հպարտութ-յամբ այդպիսի պարվաբեր ընկերակցության համար: Նամաձայնագիրը նախապեսում էր, որ թուրքերը պարերագմի մեջ կմտնեն Գերմանիայի ու Ռուսաստանի միջև պարերագմի բռնկման դեպքում, պարերագմ, որը մեկ օր առաջ արդեն հայտարարված էր:

Նայերի Ցեղասպանությունը փոխի ունեցավ հիմնականում 1915 թ. ամռան ու աշնան ամիսներին՝ արևելյան նահանգների փրկածքում, Սև ծովի և Սիրիական անապատի միջև: Պարմաբան Առնոլդ Թոյնբին, որն Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ որպես երիտասարդ պարմաբան բրիտանական կառավարության հանձնարարությամբ զբաղ-վում էր հայերի ճակատագրով, 1967 թ. խոր ծերության հասկում գրեց. «Տեղահանումները գործադրվում էին կամառոտ և հաշվարկված վայրագությամբ, որպեսզի հնարավորին չափ շար մարդկանց կյանքեր արժենային: Դա միութենականների հանցագործությունն էր: Այն ժամանակվա իմ ուսումնասիրությունը մարքս մեջ թողել է այնպիսի անջնջելի փալավո-

րություն, որը չկարողացավ մթագնել Երկրորդ աշխարհամարտի նացիստների ձեռնարկած ավելի սառնարյուն և լայնածավալ ցեղասպանությունն անգամ»:

Նայերի զանգվածային ոչնչացումը իր սկիզբն առավ 1915 թ. ամռանը՝ Խարբերդի մոտ, Գյուլջուկ լճի ափին, 150 կմ Ուրֆայից հյուսիս: Միայն հենց այդ վայրում քրդի ունեցավ ավելի քան 10.000 փղամարդկանց, կանանց ու երեխաների սպանողը: Որպես ջարդարարներ՝ իշխանությունները վարձեցին սառը զենքով զինված փղացի սունի քրդերին, մինչդեռ հյուսիսում գտնվող Դերսիմի ալևի քրդերը իրենց ինքնավար փարածքը դարձրին հեղափոխականների առանձին խմբերի համար միակ ընդհանուր ապաստարան:

Իր գրքի սկզբում Քյունցլերը գրում է. «Եթե սրանձնում եմ Մեծ պարերագմի ընթացքում Ուրֆայում իմ փեսան ու ապրածը գրի առնելու գործը, ապա դրա պարզապես առաջին հերթին այն է, որ ես միակ չեզոք անձն եմ, որն սկզբից մինչև վերջ ակնապեսը եղավ բոլոր այն սարսափելի եղելությունների, որոնցով Ուրֆան ավելի հարուստ է, քան Թուրքիայում որևէ այլ քաղաք»:

Եւ իրոք Քյունցլերը Ուրֆայում ակնապես է լինում զարհուրելի փեսարանների, որոնք կազմակերպել էին երիտթուրքերի կենտրոնական վարչակարգի կողմից ուղարկված Նալի և Ահմեդ բեյ մարդակերները, որոնք և կազմակերպեցին Ուրֆայում հայ ժողովրդի բնաջնջումը՝ այն իրագործելով ժանդարմների, զինվորականների և անկանոն ուժերի օգնությամբ: «**Կասկած չկար**, - գրում է Քյունցլերը, - **դա ծրագիր էր և ցանկություն**: Դրա համար էլ նրանց՝ հայերին, շարունակ այսպեղից այնպեղ էին բշտում, մինչև որ ոչ մի փղավախվելիք մարդ չմնար» (ընդգծումը մերն է): Բայց ամեն ինչի մասին հերթով...

Քյունցլերը Ուրֆա է հասնում այն ժամանակ, երբ այնպեղ մեծ թափով ընթանում էր գորահավաքը: Սկսվել էր 15-ից մինչև 50 փարեկան փղամարդկանց, այդ թվում նաև քրիստոնյաների, ընդհանուր հաշվառումը, որից խուսափողներին մահապարիժ էր սպանում:

1914 թ. օգոստոսի վերջերին Ուրֆայում լուրեր են փարածվում, որ Զեյթունի հայերն ընդդիմացել են իրենց գավառի գորակոչին: Այդ լուրերի նպատակը մահմեդական բնակչությանը ապակողմնորոշելն ու շփոթեցնելն էր: Նրանք մտածում էին, որ Ուրֆայի հայերն էլ կարող էին հանկարծ ապստամբության դիմել և բարդացնել մահմեդականների վիճակը: Թեև մահմեդականներն Ուրֆա քաղաքում մեծամասնություն էին կազմում (մոտավորապես քրիստոնյաների կրկնակին էին), բայց նրանք գիտեին, որ քրիստոնյաները քաջությամբ ու մանավանդ գործիմացությամբ իրենց գերազանցում էին: Եւ երբ օգոստոսի վերջերին Ուրֆայում լուրեր են փարածվում գերմանացիների փարած հաղթանակների մասին, մահմեդականները հաղթանակի յուրաքանչյուր լուր ցնծությամբ են ողջունում: Եւ միաժամանակ սուր աչքով հետևում էին հայերին, թե արդյոք վերջիններս մասնակից էին իրենց հրճվանքին, թե՞ նկատելի էր որոշ ներքին դժգոհություն: Նայերի պահվածքից դա դժվար չէր նկատել, առավել ևս, որ առանձին հայեր չէին էլ թաքցնում իրենց կարծիքը, ըստ որի գերմանացիները երբեք չէին կարող շահել պարերագմը, քանի որ նրանք անհամեմատ փոքրաթիվ էին:

Պարերագմը թուրքերի համար ուներ նաև մեկ այլ հավելյալ խորհուրդ՝ թալան ու բռնագրավում: Պահեստներում չկար մի բան, որ թուրք սպաները, որպես պարերագմի անհրաժեշտ նյութ, չբռնագրավեին: Տուժյալները, որպես անդորրագիր, սրանում էին ձեռքով գրված գրություններ: Բռնագրավված ապրանքի մեծ մասը, սակայն, գնում էր սպաների

անձնական փորձերը: Այդ էր պարզապես, որ առգրավվում էին ոչ միայն պատերազմին անհրաժեշտ առարկաներ ու ապրանքներ, այլև այն ամենը, ինչը որ հրապուրիչ էր ու արժեք ուներ. օրինակ՝ գորգեր, դիմանկարներ եւ այլ կարգի արժեքներ: Մի խոսքով՝ թալան, պատերազմին օգնելու անվան փակ:

Այդ օրերին Ուրֆայի հայերն ամեն կիրակի իրենց Մայր փառաբանում փղամարդկանց հավաքներ էին անցկացնում: Քյունցլերի վկայությամբ՝ քաղաքի թուրքերը գրեթե ամեն օր սպառնում էին հայերին: Նրանք բացահայտորեն ասում էին. «Վա՛յ ձեզ, հայեր, եթե Թուրքիայի թշնամիներին հաջողվի, որպես հաղթողներ, իրենց ուրբը դնել թուրքական հողի վրա: Ոչ մի հայ երկրի ներսում կենդանի չի մնա, դրա մասին մենք կհոգանք»: Նման իրավիճակում հայ ժողովրդի խնդիրը պարզ է լինել անհրաժեշտության դեպքում պաշարպանվել բնաջնջումից, Թուրքիայի պարսպապարտության դեպքում՝ դիմակայել այնքան ժամանակ, մինչև Անվանի բանակը մտնի երկրի խորքերը: Ամենուրեք, որտեղ հայեր կային, այս ուղղությամբ գաղտնի պարսպապարտություններ էին փնտրում: Սակայն թուրքերը այդ պարսպապարտությունների մասին փնտրեցին: Այդ օրերի մասին Քյունցլերը պատմում է. «Ապրիլյան մի երեկո Ուրֆայի հայկական թաղամասում մեծ անհանգստություն տիրեց: Լսել էին, որ հաջորդ առավոտ ձերբակալելու էին հայ ուսուցիչներին: Անմիջապես եկեղեցում ժողով հրավիրվեց: Երիտասարդությունը դիմադրության կոչ արեց, մեծահասակները, սակայն, դեմ էին դրան: Որոշեցին մի քիչ էլ սպասել:

Հաջորդ առավոտ, իսկապես, փողի ունեցավ ուսուցիչների ձերբակալումը: Տեղի ունեցան նաև փոսային զանազան խուզարկություններ: Նրանց փնտրածը զենք ու փաստաթղթեր էին:

Մի քանի օր անց ժանդարմները Գարմուշում՝ Ուրֆայի մերձակայքում գտնվող միակ հայկական գյուղում, դասալիք հայեր էին փնտրում: Վերջիններս փախել էին մոտակա լեռն ու այնտեղ՝ ամրացել՝ իրենց հեղափոխող ժանդարմներին դիմավորելով կրակոցներով: Ժանդարմները փողում մի քանի գոհ փակեցին. միայն մոտակա քաղաքից օգնական ուժեր սպանալուց հետո կարողացան մի քանի դասալիք բռնել:

Այս միջադեպը զգալիորեն վաթաթարացրեց Ուրֆայի հայերի վիճակը... Ձերբակալված հայերից պահանջում էին ցուցմունք փող, թե որտեղ էին պահում իրենց զենքերը եւ պահանջում էին հանձնել դրանք: Չէ՛ որ հիմա ամեն հայ զենք ուներ: Բայց եւ քաղաքի ամեն երկրորդ բնակիչ զենք ուներ: Հայտնի է, որ Արևելքում, նույնիսկ խաղաղ քաղաքներին, անգնե հնարավոր չէ նույնիսկ հաջորդ գյուղը գնալ...»:

Քյունցլերի մեկ այլ վկայություն. «Երկու հայտնի հայեր, պառլամենտի անդամներ Վարդգեսն ու Զոհրապը, այդ օրերին՝ որպես թուրքական բանտարկյալներ, անցան Ուրֆայի մոտով: Նրանք իրավունք ստացան ճանապարհը շարունակել ձիակառքով: Սակայն Ուրֆայից մեկ ժամ դուրս՝ վրա հասավ նրանց չար ճակարագիրը: Նրանց ուղեկցող թուրք սպան երկուսին էլ գնդակահարեց: Ուրֆայի քաղաքային բժիշկը ձիով շտապ փեղ հասավ եւ մահվան վկայական փակեց: Ըստ այդ վկայականի՝ երկուսն էլ իբր թե մահացել էին քիֆից: Ինչո՞ւ էր այս դեպքում այդքան մեծ կարեւորություն փոխում նման բժշկական փաստաթղթի: Մարդիկ ասացին, որ դա արվեց նրանց կյանքի ապահովագրության մեծ գումարների պատճառով, որոնք կառավարությունն ուզում էր յուրացնել»:

Քյունցլերի պարմածներից այնուհետև Կրեդելանում ենք, որ հուլիսին, երբ արդեն գիպելին որ ուրֆահայության համար նույնպես հասնում էր օրհասական պահը, կանանց դրդմամբ որոշ հայ Կրեդելի անցան եռանդուն բարոզության, ըստ որի՝ հայերի կյանքը փրկելու միակ միջոցը իսլամի ընդունումն էր: Մակայն այդ բարոզիչները շատ բանի չհասան: Հայերի ճնշող մեծամասնությունը նախընտրում էր մահը:

Դեռ հունիսի վերջին Ուրֆա էին հասել Կրեդելանումների առաջին քարավանները հյուսիսից՝ Խարբերդից և Էրզրումից: Նրանք պարմում էին անցած ճանապարհին իրենց գլխին եկած փորձանքների մասին: Ամենասարսափելին այն էր, որ Ուրֆա էին հասնում միայն կանայք ու երեխաներ: Ուրբե՛ղ էին մնացել այն Կրեդելի, որոնք վարահաբար եղել էին մարդկային այս շարասյունների ճանապարհ ընկներու պահին: Դրա մասին ոչ մեկը չգիտեր, կամ ավելի ճիշտ՝ բոլորը գիտեին, սակայն կարծում էին, որ չնշեղով զարհուրելին, կանխվում էր իրականությունը: Իսկ իրականությունն այն էր, որ հղիացած կառավարության ստոր գործակալները Կրեդելանց կանանցից անջարել էին և Տավրոսի լեռներում, Մալաթիայի ու Սամսարի միջև զանգվածաբար սպանել: «Ի՜նչ ողբալի էին այդ կանայք, - գրում է Քյունցլերը, - անպաշտպան մայրերն ու անօգնական երեխաները: Երանելիները նրանք էին, որ երթի ժամանակ մահանում կամ սպանվում էին»:

Բոլորիների խրախճանքն սկսված էր, և նրանք, իրենց արյունոտ մուրթները լիզելով, ապագա մեծ խրախճանքի կանխավայելքի մեջ էին արդեն: «Ամեն ինչ վերջացած է, - ծայրահեղ հուսահատության մեջ ողբում է Ուրֆայի հայերի հոգևոր առաջնորդը: - Իմ ժողովորդը գոհասեղանի վրա է: Մեկը չկա, որ ինձ օգնի: Բոլոր հայերս մահվան գավակներ ենք: Ինձ էլ կյանքի միայն մի բանի օր է փրկած»:

Ծայրահեղ հուսահատության մեջ գրկվող հոգևոր առաջնորդը պաղապագին խնդրում է Քյունցլերին, որ նա գնա Երուսալ, պարմի գեհեհում հայրնված հայերի հանդեպ թուրքերի ոճրագործության մասին, և ջանա համոզել երուսացիներին, որ մի բան անեն մահվան դատապարտված հայ ժողովրդի փրկության համար: Խեղճ մարդը միամտաբար կարծում էր, թե արդարությունն ու խիղճը, ի վերջո, ընդառաջ էին գալու հային, հույս ունեւ, որ եթե երուսական պետությունները հավասարի Կրեդելություններ սպանային հայ ժողովրդի սարսափելի ճակատագրի մասին, համապարասխան քայլեր կձեռնարկեին նրա վիճակը բարելավելու համար: Հոգևոր առաջնորդի հուսահատ վիճակից ազդված Քյունցլերը իրոք որոշում է մեկնել Երուսալ, բայց ճանապարհաձախի համար բավարար դրամական միջոց չունենալու պարճառով չի կարողանում մեկնել: Թեպետ հեղազա ամիսների փորձը ցույց տվեց, որ Ուրֆայում մնալով նա հայ ժողովրդի հրաշքով փրկված Կրեդելանցիների հանդեպ ավելի օգտակար եղավ, քան այն օգնության ակնկալիքը, որով նա պիտի մեկներ Երուսալ՝ ոչինչ կամ դատարկ խոսքում բերելու հեռանկարով: Քյունցլերն իր գրքում մեջբերումներ է կատարում կոտորածից հրաշքով փրկվածների պարմածներից՝ ողբերգության ողջ դիմապարկերը ավելի քան անելի դարձնելու նպատակով: Ներքեներ նրա օրինակին ու լսելը նրանցից մեկին. «Երբ հրաման եկավ մեզ՝ կանանց ու երեխաներին արագադաշել, մեր Կրեդելանց արդեն փրկել էին և ինչպես իմացանք՝ սպանել: Կանանց մի մեծ խումբ գնաց նահանգապետի մոտ՝ խնդրելու, որ մեզ չարտաքսեն, այլ Կրեդելանցիները սպա-

նեն: Մենք մեզ իրավունք վերապահեցինք գոնե մահվան այս ձևը որպես ողորմություն աղերսելու, սակայն այդ շնորհը մեզ չտրվեց, պարտավոր էինք աքսորի ճամփան բռնել:

Մեր Ադիաման քաղաքից մինչև Եփրատ, Սամսարի մոտ կարելի է հասնել տասը ժամում: Սակայն մեզ դիտմամբ այնպես էին ծուռումուռ ճանապարհներով տանում, որ մարդկանց քարավանը այդ ճանապարհին անցավ տասը օրում: Մինչև Եփրատ ընկած ճանապարհին մեր երիտասարդ կանանցից ու աղջիկներից շատերն արդեն անհետացան: Առաջին երկու գիշերները մեզ հանգիստ թողեցին, սակայն հետո ամեն գիշեր մեզ սպիտակ էին իրենց դեռահաս աղջիկներ հանձնել, որոնք հաջորդ առավոտ վերադառնում էին պարվազրկված: Մի անգամ ոմանք համարձակվեցին այդ անառակներին աղջիկների փոխարեն երիտասարդ կանանց տալ: Հաջորդ առավոտ այդ խաբեությունն իրենց թույլ տված մայրերը սպանվեցին:

Քրոջս 12-ամյա աղջկան փրկելու համար, դեմքը սեւացրեցի անճանաչելի դարձնելու աստիճան, գիրկը փակեցի ծծկեր երեխա: Այսպիսով կարողացանք մեզ շրջապատող ժանդարմներին ու քրդերին խաբել. նրանք քրոջս աղջկան երիտասարդ կնոջ փող դրեցին: Երբ Ուրֆա հասանք, արդեն երրորդ ծծկեր երեխան էր նրա գրկում, նախկինները հիվանդությունից էլ քաղցից մահացել էին:

Եփրատի ափին ստիպված էինք երկար մնալ: Այսպես մեր դրամը վերցրին, մեր պատիվը խլեցին: Ով չէր կարողանում դրամ տալ, նրան նետում էին գետը: Մի կնոջ, որից հույս ունեին դրամ կորզել և չկարողացան, մարմինը պարանով կապկպեցին ու այդպես ջուրը նետեցին: Քիչ անց դուրս քաշեցին ջրից ու հարցրեցին, թե հիմա ուզո՞ւմ է դրամը մեջփրկել հանել: Սակայն նա այնպես դրամ չունեց և նրան կրկին կապկպեցին ու նետեցին ջուրը: Այսպես նրան հաջողվեց պարանից ազատ արձակվել ու ինքնակամ ալիքների մեջ սուզվել: Ի վերջո սպառվեց քարավանի սննդամթերքը: Միայն վաշխառուական գներով էինք կարողանում քրդերից ուտելու մի բան ստանալ: Ճանապարհը Սամսարից այն կողմ մինչև Ուրֆա կարելի էր նույնպես անցնել 10 ժամում, սակայն մենք դրան հարկացրինք ութ օր: Ադիամանից դուրս եկանք 2000 հոգով, Ուրֆա հասավ միայն 400 մարդ: Այդ 400-ից գրեթե բոլորը հիվանդ էին կամ սովահարությունից գրկվում էին մահվան ճիթաններում:

Չքրո՞ւմ նկարագրված փեսաբաններն այնքան մաշկազերծ ու սահմոկեցուցիչ էին, որ պարզ զգայական վերլուծությունն անգամ մարդկային մտքի ջանքին չի տրվում, և թուրքի վարքի ընկալումը դուրս է մղվում բանականության գործողամբ պարագծված ամենաբիրտ ու վայրենի չափումներից անգամ: Մա գուր բնագոյով կառավարվող ռեմանի խրախճանք է, որ արյան ու թալանի համին ընկած՝ ինքն իրեն դարձյալ քարանձավում է փնտռում: Իրավիճակներն են տարբեր, արդյունքը նույնն է՝ ավեր ու թալան, անարգում ու կոտորած՝ առանց խորակալության՝ ծեր կլիներ, թե ծծկեր երեխա, կին, թե տղամարդ, որովհետև դա իրենց պետության հրամանն էր՝ գլխավոր բռնակցիների հրամանը՝ առանց խորակալության բնաջնջել ու հոշոտել... Բայց ճիշտ կլինի լսենք իրենց՝ ականապեսների վկայությունները: Մեջբերում մի ուրիշ կնոջ պարմությունից. «Բոլորս միասին՝ հազարավոր մեր հայրենակիցների հետ, ստիպված անցանք աքսորի սարսափելի ճանապարհով: Ողևորության առաջին մի քանի օրն անցավ լավ. մեզ ուղեկցում էին ամերիկացի միսիոներները: Սակայն

կառավարությունը նրանց հետ ուղարկեց: Նազիվ էին նրանք մեզանից հեռացել, որ սկսվեցին մեր բյուր փառապանքները: Առաջինն այն էր, որ մեզանից խլեցին մեր փղամարդկանց: Նախ՝ նրանց մեր աչքի առաջ ենթարկեցին սոսկալի չարչարանքների և ապա՝ հաճախ շար դանդաղորեն սպանեցին: Նազարավոր կանանց ու երեխաների ներքեցին Կիրկ Գյոզ գեպը: Այնուհետև մեզ փարան լեռներով, որտեղ հազիվ մեկ ուրնաչափ քայլելու փող կար: Այլևս մեզ որևէ գյուղի մոտով չանցկացրին: Օրերով ոչ հաց էին փալիս, որ ջուր: Սակայն մարդկային կյանքի ամենամեծ կորուստն ունեցանք Եփրատի ափին, Մամսարի մոտաքայքում: Այնտեղ կողոպտեցին մեր բոլորի փողն ու աղօթիկների պարիվը: Մոռյվեց նույնիսկ ամենաբարեպաշտ մարդկանց հոգին: Քանի դեռ փող ունեիր՝ կարող էիր պարիվդ փրկել, սակայն երբ փողդ սպառվում էր, դա էլ այլևս հնարավոր չէր:

Քանի որ հագուստները փոխելու կամ լվանալու հնարավորություն չկար, սկսեց իշխել կեղտն ու գարշահոտությունը: Մեզանից շարերն ունեին նաև սրի կամ դանակի հասցրած վերքեր, որոնք անխնամ էին մնացել: Այդ փարափախների մարմինների վրայով որդեր էին սողում: ղժվար էր այլևս այդ խեղճ մարդկանց նայել: Սակայն, ի վերջո, մեզ փրկապետեց այնպիսի մի անօրինակ բթացում, որ ոչինչ այլևս մեզ չէր փրկվորում:

Երբ մեզ վերջապես հրամայեցին երթը շարունակել, մեկ շաբաթ շարունակ քայլում էինք մեռած, քայքայված մարմինների վրայով: Ի վերջո մեզ հանեցին մի լեռան վրա, որտեղ մեզ շրջապատեց քղերի մի մեծ ամբոխ: Նրանք կողոպտեցին մեր ամբողջ հագուստը: Քույրս չէր կարողանում լեռը մագլցել, նա ամբողջովին ուժասպառ և կիսամեռ վիճակում էր: Նա ինձ խնդրեց՝ փայտով սպանել իրեն, որ նորից չընկնի դահիճների ձեռքը: Մագերի միջից հանեց իր վերջին փողն ու փվեց մորս: Սակայն մի բուրդ այդ փեսեկ էր և հաջորդ ակնթարթին մայրիկիցս խլեց այն: Դա իսկապես մեր վերջին փողն էր: Սփռված քրոջս երեսում թողեցինք, հավիթներս ևս հրաժեշտ փայտով նրան: Երբ անցանք լեռան մյուս կողմը, եղբորս կինը ծնողաբերեց: Նազուստի մի ծվեն անգամ չկար, որով կարողանայինք նորածնին բարորդել. նույնիսկ մեր մարմինների վրա ոչինչ չէր մնացել: Ճանապարհին անցանք մի ջրհորի մոտով, որը լեցուն էր մարդկանց քայքայված մարմիններով: Երբ հասանք հաջորդ ջրհորը, մեզ ներքեցին փոսի մեջ: Խորքում բազմաթիվ մեռածներ կային, մի քիչ էլ ջուր էր մնացել, այնպես որ ցած ներվածներից ոչ բոլորն էին մահանում: Վերևից քարեր էին գլորում. ում դիպչում էր, փրկվում էր: Յավթը ինձ քար չդիպավ: Իմ քույրերից մեկն էլ այդ դժոխքում կենդանի մնաց: Ամբողջ գիշերը մնացինք ջրհորի փոսում՝ անփանելի գարշահոտության մեջ: Նազար անգամ մեր մահը ուզեցինք: Երբ հաջորդ առավոտ չերևաց մեկը, որ ավարտեր քարերը փոսը ներսևու գրասիրտ գործը, մրաձեցինք, ի՞նչ անել: Մեռածների մոտ գրանք մի քիչ փող, որը փրկվելու դեպքում կարող էր պետք գալ փառապանքի մեր ուղին շարունակելիս: Գիտեինք, որ փողը մեծ մասամբ թաքցված էր լինում մագերի մեջ: Եւ այդպես մենք հավաքեցինք մի քանի թուրքական ոսկի, որը չիսկացրինք, երբ վերևում կրկին մի քղի գլուխ հայրնվեց: Քուրդը հասկացավ: Նա մեզ երկուսիս դուրս քաշեց, փողը որպես վարձ վերցրեց, իսկ մենք ժամանակավորապես դժոխքից ազատվեցինք...»:

Կարդում ես այս ամենն ու սեռական «Զանգակարան» դողանջները դարձյալ արձագանքվում են ականջներիդ մեջ.

..Խոցեցին ու ջնջեցին,
 Նարեցին հասար ու բարակ,
 Նոշեցին ու տանջեցին,
 Փշրեցին, տվին կրակ,
 Վաթեցին արյուն-արցունք,
 Ներկեցին ձոր ու բարձունք,
 Քանդեցին երկիր մի լուրթ,
 Մորթեցին մի ժողովուրդ,
 Նացառար մի ողջ աշխարհ
 Սարքեցին վշրանք-նշխար,
 Սուրբ նշխար՝ շան բերանում, -
 Ուզեցին մեկ հայ թողնել,
 Եւ այն էլ... թանգարանում...
 - Գարուն ա, ձուն ա արել...

Ահա թուրքի վարքն ու թիկունքում թողած պատմությունը: Արյունոտ պատմությունը: Եւ այսօր, երբ առաջադեմ մարդկությունը դարապարտում է այդ մեծագույն ոճրագործությունը, երբ ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնող օրինագծերն են ընդունվում, թուրքի համար ավելի թափանցիկ ու ցավալի է դառնում սեփական արյունոտ պատմության հետ առերեսվելը, բայց այդ առերեսումը օղի ու ջրի նման պեպք է նրանց, առաջին հերթին իրենց. գուցե թե սեփական մրի ու մրջրի շփոթում մարդակերի խարանով ապրելու գիտակցումը սերունդների հիշողության մեջ մեղմի անասնական բնագոյով առաջնորդվող իրենց պապերի ոճիրը: Առերեսում, որպեսզի գոնե գոյումի թեթև մի երանգ լինի անթեղված, մարդուն անասունից զատող հիշողություն արթնանա, «այսպիսով թուրքն է անցել» գնահատանքի ճենճահոտում սեփական պատմությանը սեփական աչքերով նայելու համարձակություն դրսևորվի, որպեսզի բարեւի մեկնած նրանց ձեռքը նողկանք չառաջացնի ու անընդհար օդում կախված չմնա...

«Մի անգամ, - գրում է Յակոբ Բյունցլերը, - Ուրֆա հասավ ավելի քան հարյուր կանանցից մի խումբ՝ ամբողջովին մերկ վիճակում: Տարագիրների թվում տղամարդիկ այլևս չկային:

Այդ օրերին, եթե մարդ քաղաքից դուրս գար, ամենուրեք կտեսներ մարդկային դիակներ, որոնք փոված էին դեստոլեն: Նույնիսկ եթե երբեմն մեռածներին թաղում էին, ապա դա արվում էր այնքան թերի, որ վայրի գազանների համար դժվար չէր դիակները քաշել հանել: Մարդկանց սպանված տղերքը այդպես էլ մնացել էին արյունով ներկված: Աղետ էր, անավոր չարիք, որպիսին ես երբեք չէի տեսել, նույնիսկ այսօրեղ՝ տեսական թշվառության երկրում...»:

Այս ամեն ինչը տեսնելուց հետո Բյունցլերը եզրակացնում է. «Կասկած չկա, որ որոշակի սերտ միության դեպքում հայերը թուրքերին ամիսներով կարող էին հեռու պահել: Մակայն հայերի վաղեմի չարիքը՝ անմիաբանությունը, նրանց համար դարձավ օրհասական, իսկ թուրքերին՝ մեծ օգնական: Բավական է կարդալ այս արարակարգ խելացի ժողովրդի

պարամությունը: Կոռ համախմբվածությունը միշտ բացակա է: Շվեյցարացիների կարգախոսը՝ «Մեկը բոլորի համար, բոլորը՝ մեկի» չգիտեն նրանք»:

Դժվար է դարձություններ անել մարդու վարքի մասին, երբ նրա կյանքը մագից է կախված, առավել դժվար է, երբ այդ հույսի նշույլ մազն անգամ բացակա է... Ի՞նչ հույսի նշույլ, ի՞նչ խիղճ ու խղճմարանք, երբ մարդկային բախարը բորենու ախորժակին էր հանձնված: Նկարագրված փեսարաններն այնքան սահմեղեցուցիչ են, որ փողերից անգամ ասես արյուն է կաթում: Քյունցլերը գրում է. «Սակավաթիվ էին այն մայրերը, որոնք քաջություն էին գտնում, իրենց երեխաներին կողքից վազող հեղեղապր ներկելու, որպեսզի նրանք ժամ առաջ ազատվեին: Ուստի մայրերն իրենց ծնկերներին բակերում կողք-կողքի շարում էին: Այնպես որ նրանք թող ճշային, որքան կարող էին: Իսկ երբ ճիշդ կտրվում էր, նրանք մի քանի անգամ օդ էին ծծում, որից հետո մահը նրանց փրկում էր: Վերոհիշյալ հեղեղապր առավարյան միշտ լցված էր լինում կանաց ու աղջիկների դիակներով, որոնք ընկնել էին փառհանումից խուսափելու այս ձևը: Ի վերջո կառավարությունը կտրել քվեց նաև այդ ջուրը:

Իսկ բուն մահվան այս նվիրյալների փողափառումը: Մի՞թե որևէ գրիչ կարող է նման բան նկարագրել: Կանայք չեն ուզում փողոց դուրս գալ: Ժանդարմները մարտիկների հարվածներով նրանց դուրս են բշտում: Դրսում, ճանապարհի վրա մի կին իրեն նկատում է գեղունին: Չի ուզում այլևս ուրքի կանգնել: Ժանդարմը նրան փողոցից հեռացնելու փորձերն, սվինով խոցահարում է: Սակայն նա էլ չի ուզում ուրքի կանգնել: Ոստիկանը կրկին է սվինահարում, բայց այնպես, որ կինը ոչ թե մեռնի, այլ միայն վիրավորվի: Վերքերից արյունը հորդում է: Ի վերջո, կինը որոշում է ուրքի կանգնել ու քայլել: Ահա մի ուրիշ կին, որը խելագարվել է: Նա վազվզում է արձակ մագերով, երգում է ու ծիծաղում: Եւ ահա երկրորդը, որ վորձում է փախուստի դիմել կողքի նրբանցքով: Մի ոստիկան նկատում է նրան ու գնում է նրա հետևից: Մի կրակոց, և նա փրկվեց: Նա իր քայլերից ավելի բախարավոր է: Քաղաքից դուրս կանգնած են բազմաթիվ մահմեղականներ: Նայոնիներից մեկը իրեն ճանաչել է քաղաք, մահմեղականները խլում են նրան ու անհետանում: Երթի մեջ քայլում է նաև մի հայ վաճառականի փասնաբար փառական աղջիկը: Մի թուրք, որը նրան հետապնդում է, հափշտակում է նրան: Վերջինս, սակայն, դիմադրում է թուրքին: Նա նախընտրում է անապարտում մեռնել, քան որևէ մահմեղականի փունը փարվել: Մտքերում է մի ժանդարմ, ոչ թե թուրքին օգնելու մտադրությամբ: Բայց ահա թուրքի ձեռքին փայլվում է ոսկեդրամը: Ժանդարմը քեղի է քալիս: Դիմադրող աղջիկն անհետանում է թուրքի հետ: Նրան հարեմում սև ճակատագիր է սպասում»:

Նման պայմաններում ինքնապահպան ենթադրելի է հիվանդությունների և համաճարակների բռնկումը: Քյունցլերի վկայությամբ բժավոր քիֆի համաճարակը ծայր էր առել դեռևս Ուրֆայի պաշարման ժամանակ: Այն ահռելի փարածվել էր բռնագաղթածների ճամբարներում և մահ փնջացող հազարավոր փարագիրների համար մեծ սփոփանք էր: Ով որ վարակվում էր, երկրորդ օրն արդեն կորցնում էր գիտակցությունը, և ով որ անխնամ էր մնում, ինչպես օրինակ թափառման դարապարավածները, դեռ գիտակցության չեկած, մի քանի օր անց մեռնում էր: Բոլոր նրանք, որոնց ճանապարհին բաժին էր ընկնում փառապանքներից ազատվելու այս ելքը, մնում էին ճամփեզրին ընկած, մինչև որ վրա էր հասնում վրկարար մահը:

Նամանակաբեր, բնականաբար, խորականություն չէր դնում մարդկանց միջև, եւ, իհարկե, կանգ չէր առնում մահմեդականների դռների առջև: Եթե այն սփռված էր արտաքինների համար, ապա նրանց հալածողների համար՝ քաղաքում եւ երկրում՝ անողոր թշնամի: «Չկար պտու, - գրում է Քյունցլերը, - ուր համանաբեր մուրք չգործեր, չկար պտու, որ պեղից չհանվի այդ հիվանդությանը գոհ դարձած մարդիկ: Նիվանդության գոհերի թիվը պետք է որ հսկայական եղած լիներ, քանի որ այն աստիճանաբար ընդգրկեց թուրքական պետության ամբողջ տարածքը: Նարանի հարթավայրի մի քանի գյուղերի ամբողջ բնակչությունը, բացի երեխաներից, ոչնչացավ»:

Նման դժոխքում, բնականաբար, անվտանգ չէր նաեւ տարիներ շարունակ բժշկի աշխատանք ու մարդասիրական գործունեություն ծավալած Քյունցլեր մարդասերի կյանքը: Երբ մի անգամ նա հայ որբերի հորը՝ քահանային, վիրահայրելու խնդրանքով մտնում է գեներալի մոտ, գեներալն ուղղակի հարձակվում է նրա վրա. «Ի՞նչ է, դուք հանդգնում եք հաղորդակցվել այդ դավաճանների հետ: Ո՞վ է Ձեզ թույլ տվել: Մեկ անգամ եւս փորձեք, եւ ես կկարգադրեմ, որ Դուք էլ արժանանաք նույն վերաբերմունքին, ինչ այդ մարդիկ: Ես հիմա անմիջապես կհրամայեմ, որ Ձեզ այլեւս նոր այցելություններ չթույլատրեն»:

Քյունցլերը նույն վերաբերմունքին արժանացավ նաեւ տարիներ հետո: Երբ նա 1920 թ. օգոստոսին կրկին Ուրֆա ժամանեց, քեմալական «ազադագնդի զինվորները» տեր ու տիրական էին, իսկ քրիստոնյաները՝ նորից ահաբեկված: Այսպեղ Քյունցլերը ենթարկվեց հետապնդումների՝ կարծեցյալ լրտեսության կասկածանքով: Շնորհիվ այն վստահության, որ վասպակի էին Քյունցլեր ամուսինները Ուրֆայի ամբողջ տարածքում, նրանց ազատեց վարդապետայնից, ու նրանք կարողացան մեկ անգամ եւս տեղավորվել, բայց միայն ժամանակավորապես: Քյունցլերի երագանքը՝ շարունակել Ուրֆայում ինքնուրույն բժշկական գործունեությունը, փշրվեց Անկարայի կառավարության կողմից դրված բարձրագույն արգելապարի պարտադրով: Տարիներ շարունակ նա կատարել էր բժշկի աշխատանք եւ վայելել համապատասխան հեղինակություն: Ամենուրեք նրա մասին խոսում էին որպես «դ-ր Քյունցլեր»: «Այն ոչ հայը, որի անունը ամենից հաճախ էր հնչում մեր հարցազրույցներում, պապա Քյունցլերն էր», - գրում են Դոնալդ Միլերն ու Լորնա Դուրյան-Միլերը իրենց գրքում, որոնք պատմագրում են հայերի ցեղասպանությունը՝ ելնելով վերապրողների բանավոր հաղորդումներից: Նրանք համոզված են, որ հայերը դեռ երկար պիտի հիշեն այն սերն ու հոգածությունը, որը Յակոբն ու նրա կինը՝ Էլիզաբեթը, նվիրեցին այդ ժամանակի խեղճերից ամենախեղճերին:

Յակոբ Քյունցլերի համար անվտանգ չէր նաեւ գրքի հրապարակումը, բայց նա այսպեղ էլ գտնվեց իր մարդ լինելու կերպի մեջ. 1920 թ. գարնանը, չնայած հարուցումներից վախեցող մտերիմների համառ թախանձանքներին, որոշեց հրապարակել իր գրառումները: Մեկ տարի հետո Պոպուզամի Թեմիկի հրապարակչությունը դրանք լույս ընծայեց «Արյան եւ արցունքի երկրում» գրքով, որը եւ եղավ Ուրֆայի տարածաշրջանի հայերի արյան եւ արցունքի եղեռնապատմությունը: Այն փաստորեն քաղաքականորեն չեզոք դիտորդի անպաճույճ վկայությունն է ցեղասպանության մասին, որը 1915 թ. օսմանապարակ հայերի նկատմամբ իրագործվեց երկրորդների ռազմական վարչակարգի ձեռքով: Այս վավերագրի պատմական նշանակությունը մեծ է նրանով, որ հեղինակը՝ որպես դեպքերը մոտիկից

սրտած մարդ, պարզաբանում է, թե որն է կանոնավոր հեռագրերով ղեկավարվող և կենտրոնական իշխանության կոմիսարների կողմից հսկվող «ստեղծագործություններ» բառի իսկական իմաստը: Թուրքիայում՝ ճիշտ այնպես, ինչպես նախնական Գերմանիայում, այդ բառը չէր նշանակում մի ժողովրդի՝ իր ապրած բնակավայրից ստեղծագործությունն ու վերաբնակեցումը: Այն պարզապես նշանակում էր նրա բնաջնջումը: Քյունցլերի՝ որպես ականապեսի, վկայությունը փաստագրում է Ուրֆայի հայերի ոչնչացման բողոքոված քաղաքականությունը:

Այդքան փարի հայերի կողքին ապրելով, նրա հոգսերն ու փառապանքները կիսելով, Քյունցլերը չէր կարող իր ուրույն կարծիքը չկազմել այդ ժողովրդի մասին: «Վերջում, - գրում է նա, - ուզում եմ իմ փեսակերը հայտնել այս ժողովրդի մասին, որը, ինչպես ոչ մեկ այլ ժողովուրդ, կրեց ամենաանհավոր ու աննկարագրելի փառապանքներ և որը սարսափելի չափերով նվազեց: Թող որ սա ինձ ներվի, նկարի ունենալով, որ այդ ժողովրդի մեջ ապրել և աշխատել եմ 20 փարի: Եթե նույնիսկ հայերի մասին իմ գիտեցածը սպառնիչ չհամարվի, գոնե թող ինձ իրավունք վերապահվի արտահայտելու իմ կարծիքը:

Ազգաբաժնի ու չափազանց խելացի մի ժողովուրդ վեց հարյուր փարի շարունակ ապրել է մոսուլմանական բռնապետական վարչակարգի պայմաններում: Նա ենթարկվել է պարբերաբար կրկնվող զանգվածային կոտորածների: Նման իրավիճակների ու փառապանքների ներքո որևէ ժողովրդի նկարագիրը չի կարող բարելավվել: Բավական է գեթ մի հայացք նկարել քաղաքակրթության գլուխ կանգնած ժողովուրդներին, որոնք անցան համաշխարհային պատերազմի բովով: Մի՞թե նրանց նկարագիրն ազնվացավ: Ոչ որ չի կարող դա լրջորեն հայտարարել: Եւ չմոռանալ, որ այդ պատերազմը փրկեց «միայն» հինգ փարի: Ներսիսյան, կարելի՞ էր սպասել, որ հայերը ավելի լավ մարդիկ լինեն, քան մենք՝ եւրոպացիներս: Նրանք, որոնք դարեր ի վեր դիմադրել են խորամանկությանը, նենգությանն ու բիրտ բռնությանը:

Հայերի գործարարությունը Եւրոպայում վաղ համբավ ունի: Ճիշտ է, հային գործարար կյանքում հնարավոր չէ հեշտությամբ խաբել: Որպես կանոն դա շատ ավելի դյուրին է մահմեդականի պարագայում:

Սակայն հայերի գործարարությունը ոչ որ այնպես լավ չի ճանաչում, ինչպես թուրքը: Ո՞ւմ միջոցով է հարուստ թուրքը նախընտրում կարարել իր գործարքները: Հայի միջոցով: Կարելի է անթիվ օրինակներ բերել, որոնք հաստատում են, որ ունեւոր թուրքը իր դրամները փաստորեն միայն հայի միջոցով է շրջանառության մեջ դնում: Չկա հայի պես մեկը, որ կարողանար հարմարվել բոլոր, նույնիսկ ամենադժվար պայմաններին և ամեն ինչից էլ շատ սրանալ: Ինչպես հին Եւրոպայում՝ առանց իրաւացի աշխատողների չկար երկաթուղային շինարարություն, այդպես էլ Արևելքում առանց հայերի չկար որևէ առևտրական գործարք: Սակայն հայերի միայն շատ փոքր հատվածն է առևտրական: Ընդհանուր բնակչության 80-90 տոկոսը գյուղացիներ են, և մի զգալի մաս՝ արհեստավորներ: Բաղդադի երկաթուղու շինարարության ամենաջանասեր աշխատողները հայեր էին: Երկաթուղու շինարարության բոլոր պարասխանաբառ պաշտոնները զբաղեցնում են հայերը: Բաղդադի երկաթուղու գանձապահը՝ գլխավոր հաշվապահը հայ էր: Ամերիկայայելի ու անհնարին էր, որ Բաղդադի երկաթուղու շինարարության ընկերությունը մեծ ու կարեւոր պաշտոնում նշանակեր որևէ թուրքի կամ այլ մահմեդականի:

Իր «Արտքի և մամլակի երեւից» գրքում, Մաքս Այքը գրում է, որ կան բաներ, որոնց մեջ Արեւելքն ու Արեւմուտքը իրար չեն հասկանում: Թող ինձ թույլ փրվի այդ միտքը զարգացնել, քանի որ ես երկու բան եմ նկատել:

Առաջինը վերաբերում է ճշմարտությանն ու ստիճանին: Ինչ էլ որ մարդ Արեւելքում լսի, նախ պետք է հարցնի՝ դա ճիշտ է: Արեւելյան հայրնի երեւակայությունը հաճախ իրերը զարմանալիորեն ծաղկեցնում է, և ամենափայտաբանական այն է, որ այն որտեղ այլ փրկելի մեծ հավատի չի արժանանում, քան հենց Արեւելքում: Բողոքական ինչ-որ համայնքի եկեղեցական մի հոգևորականը 18 փարի առաջ ինձ ասաց.

- Թուրքական կառավարության սահմաններում ոչ ոք չի կարող ինձ ստիճանել ճշմարտությունն ասել, նույնիսկ Աստված չի կարող դա ինձանից պահանջել: Որպեսզի միայն սուրբն է իշխում, ճշմարտություն չի կարող գոյություն ունենալ:

Պե՛րք է ուրեմն որ մենք քարկոծենք Արեւելքի քրիստոնյաներին, որոնք անիրավություններով լի երկրում միջոցներ են գտնում մի կերպ գոյատևելու: Նրանք ծնվել են ճանճի մեջ և այնպես էլ պետք է անցկացնեն իրենց ամբողջ կյանքը»:

Իսկ թուրքերն ասում էին. «Մենք հայերին այլևս չենք ուզում, որքան էլ նրանց կարիքն ունենանք մեր ամայացած երկիրը վերակառուցելու համար. չէ՛ որ, միևնույն է, նրանք շարունակելու են մեկ աչքով դեպի Եւրոպա նայել և այնպես ինչ-որ օգնություն սպասել, որն ուղղակի կլինի մեր վարչակարգի դեմ»:

Իսկ թե ինչ փուլից Եւրոպան մեզ՝ բոլորին է հայրնի՝ անվարքություն: Այս կապակցությամբ Քյունցլերը գրում է. «Նայ ժողովուրդը 1860թ. ի վեր հույսը դնում է Եւրոպայի վրա: Օգնիր ինքդ քեզ, և Աստված քեզ կօգնի: Բայց օգնություն մի փնտրիր մեծ փրկությունների մոտ: Սպասելի էր, որ դրանից հայերը վերջապես բուժված պետք է լինեին: Մի՞թե դա այդպես է»:

Եւ իր միտքը հիմնավորելու համար նա մի օրինակ է բերում. «1902 թ. էր: Մեկերեկից Խաբբերդ փանոզ ճանապարհի վրա էի: Մեծ քարավանի մեջ կային նաև հինգ հայեր, որոնք բոլորն էլ լավ անգլերեն էին խոսում: Դրա վրա զարմացած՝ ես նրանց հարցրի, թե որպես ինչ էին գալիս ու ուր էին գնում: Նրանք վերադառնում էին իրենց հայրենիքը՝ Խաբբերդ:

- Ի՞նչ է, - ասացի ես, - վերադառնում եք այդ ազատ պետությունից, որպեսզի ամեն օր կյանքի ապահովություն եք վայելել, իսկ այսպես ձեզ կրկին վտանգի՞ եք ենթարկում: Ինչ հիմար մարդիկ եք:

Նրանց պատասխանը հարկանշական էր.

- Այն, ինչ փրկելի ունեցավ 1895-ին, չի կրկնվի և չի կարող կրկնվել: Մեծ փրկությունները երբեք նման բան թույլ չեն տա:

Սակայն եկան 1909 և 1915 թվականները: Ի՞նչ լավ պաշտպանեցին նրանց մեծ փրկությունները... Այն ժամանակ ես հարցրի իրենց վերադարձի պատճառը, և նրանց պատասխանից պապանձվեցի: Ահա այն.

- Բեշիկ երի: Այն վայրը, որպեսզի կանգնած էր մեր օրորոցը»:

Այս վերջին միտքն իհարկե ոչ Քյունցլերը, ոչ էլ մի որտեղ այլ ազգի ներկայացուցիչ չի հասկանա: Այն միայն հայը կհասկանա:

Ահա այսպես ապրեց ու գործեց Քյունցլեր մարդն ու քաղաքացին, որ ականաբար

եղավ այն բոլոր սարսափելի եղելությունների, որոնցով Ուրֆան ավելի հարուստ է, քան թուրքիայում որևէ այլ քաղաք: Ապրեց իր երկրից հեռու, կիսեց հայերի վիշտն ու տառապանքը, նկարագրեց իր ապրածն ու տեսածը՝ անարգանքի սյունին գամելով հայերի ցեղասպանությունը իրագործողներին:

Չավազանց կարեւորելով նման արժեքավոր գրքի հրատարակումը, ուզում ենք վերջում մեր շնորհակալությունը հայտնել բոլոր նրանց, որոնց ջանքերով հրապարակվել է այս գիրքը: Իհարկե գրքում առկա են մանր թերություններ (մասնավորապես՝ տեքստը ավելորդ բառերով ծանրաբեռնված լինելու առումով), բայց տեքստը այնքան խիպ է ցավ ու տառապանքով, արյունով ու արցունքով, որ սեւեռումի համար կարծես տեղ չի մնում՝ այդ կարգի մանրություններին տրամադրելու համար:

ՎԱՆԱՆ ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻԵՍԱ

ԼՈՒԻՐԵՐ

**ՔԱՆԱԿԱՅԻՅ ԺՈՂՈՎ
ԱՐՅԱՆԻ ԹԵՄՈՒՄ**

Մարտի 31-ին Հայ Առաքելական Եկեղեցու Արցախի թեմի առաջնորդարանում, նախագահությամբ թեմակալ առաջնորդ Ս. Պարզեւ արքեպիսկոպոս Մարտիրոսյանի, փեղի ունեցավ թեմի քահանայից դասի ժողով:

Ժողովը բացվեց Տերունական աղոթքով: Նախքան օրակարգի բուն հարցերին անցնելը՝ Գերաշնորհ Պարզեւ Սրբազանը ժողովականներին ներկայացրեց Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան Ս. Սահակ արքեպիսկոպոսի, որ Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փոփոխությամբ սպասավորության է կոչվել Արցախի թեմում եւ հոգևոր հովվություն կիրականացնի Մարտունու շրջանում:

Այնուհետև քննության առնվեցին վարչական, հովվական, կազմակերպչական, կարգապահական, ծիսական եւ մի շարք այլ հարցեր: Մասնավորապես՝ կազմվեց Շուշիի ազատագրման քսանամյակի առիթով Արցախի թեմի փոնական միջացառումների ծրագիրը, թեմակալ առաջնորդի կողմից հոգևոր հովիվներին հրահանգվեց կազմել իրենց ենթակայության ներքո համայնքներում եղած սրբավայրերի ու պատմամշակութային կոթողների սպառնիչ փոփոխության պատկերներ, ներկայացնել դրանց վերականգնման ու խնամքի հնարավոր ուղիների վերաբերյալ առաջարկներ: Հրահանգվեց նաեւ առավել լայն թափ հաղորդել քարոզչական առաքելությանը եւ աղանդավորության դեմ պայքարին:

Ժողովի առանցքային թեմաներից մեկը Եկեղեցի-բանակ համագործակցության շարունակական սերտացումն էր: Պարզեւ Սրբազանը Արցախի թեմի հոգևորականներին հորդորեց ցանկացած կերպ աջակցել ՊԲ հոգևոր սպասավորներին, նպաստել բանակում հոգևոր-բարոյական արժեհամակարգի ամրապնդմանն ու զարգացմանը: Արցախի ՊԲ հոգևոր սպասավորների պատասխանատու Սամվել սարկավազ Մկրտչյանը ժողովականներին փեղեկացրեց, որ ծրագրվում է Ավագ շաբաթվա արարողություններին ներգրավել նաեւ զինվորներին, մասնավորապես՝ ապրիլի 5-ին՝ Ավագ հինգշաբթի օրը, ՊԲ զորամասերի մի շարք զինվորներ մոտակա բնակավայրերի եկեղեցիներում կմասնակցեն Որհնվալի արարողությանը:

Արցախի թեմի հոգևորականները սիրով պարբերականություն հայտնեցին ցանկացած հարցում իրենց առավելագույն ջանքերը բերել ի շահ եւ ի նպաստ ազգային բանակի:

Ժողովը փակվեց «Պահպանիչ» աղոթքով:

ԱՐՅԱՆԻ ԹԵՄԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ ԿԱՏԱՐԵՅ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ՕՐՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս փարի ապրիլի 1-ին, Նայասարանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին փոխադրում է Ծաղկազարդը՝ մեր Տեր Նիսուս Բրիսարոսի՝ Երուսաղեմ հաղթական մուրքի հիշատակը, որը փարիներ առաջ հռչակվել է նաև մանուկների օրհնության օր:

Այս առիթով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, Առավոտյան ժամերգության ավարտին, Միածնաւէջ Ս. Տաճարի առջև հանդիսապետությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի, կարարվեց Անդաստանի արարողություն, որով օրհնվեցին աշխարհի չորս կողմերը:

Այնուհետև Նորին Սրբությունը կարարեց մանուկների օրհնության հարուկ կարգ, որին մասնակցեցին Վաղարշապատի եւ Նայասարանի փարքեր բնակավայրերից այս առիթով Մայր Աթոռ ժամանած մանուկներ: Տոնի առիթով Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսը փոքրիկներին բաժանեց նվերներ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ՝ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿԱՐԳ

ՇՔԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ՆԱԶՆՈՒՄ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ՝ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Ապրիլի 1-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում՝ Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարրիարք եւ Ամենայն Տայոց Կաթողիկոսի հանդիսապետությամբ, փեղի ունեցավ շքանշանների հանձնման արարողություն: Նայրենանվեր ու եկեղեցանվեր գործունեության համար Տայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու «Սուրբ Սահակ-Սուրբ Մեսրոպ» եւ «Սուրբ Ներսես Շնորհալի» պարվո բարձր շքանշաններ ստացան Մայր Տաճարի

երգչախմբի մենակապար Վալերի Արությունովը և Մայր Աթոռի ու «Շողակաթ» հեռուստարձակերության աշխատակցուհի Անահիտ Աբովյանը:

Արարողության սկզբում ողջույնի խոսքով հանդես եկավ Ս. Երեմիա արեղա Աբգարյանը, որից հետո պարզեցավորվողների կյանքին ու գործունեությանն անդրադարձան «Շողակաթ» հեռուստարձակերության փնթեկ Մանյա Ղազարյանը և արվեստագիտության թեկնածու Վալենտին Թովմասյանը:

Այնուհետև «Էջմիածինն ի Տօրե» շարականի երգեցողության ներքո բերվեցին Հայրապետական սրբապատ կոնդակները, որոնք ընթերցեցին Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Արշակ Եպիսկոպոս Խաչատրյանը և Գեորգյան հոգևոր ճեմարանի փեսուհ Ս. Գեորգ Եպիսկոպոս Սարգսյանը:

Վալերի Արությունովին ուղղված կոնդակում ասվում էր. «Գոհունակություն է Մեզ համար անդրադառնալ երգարվեստի ասպարեզում հավաքավոր հայրերուդ մեծարժան վաստակին: Ձեր բարձրարվեստ կարարումներով Դուք գրավեցիք հայրենի և օտարերկրյա պահանջկոտ հանդիսատեսին՝ արժանիորեն վաստակելով բազում փառքներ ու մրցանակներ ինչպես Հայրենիքում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս: Տասնամյակներ շարունակ աշխարհի հանրահայտ բեմերից Դուք օտարազգի ունկնդիրներին եք ներկայացրել հայ երգարվեստի գոհարները, ի թիվս որոնց Կոմիտասի, Արմեն Տիգրանյանի, Ալեքսանդր Սպենդիարյանի և այլ երգահանների մեծահամբավ սպեղծագործությունները:

Գնահատարժան է նաև Ձեր ավանդը երգիչների նոր սերունդի պարասարության շնորհակալ գործում: Երկար փառքներ դասավանդելով Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում, Դուք Ձեր սաներին փոխանցել եք Ձեր գիտելիքներն ու վարպետությունը՝ նրանց քայլերն ուղղելով դեպի երգարվեստի բարձունքներ:

Ուրախ ենք անդրադառնալու, որ Դուք կյանքի ողջ ընթացքին, հակառակ նույնիսկ խորհրդային փառքների դժվարություններին, դրսևորել եք Ձեր հոգու նվիրումը՝ հանդես Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցին: Տակավին երիտասարդ հասակում Դուք առաջին քայլերը կարարեցիք եկեղեցական երգեցողության մեջ՝ անդամագրվելով Բաբվի Սուրբ Հարություն եկեղեցու երգչախմբին: Տարիներ անց փեղափոխվելով Հայրենիք, Դուք երգչի աստվածաշնորհ Ձեր փառանդով շարունակեցիք Ձեր եկեղեցանվեր ծառայությունը՝ փասնյակ փառքներ երգելով Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարում՝ որպես երգչախմբի մենակապար»:

Անահիտ Աբովյանին ուղղված կոնդակում մասնավորապես նշվում էր. «Արարության Հայրապետական թեմում Մեր փոխանորդության փառքներին առիթ ունեցանք ճանաչելու Ձեզ, երբ Դուք ինքնաբուխ ցանկությամբ մասնակցում էիք թեմում կազմակերպվող հոգևոր դասընթացներին՝ առավել խորացնելու Առաքելական մեր Սուրբ Եկեղեցու վերաբերյալ Ձեր գիտելիքները և գորացնելու հավաքն առ Աստված: Գնահատելով ազնիվ հայուհու ծառայասիրությունն ու եկեղեցանվիրու-

մը՝ Մենք սիրով հրավիրեցինք Ձեզ Ձեր կարողություններն ի սպաս բերելու թեմի գործունեությանը: Այդ օրից սկսյալ, շուրջ երկու փասնամյակ՝ որպես գործավարուհի, Դուք աջակից ու օգնական եղաք Մեզ՝ հավաքարմորեն ու անսակարկ նվիրումով իրականացնելով Ձեզ վստահված բոլոր պարպականությունները: Ամենօրյա ծառայության մեջ Մենք գոհունակությամբ ականափես եղանք աշխատանքի հանդեպ ունեցած նախանձախնդիր Ձեր վերաբերմունքին, անսպառ եռանդին ու ջանադրությանը:

Գովելի գործերով Դուք, արդարև, ազգի առաքինի, ծառայասեր ու արժանավոր զավակի բարի օրինակ եք մեր ժողովրդի երիտասարդ սերունդի համար»:

Կոնդակների ընթերցումից հետո Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը նվիրյալներին հանձնեց Հայոց Եկեղեցու պարվո շքանշանները: Ապա նրանք իրենց զգացումները կիսեցին ներկաների հետ՝ խորին շնորհակալություն հայտնելով Հայոց Հայրապետին իրենց համեստ աշխատանքը գնահատելու համար:

Հանդիսությանը գեղեցիկ էլ հոգեզմայլ շարականների կատարմամբ հանդես եկավ նաև Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի երգչախումբը:

Արարողության ավարտին Նորին Սրբությունը վերստին իր գնահատանքի էլ օրհնության խոսքը բերեց Եկեղեցու նվիրյալներին՝ նշելով, որ Աստծուց փրկված շնորհները նրանք ի սպաս են դրել Եկեղեցու զարգացմանը, իրենց աստվածասեր կյանքով ու գործունեությամբ լուսավորել բազմաթիվ մարդկանց ուղիներ: Վեհափառ Հայրապետը մաղթեց, որ Տերն իր հանապազ օրհնության ներքո պահի ու պահպանի նրանց՝ պարգևելով նորանոր հաջողություններ հետագա ծառայության մեջ:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԱԿԱՐԳ

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴԸ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ՕՐՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ ՋԱՎԱԽՔՈՒՄ

Ինչպես Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցու բոլոր թեմերում, այդպես էլ Ջավախքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդության ներքո գործող բոլոր եկեղեցիներում ապրիլի 1-ին մեծ շուքով նշվեց Ծաղկազարդի սքանչելի փոռը: Ջավախքի ողջ փարածաշրջանում նախորդ երեկոյան փեղացած առաք ձյունը երկաթաշունչ ձմռան վառ վկայությունն էր, սակայն եկեղեցիներում Վրաստանի փառ շրջաններից բերված կանաչ ոսպերն օրհնությամբ բաժանվելով հավաքավոր ժողովրդի զավակներին՝ Տիրոջ Գալստյան ավերիսն ու գարնան ջերմությունը բերեցին նրանց սրտերին:

Ախալքալակի Ս. Խաչ եկեղեցում հավաքված հավաքավոր հոգի ու մանուկների աննախադեպ բազմաքանակ մասնակցությամբ Ս. Պապարագի ավարարին Ջավախքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդ Նոգեշնորի Տ. Բարգևն արեղա Սալբիյանի հանդիսապետությամբ փեղի ունեցավ մանուկների օրհնության կարգ:

ԱՆԱԼ.ԲԱԼԱԿ

ՈՏՆԼՎԱՅԻ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Ապրիլի 5-ին, Ավագ հինգշաբթի օրը, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարում մատուցվեց Ս. Պապարագ՝ ի հիշարակ մեր Տեր Տիսուս Քրիստոսի վերջին ընթրիքի եւ Սուրբ Նաղորդության խորհրդի հասարաման: Պապարագիչն էր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան Տ. Սիփան արեղա Գրիգորյանը:

Կեսօրից հետո Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պարրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հանդիսապետությամբ կատարվեց Ուրնվայի արարողությունը:

Սուրբգրային ընթերցումներից ու գեղեցկահյուս շարականներից հետո Վեհափառ Հայրապետն ընթերցեց Նովիաննես Պլուզ վարդապետի «Սիրո մասին» խրատը, ապա խաչով ու Ավարարանով օրհնեց խորանի վրա դրված ջուրը եւ յուղը: Այնուհետեւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, մեր Փրկիչ Տիսուս Քրիստոսի օրինակով ծունկի գալով, լվաց եւ յուղով օծեց փասներկու հոգեւորականների եւ ճեմարանականների ուրբերը:

Արարողության ավարտին օրհնված յուղը բաժանվեց ներկա հավաքավոր ուխտավորներին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵՑԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԱԿԱՐԳ

ԹԲԻԼԻՍԻ «ՆԱՅԱՐՏՈՒՆ» ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԿԵՆՏՐՈՆԸ ՆՇԵՑ ՄԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԸ

Ավերումը, որը նաեւ մայրության եւ գեղեցկության փոնն է, յուրովի նշանավորվեց Հայ Առաքելական Ուղղափառ Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի «Հայրություն» մշակույթի կենտրոնում: Խորհրդանշական էր, որ հապկապես ապրիլի 7-ին

տեղի ունեցավ «Նայարտուն» մշակույթի կենտրոնի «Սուրբ Ներսես Շնորհալի» երգի եւ երաժշտական գործիքների համույթի պարանեկան երգչախմբի անդրանիկ համերգը, դառնալով զավակների յուրաքանչեւ շնորհավորանքը՝ ուղղված բոլոր մայրերին: Նամույթը փոնական համերգին ներկայացավ մեկ փասնյակից ավելի խմբային եւ մեներգային կատարումներով:

Սուրբ Ներսես Շնորհալու անունը կրող պարանեկան համույթը ստեղծվել է Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանի օրհնությամբ եւ կենտրոնի մշակույթի բաժնի պարասխանաբու Լևոն Չիլիլյանի ու երաժշտական մասի ղեկավար Պավել Օգանեզովի ջանքերով: Նամույթը, ուր ընդգրկված են 7-ից 13 փարեկան հասակի Թբիլիսիի փարբեր դպրոցների սովորողներ, ունի ընդամենը մի քանի ամսվա պարմություն: Վաստակաշատ խմբավար Մարի Աբուլյանի անբասիր աշխատանքի շնորհիվ, համույթի անդամները հանդիսատեսին ներկայացան հայկական ժողովրդական, հայրենասիրական, էստրադային եւ մանկական երգերի փայլուն կատարումներով: Առանձնապես փայլուն էր բոլոր երեխաների համար այնքան սիրելի Մարտին Յորգանցի «Ճկուրիկ» երգը, որ հնչեց կրպսեր կատարողներ Լիլիթ Մանուսաջյանի, Քրիստինե Ղազարյանի եւ Ալբինա Օգանեզովայի գեղեցիկ կատարմամբ:

Նանդիսատեսի ջերմ արձագանքին արժանացան համույթի, ինչպես նաեւ մենակատարներ Դիանա Մովսիսյանի, Անի Նովիանիսյանի, Էռնեստ Սիմոնյանի, Նիկա Ղազարյանի՝ «Այբ բեն գիմ», «Նայասարան, իմ չքնաղ», «Մասիսն է իմ լեռը» երգերի կատարումները, իսկ «Նայերեն երգենքը» դարձավ համույթի անդամների յուրօրինակ երդումը հայ երգին եւ հայաշունչ ոգուն:

Նամերգի վերջում հավաքվածներին օրհնության եւ գնահատանքի խոսքով դիմեց Վիրահայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը: Գոհունակություն հայտնելով պարանիներին գեղեցիկ համերգի համար, նա հորդորեց մեծացնել երգացանկը, ընդգրկելով նաեւ հայկական հոգեւոր երգեր եւ դասական երաժշտության նմուշներ: Սրբազան հայրը ներկաներին շնորհավորեց Սուրբ Ավետման եւ մեր Տեր Տիտու Քրիստոսի հրաշափառ Նարության փոնի առիթով:

Նայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի «Սուրբ Ներսես Շնորհալի» պարանեկան համույթի հաջորդ համերգը ավելի ընդարձակ ծրագրով կկայանա հունիսի մեկին եւ կնվիրվի Երեխաների պաշտպանության միջազգային օրվան:

ՎԻՐԱՇԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՍՈՒՐԲ ՆԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Ապրիլի 8-ին Նայասպանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին փոնեց մեր Տեր եւ Փրկիչ Նիսուս -Քրիստոսի հրաշափառ Սուրբ Հարության փոնը: Համայն հայության հոգևոր կենտրոնի Միաձուլեջ Սուրբ Տաճարում Պապարագ մարտցեց եւ համայն հայությանը Ս. Հարության կենդանարար ավերիսը հղեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագոյն Պապրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը:

Հայրապետական պապարագին ներկա էին ՂՄ նախագահ Սերժ Սարգսյանը, ՂՄ ԱԺ նախագահ Սամվել Նիկոյանը, ՂՄ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանը, ՂՄ Սահմանադրական դատարանի նախագահ Գագիկ Հարությունյանը, ինչպես նաեւ ԱԺ պարզամավորներ, ՂՄ կառավարության անդամներ, Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի անդամներ, Նայասպանում հավաքարմագրված դիվանագիտական առաքելությունների ներկայացուցիչներ, Մայր Աթոռի բարերարներ, գիտության, կրթության եւ մշակույթի գործիչներ:

Նախքան Պապարագի սրբազան արարողությունը խաչվառագարդ հանդիսավոր թափորը զանգերի ավերաբեր դողանջների ներքո Վեհափառ Հայրապետին եւ Նայասպանի Հանրապետության նախագահին Վեհարանից առաջնորդեց Մայր Տաճար: Հայրապետական թափորի ընթացքում ամպհովանակիրներն էին ՀԲԸՄ կենտրոնական վարչության անդամներ Արիս Ադամյանը, Վազգեն Յակոբյանը, ՀԲԸՄ Արեւմտյան Ամերիկայի Շրջանակային հանձնաժողովի արեւնապետ Հայկ Մարկյանը եւ ՀԲԸՄ հայասպանյան ներկայացուցչության կառավարման խորհրդի նախագահ Աշոտ Ղազարյանը: Ս. Պապարագին Նորին Սրբությանը որպես առընթերականեր սպասավորում էին Հայոց բանակի հոգևոր առաջնորդ Տ. Վրթանես եպիսկոպոս Աբրահամյանը եւ Մայր Աթոռի Վանորենից փեսուհ Տ. Արարկ եպիսկոպոս Տիգրանյանը:

Պապարագի ընթացքում Ս. Հարության հոգևորոգ փոնի առիթով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հայրապետական իր պարզամն ուղղեց աշխարհաափյոռ հավաքավոր հայ ժողովրդին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՍՈՒՐԲ ՆԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԸ ԹԲԻԼԻՍԻՈՒՄ

Ապրիլի 8-ին Նայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին փոխանցեց Սեր Նիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Նարության փոխը: Սուրբ Նարության փոխը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի փոխապետությանը, հանդիսավորությամբ եւ մեծ շուքով նշանավորվեց նաեւ Վիրահայոց թեմում: Սամցխե-Ջավախքի, Քվեմո Քարթլիի, Բաթումի եւ Թբիլիսիի եկեղեցիներում հավուր պարզաճի կարարվեցին Ավագ Չաբաթվա եւ Սուրբ Զարկի բոլոր արարողությունները: Իսկ ապրիլի 7-ի երեկոյան, Ճրագալույցի պարարագից հետո, Թբիլիսիի գործող երկու՝ Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիսար եւ Սուրբ Էջմիածնեցոց եկեղեցիների բակերում բացվեցին փոխական սեղաններ եւ Սուրբ Նարության ավարիսով փեղի ունեցավ հարյուրավոր հավաքացյալների հյուրասիրություն:

Քրիստոնյա աշխարհի հոգեթով այս փոխի կապակցությամբ Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիսար եկեղեցում, կիրակնօրյա փոխական Պարարագին, որն ընթացավ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Սեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանի հանդիսապետությամբ, ներկա էին համայնքային ներկայացուցիչներ, Վրաստանում ՏՏ դեսպանության աշխատակիցներ, հայ հավաքացյալներ:

Մրոնի եւ դավանանքի ազափությունը մարդ-քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության գլխավոր գրավականն է: Իր երկրի հայագգի քաղաքացիներին Սուրբ Զարկի փոնի առթիվ շնորհավորել էր երկրի նախագահ Միխեիլ Սաակաշվիլին: Իսկ Թբիլիսիի քաղաքապետ Գիգի Ուգուլավան եւ Վրաստանի անվրանգության խորհրդի փոխքարփուղար Թամար Կինծուրաշվիլին, Վրաստանի նախագահի խորհրդական, «Վրաստան» թերթի խմբագիր Վան Բայրությունի ուղեկցությամբ, այցելեցին Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիսար եկեղեցի եւ փոնական Պարարագի ավարփին հայ հավաքացյալներին շնորհավորեցին Սեր Նիսուս Քրիստոսի Նարության փոնի կապակցությամբ: Դիմելով հայ հավաքացյալներին, քաղաքապետը նշեց, որ երկու քրիստոնյա ազգերը՝ հայերն ու վրացիները թե՛ ուրախության եւ թե՛ փործության ժամին եղել են կողք-կողքի: Խոսելով Թբիլիսիի կայացման գործում թբիլիսահայերի ներդրման մասին, նա նշեց, որ կարետը չէ, թե ով երբ կնշանավորի փոներն ու իրադարծությունները, կարետըը նրանց նվիրվածությունն է այն վայրին, որփեղ ապրում են:

Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Սեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը, հայ հավաքացյալների անունից շնորհակալություն հայրնեց քաղաքապետին շնորհավորանքի եւ բարեմաղթությունների համար եւ իր հերթին վրաց հավաքացյալներին շնորհավորեց Ծաղկազարդի փոնի կապակցությամբ, որն ըսար Ուղղափառ Եկեղեցու փոնացույցի նշվեց ապրիլի 8-ին:

Սուրբ Նարության փոնի առթիվ Վիրահայոց թեմին եւ նրա առաջնորդին շնորհավորական ուղերծներ են հղել ոչ միայն փեղի քրիստոնեական համայնքների դեկավարները, այլ նաեւ Վրաստանի իսլամական համայնքի առաջնորդները:

Պարարագի ընթացքում Ս. Հարության Կոնի առիթով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրապետական պարգամը՝ ուղղված աշխարհասփյուռ հավաքավոր հայ ժողովրդին, ընթերցեց Վիրահայոց հոգևոր թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը: Սուրբ Պարարագից հետո Սուրբ Հարության Կոնով հոգևորոգ հայերը վերադարձան իրենց փնտրել:

ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼԻՈ ԴԻՎԱՆ

ԱՄԱԳ ՀԱՔԹՈՒՄՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ Ս. ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՋ

Մեծ Պահոց շրջանին, նախագահությամբ Ամերիկայի Հայոց Արևելեան թեմի առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ արք. Պարսամեանի, թեմի երեք շրջաններում մեջ կազմակերպության եռօրեայ հոգևոր առանձնացումներ, որոնց մասնակցեցան թեմի հոգևորականները:

Տարիներ է ի վեր սովորություն դարձած են այս առանձնացումները, որոնց ընթացքին հոգևորականները առիթ կ'ունենան միասնաբար եւ առանձին աղօթելու, խոսելու, Ս. Գիրքի սերտորոշության եւ ժամասացության մասնակցելու եւ իրենց հոգևոր եղբայրակցությունը աւելի սերտացնելու:

Մեծ Պահոց այս առանձնացումները Աւագ շաբթուան եւ մեր Փրկչին՝ Յիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Յարության փօնը դիմադրելու նախաքայլերն են:

Մեծ Պահոց շրջանին Ս. Վարդան Մայր Տաճարին մեջ ամեն հինգշաբթի կեսօր փեղի ունեցաւ Արեւագալի արարողություն եւ ուրբաթ երեկոյեան՝ Նսկոմի արարողություն:

Աւագ շաբթուան ընթացքին Ս. Վարդան Մայր Տաճար փութացած էին հոծ թիւով հաւաքացեալներ: Արարողություններուն իրենց մասնակցությունը բերին Ս. Ներսէս Ընծայարանի սաներ եւ երգեցողությունը կատարեց Ս. Վարդան Մայր Տաճարի դպրաց դասը՝ ղեկավարությամբ խմբավար Խորեն Մէլիսանէճեանի եւ դաշնամուրի ընկերակցությամբ Ֆլորէնս Աւագեանի:

Կիրակի, ապրիլ 1, Ծաղկազարդ - Առաօտեան ժամերգութենէն ետք՝ Ս. Պարարագը մարտից Ս. Վարդան Մայր Տաճարի Լուսարարապետ Արժշ. Տ. Մարտիրոս Ա. քնյ. Չեւեան: Ապա փեղի ունեցաւ Դռնաբացէքի արարողություն, որուն աւարտին հաւաքացեալները սրացան ձիթենեաց ճիւղեր եւ հիւրասիրության հրաւիրուցան:

Հինգշաբթի, ապրիլ 5, Աւագ հինգշաբթի - Արարողություններուն հանդիսապետեց առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ արք. Պարսամեան: Առաօտեան ժամը 11-ին, ի

յիշարակ մեր Փրկչին վերջին ընթրիքին, Ս. Պապարագը մաքուր Արժ. Տ. Պերոս քինյ. Գալեհճեան: Բարսեղ Կեսարացիի Ս. Նաղորդութեան մասին գրած ճառը կարդաց Գերշ. Տ. Եղիշէ արք. Կիզիրեան: Ապա՝ կէսօրուան ճաշ սպասարկուեցաւ:

Յետ միջօրէին Ուրնուայի արարողութիւնը կարարեց առաջնորդ Սրբազան Նայրը՝ լուալով Ս. Վարդան Մայր Տաճարի շաբաթօրեայ Նայ դպրոցի 12 աշակերտներուն ուրբերը:

Կարճ դադարի մը ընթացքին հիւրասիրութիւն փողի ունեցաւ առաջնորդարանի Նայկ եւ Ալիս Գաութճեան շքեղ հանդիսասրահին մէջ:

Երեկոյեան՝ Խաւարման կարգը կարարուեցաւ:

Ուրբաթ, ապրիլ 6, Առաջ ուրբաթ - Կէսօրին փողի ունեցաւ Քրիստոսի խաչելութեան արարողութիւնը՝ մասնակցութեամբ հաւարացեալներու եւ գլխաւորաբար այն պաշտօնեաներուն՝ որոնք կ'աշխատին: Ապա կէսօրուան ճաշ սպասարկուեցաւ:

Երեկոյեան փողի ունեցաւ Թաղման կարգը:

Շաբաթ, ապրիլ 7, Ճրագալոյց Սուրբ Զարկի - Երեկոյեան Ս. Պապարագը մաքուր Լուսարարապետ Արժ. Տ. Մարտիրոս Ա. քինյ. Չեւեան: Օրուան ընթերցումները կարարուեցան առաջնորդարանի Խրիմեան ճեմարանի աշակերտներուն կողմէ:

Կիրակի, ապրիլ 8, Յիսուս Քրիստոսի Յարութեան փօնը՝ Սուրբ Զարկի - Առաւօտեան ժամերգութենէն ետք՝ հանդիսաւոր Ս. Պապարագը մաքուր Ամերիկայի Արեւելեան թեմի առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաժակ արք. Պարսամեան: Մայր Տաճարը եւ շրջափակը հաւարացեալներու յոգնախօռն բազմութիւն մը ներկայ էր՝ հաղորդուելու համար մեր Փրկչին Ս. Յարութեան խորհուրդով: Ս. Խորանին սպասարկեցին Ս. Ներսէս Ընծայարանի սաները, հոգեւորաբար երգեցողութիւնը կարարեց Մայր Տաճարի դպրաց դասը՝ ղեկավարութեամբ խմբավար Խորեն Մէլիսանճեանի եւ դաշնամուրի ընկերակցութեամբ Ֆլորէնս Աւագեանի:

Մայր Տաճարի առաջին նստարաններուն վրայ փող գրաւած էին ՄԱԿ-ի մօտ Նայասարանի Նանրապետութեան լիազօր եւ մնայուն դեսպան Կարեն Նազարեան եւ իր ազնիւ փիկիրը՝ ինչպէս նաեւ դեսպանարան անձնակազմը:

Պապարագիչ Սրբազան Նայրը նախքան իր քարոզը՝ ներկայ հաւարացեալներուն փոխանցեց Ամենայն Նայոց Սրբազնագոյն Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ.ի շնորհատրութիւնն ու օրհնութիւնները Ս. Զարկուան առիթով: Սրբազան Նայրը իր քարոզին բնաբան ընտրած էր «Մի՛ վախնաք դուք, գիտեմ որ խաչուած Յիսուսը կը փնտրէք, այսօրէ չէ ան, վասն զի յարութիւն առաւ...: Իսկոյն գացէք ըսէք անոր աշակերտներուն որ յարութիւն առաւ»: Սրբազան Նայրը պարմեց անլի բան 2000 փարի առաջ պարահաճ այն բացառիկ դէպքը, որուն ականաւրես եղած էին իողաբեր կիները՝ երբ գացած էին Յիսուսի գերեզմանին այցելութեան: Անոնց երեսած էր հրեշտակը եւ յայտարարած թէ Յիսուս յարութիւն առած էր եւ թելադրած որ այս աննախադէպ պարահարի մասին երթան եւ աշակերտներուն պարմեն: Ճիշդ է որ Քրիստոս գերեզմանին մէջ չկար՝ սակայն 2000 փարի ետք իսկ Ան ներկայ է ամէն

տեղ, նույնիսկ այս փառաւոր Տաճարին մէջ, մեզմէ ամէն մէկուն հոգիին մէջ: Եւ այդ ներկայութիւնն է որ աշակերտները քարոզեցին աշխարհի փարածքին՝ մինչեւ մեր Մայր Նայրենիքը Թ-ադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքելներուն միջոցաւ: Քրիստոսի ներկայութեան խորհրդանիշն է Ս. Էջմածնի Մայր Տաճարը: Եւ ամբողջ դարեր շարունակ, Քրիստոսի յաղթական Յարութեան խորհուրդով զինուած, մեր ժողովուրդը իրեն զինակից ունենալով մեր Փրկչին ներկայութիւնը, դիմադրելով ամէն փեսակի դժուարութիւններուն, չարչարանքներուն եւ ջարդերուն՝ Ոսկեղար սպեղծեց, հաւաքեց եւ հայրենիքի համար պայքարեցաւ եւ նորանոր յաղթանակներ արձանագրեց: Ոչ մէկ ոյժ կրցաւ մեր հոգիներէն հեռացնել Տիրոջ ներկայութիւնը, եւ ոչ մէկ ոյժ կրցաւ Քրիստոսի ներկայութեան խորհրդանիշը հանդիսացող Ս. Էջմածնիէն հեռացնել Նայ ժողովուրդը: Առաջնորդ Սրբազան Նայրը իր քարոզը աւարտեց ներկայ հաւաքացեալներու փոխանցելով բարի լուրը. «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց», եւ ներկաները պարասխանեցին. «Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի»:

Երկար էր շարքը այն հաւաքացեալներուն որոնք խոստովանանքի մասնակցեցան եւ Ս. Նաղորդութիւն սրացան:

Ս. Պապարագի աւարտին՝ Գերշ. Տ. Խաժակ արք. Պարսամեանի առաջնորդութեամբ սարկաւազաց եւ դպրաց դասը, ինչպէս նաեւ հաւաքացեալները խմբուեցան Մայր Տաճարի շրջափակը՝ ուր 12 աղանիներ արձակուեցան՝ ի նշան Յիսուս Քրիստոսի 12 առաքելներուն՝ որոնք իրենց Տիրոջ կողմէ դրկուեցան աշխարհի զանազան երկիրներ բոլորին փոխանցելու համար Յիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան աւերիսը:

Աղանիներու արձակումէն ետք, որուն կնքահայրն էր ծանօթ ազգային փիար Զաւէն Տապէքեան, Ս. Վարդան Մայր Տաճարի «Շուշի» պարախումբը (պարուսոյց փիկ. Սեդա Գանթարճեան) ելոյթ ունեցաւ շրջափակին մէջ:

Ամէն փարուան նման՝ այս փարի եւս ամերիկեան լրափութեան կայաններու թղթակիցները ներկայ գտնուեցան Ս. Պապարագին, աղանիներու արձակման եւ պարախումբի ելոյթին՝ եւ նոյն երեկոյեան իրենց յայտագիրներուն մէջ մասնաւոր բաժին յատկացուցին եւ ցուցադրեցին կրօնական արարողութենէն, աղանիներու արձակումէն եւ հայկական պարէն զանազան բաժիններ:

* *

*

Տնօրինէքի արարողութիւն - Ներկայ հաւաքացեալները հրաւիրուած էին հիւրասիրութեան՝ Նայկ եւ Ալիս Գաուրճեան հանդիսասարահին մէջ, ուր առաջնորդ Սրբազան Նայրը, շրջապատուած եկեղեցականներով, տնօրինէքի արարողութիւն կատարեց եւ օրհնուած նշխար բաշխեց ներկաներուն: Սրբազան Նայրը շնորհակալութիւն յայտնեց Լուսարարապետ Արժշ. Տ. Մարտիրոս Ա. քինյ. Չեւեանին, Ս. Խո-

րանին սպասարկող սարկաւագներուն, Մայր Տաճարի դպրաց դասին, խմբավար Խորեն Մէլիսանեանին եւ դաշնամուրահար Ֆլորեն Աւագեանին: Ապա՝ իր գնահատանքը յայտնեց աղանիներու արձակման կնքահայր Գրիգոր Չաւեն Տապէքեանին եւ անոր ազնիւ փիկնոջ՝ Վեր առնելով Գրիգոր Տապէքեանի փարիներու անսակարկ ծառայութիւնը ի նպաստ առաջնորդարանին եւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին:

Սեղանի օրհնութեան աղօթքէն ետք՝ ներկաները վայելեցին իրենց հրամցումը Ս. Զարկուան յարուկ ուրելիքները:

Աւագ շաբթուան արարողութիւններուն մասնակցող բոլոր հաւաքացեալները հոգեպէս վերացած ու գոհացած, եւ մանաւանդ Յիսուս Քրիստոսի հրաշափառ Յարութեան աւերիտով վերանորոգուած վերադարձան իրենց առօրեայ կեանքին:

Նկարչական ցուցահանդէս - Ս. Զարկուան առիթով՝ առաջնորդարանի համալիրին մէջ կազմակերպուած էր հայ նկարիչներու գործերու ցուցահանդէսը, որուն բացումը կատարուեցաւ շաբաթ, ապրիլ 7-ի յետ միջօրէին: Այս ցուցահանդէսը կազմակերպուած էր ծանօթ արուստեպագէտ Վազգէն Գալայճեան, գործակցութեամբ արուստեր մեծապէս գնահատող եւ քաջալերող փիկ. Շողակ Յովհաննէսեանի:

ԴԻԲԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆԱՅՈՅ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹԵՄԻ
Ապրիլ 9, 2012
Նիւ Եորք, Ն. Ե.

ՏԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ՆԱԽԱԴՊՐՈՅԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ (ՆՈՒՏ) ԵՒ ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆՆԵՐԻ ՏՆՕՐԵՆՆԵՐԻ ՆԵՏ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնը, հետամուտ լինելով հանրակրթության համակարգում հոգևոր-ազգային կրթադաստիարակչական ծրագրեր իրականացնելուն, թեմական կառույցների, ՆՏ կրթության եւ գիտության նախարարության եւ Կրթական ինքնակառավարման մարմինների հետ համագործակցաբար ընթացիկ փարվա Մեծի պահոց շրջանում ՔԴԿ Կրթական Տ. Վարդան արքեպիսկոպոսի Նավասարդյանի գլխավորությամբ հանդիպումներ էր կազմակերպել ՆՏ մարզերի նախադպրոցական ուսումնական հաստատությունների եւ նախակրթարանների փնտրողների հետ: Հանդիպումների հիմնական նպատակն էր Կրթական ծանոթանալ ոլորտին առնչվող հոգևոր բնույթի մի շարք խնդիրների, առա-

ջարկությունների, որոնք հիմք կդառնան հետագա ուղղորդված աշխատանքների ծավալման համար:

Հանդիպումների ընթացքում ՔԴԿ փնտրենք անդրադարձավ Մեծ պահքի խորհրդին, շեշտեց կրթական հասարակություններում ազգային-եկեղեցական փոփոխությունները նշանավորելու կարևորությունը, ներկայացրեց նաև «Հայր եւ իր երգը» մանկական երգարանը, որը փրամադրվեց բոլոր ՆՈՒՎ-երին եւ նախակրթարաններին:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀՆԱՏԻՊ ՀԱՅԵՐԵՆ ԳՐՔԻ ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԵՄ ԹԲԻԼԻՍԻՈՒՄ

Թբիլիսիի «Հայարարուն» մշակույթի կենտրոնը՝ Վրաստանի խորհրդարանի ազգային գրադարանի հետ համապետ, ՀՀ մշակույթի եւ սփյուռքի նախարարությունների, Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնադրամի եւ Վրաստանում ՀՀ դեսպանության աջակցությամբ, Վրաստանի խորհրդարանի ազգային գրադարանում կազմակերպեց հայկական հնարիչ գրքի ցուցահանդես՝ նվիրված հայ գրադարության 500-ամյակին:

Ցուցահանդեսի հանդիսավոր բացմանը, որը փեղի ունեցավ ապրիլի 11-ին, ներկա էին Վրաստանում ՀՀ արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Հովհաննես Մանուկյանը եւ Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Վազգեն Եպիսկոպոս Միրզախանյանը:

Ցուցահանդեսում ներկայացված էին 5 փասնյակից ավելի գրքեր, որոնցից ամենահինն են 1675 թվականին Հռոմում հրատարակված «Յակոբեան Յովհաննեսի պարմութիւնը», 1760 թվականին Վենետիկում հրատարակված «Հայկական լեզվի Բառգիրքը» եւ 1760 թվականին Էջմիածնում տպագրված «Բուն քոմար հայոցը»:

Կողք-կողքի շարված, խորշում կազմով ու դեղնած եջերով այս գրքերը հասարակություն էին բանական մտքի այն սլացքը, որ հայ ժողովրդին ուղղորդել է դեպի լույս ու բարին, դեպի արդարն ու հավիտենականը: 1512 թվականին Հակոբ Մեղապարտի կողմից Վենետիկում տպարան հիմնելուց եւ հայերեն առաջին գրքերը տպագրելուց հետո աշխարհում հրատարակված 11 հազար անուն հայերեն գրքերից 3637-ը տպագրվել է Թբիլիսիում, այդ թվում 1843 թվականին Տփլիսիում տպագրված «Առ ձեռն բժշկարանը»: Ուստի պատահական չէր Թբիլիսիի ազգային գրադարանի փնտրեն Գիորգի Կեկելիձեի խոսքը, որ իրենք պարտավոր են իրենց մասնակցությունն ունենալու հայ գրադարության 500-ամյակի նշանավորմանը, քանզի անցյալում Թբիլիսիում գործել են 47 հայերեն տպարաններ եւ տպագրվել ու ընթերցողին են հասցվել փասնյակ հազարավոր հայերեն գրքեր, թերթեր ու ամսագրեր,

որոնք այսօր Վրաստանի ազգային գրադարանի գանձարանային ֆոնդի մասն են կազմում:

Բոլոր բանախոսների ելույթներում, որոնց շրջանում էին հայ գրականության մշակներ Գիվի Շահնազարը, Ժորա Սնիսյանը, Անահիտ Բոստանջյանը, պարմաբան Ենոք Թադևոսյանը, Վրաստանի նախագահի խորհրդական, «Վրաստան» թերթի խմբագիր Վան Բայբուրթյանը, առանձնահատուկ նշվում էր գրքի և ընթերցանության կարևորությունը, 500 փարվա գրադարանի պարմություն ունեցող հայ ժողովրդի սերը գրքի և ընթերցանության նկատմամբ, որի ապացույցն են ներկայումս աշխարհի 22 երկրներում գործող հայկական փառաբանները և հասարակությունը՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք հռչակելը:

Վերահայոց թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը, իր խոսքում արժեւորելով գրքի անգնահատելի դերը մարդու բանական մտքի զարգացման գործում, նշեց, որ Վրաստանը դարեր շարունակ եղել է հայ մշակույթի զարգացման կենտրոն և այսօր էլ հայկական մշակութային քարտեզի վրա Վրաստանը երկիր է, որտեղ ոչ միայն զարգանում է հայ մշակույթը, այլև պահպանվում են այն պարմական կոթողները, որոնք հայ ինքնության հպարտությունն են: Ազգային գրադարանի գրապահոցում պահպանվում են 50 հազարից ավելի հայերեն գրքեր և փաստաթղթեր, որոնցից շուրջ հազարը հնարիպ հոգևոր գրքեր են, եզրափակեց Սրբազան Հայրը:

Հայ գրադարանի 500-ամյակին էր նվիրված Վրաստանի ազգային գրադարանի գրքային ֆոնդի ղեկավարամենտի փնթեն Լևան Թաթաթիշվիլիի նախաձեռնությամբ Վրաստանի խորհրդարանի ազգային գրադարանում հայ գրականության անկյան բացումը, որտեղ միշտ ներկայացվելու են ժամանակակից հայ գրողների սրտեղծագործություններից նմուշներ և նրա կողմից հնչած առաջարկը Երևանի հանրային գրադարանում եւս վրաց գրականության նմանափայ անկյուն բացելու մասին, որն, անշուշտ, կնպաստի երկու եղբայրական ժողովուրդների գրական կապերի զարգացմանը և միմյանց գրականություններին իրազեկվածությանը:

ՎԻՐԱՇԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼՈ ԴԻՎԱՆ

ՆԱԴՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնը «Զվարթնոց» վերածննդի հիմնադրամի հետ համարելով 2012 թ. ապրիլի 20-ին Հայաստանի պետական ֆիլարմոնիայի փոքր համերգասրահում կյանքի կոչեց «Պարարագր բեմից» խորագրով միջոցառում:

Վերջինիս նպատակն էր հարստացնել հանրակրթական դպրոցների աշակերտների և ուսուցիչների գիտելիքները Սուրբ և Ամմահ Պապարագի խորհրդի և ծիսաարարողակարգի վերաբերյալ:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի քառաձայն երգչախմբի կապարումներին և «Շողակաթ» հեռուստաընկերության կողմից պատրաստված ֆիլմի ցուցադրմանը զուգընթաց «Քրիստոնեական դաստիարակության կենտրոնի փնթեկն Ս. Վարդան արևդա Նավասարդյանը վերլուծեց և մարչելի մեկնաբանեց Պապարագի սրբազան խորհուրդը:

ՄԱՅՐ ԱԹՐԱՆ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՆԱՅՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ ԸՆԴՈՒՆԵՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅԱՆ Զ. ՆԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՄԱՍՆԱԿԻՅՆԵՐԻՆ

Ապրիլի 20-ին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Գրողների միության վեցերորդ համագումարի մասնակիցներին:

Նանդիպման սկզբում գրողների անունից Վեհափառ Նայրապետին ողջունեց ՆՇ գրողների միության նախագահ Լևոն Ամանյանը, ապա ներկայացրեց համագումարի առիթով աշխարհի քսան երկրներից Նայրենիք ժամանած հայորդիներին և օպարագգի հյուրերին, անդրադարձավ համագումարի նպատակներին և կարևորությանը:

Այնուհետև գրողներին Նայրապետական իր օրհնությունը և գնահատանքը բերեց Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսը: Նորին Սրբությունը, ուրախություն հայտնելով շուրջ յոթանասուն գրողների Մայր Աթոռ այցի առիթով, կարևորեց Նայաստանի և Սփյուռքի գրողների համախմբումը Նայրենիքում, ինչը հնարավորություն է ընձեռում գրական ասպարեզից ներս քննարկել զանազան խնդիրներ, ինչպես նաև վեր հանել հայ կյանքը հուզող բազմաբնույթ հարցեր:

Վեհափառ Նայրապետը նշեց, որ հայ ժողովուրդն այսօր ակնկալում է իր գրողից, որ արժարժվեն ազգային կյանքին վերաբերող խնդիրներ, նրա գրչի շնորհիվ փեսաների դառնա ապագայի փեսիքը և ուղենշվի դեպի գալիք առաջնորդող ճշմարիտ ճանապարհը: Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսն ընդգծեց նաև, որ այսօր դժվարին առաքելություն է բաժին ընկել հայ գրողին՝ ժողովրդին պահելու ազգային արժեքների շավիղներում, նոր խոսքով և նոր մտածողությամբ նրան մարտնչելու և փոխանցելու մեր հայրերի սրբազան ժառանգությունը: Ամենայն Նայոց Կաթողիկո-

սը հորդորեց ներկաներին նոր եռանդով գրիչն ի գործ դնել՝ հայ ժողովրդի Արդար դատը պաշտպանելու համար:

Այնուհետև Նորին Սրբությունն իր գնահատանքը բերեց ՆՇ գրողների միության վարչությանը և միության նախագահին՝ բոլոր այն ձեռնարկումների համար, որոնց շնորհիվ աշխարհասփյուռ հայ գրողները կարողանում են մեկտեղել իրենց ջանքերը՝ արդի կյանքի մարտահրավերների հաղթահարման համար:

Հանդիպման վերջում Վեհափառ Հայրապետը պարասխանեց ներկաների հարցերին, որոնք վերաբերում էին Հայ Եկեղեցու թեմական կյանքին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գործունեությանը կրթական ու ընկերային ոլորտներում, Սփյուռքի փարբեր համայնքներում Հայ Եկեղեցու կողմից իրականացվող ծրագրերին՝ ի պահպանություն հայ ինքնության:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՈՒՂԵՐՁԸ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ Զ. ՀԱՄԱԺՈՐՈՎԻՆ

Ապրիլի 20-ին, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնությամբ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Հրապարակչական բաժնի անօրեն Տ. Նաթան եպիսկոպոս Հովհաննիսյանը մասնակցեց Գրողների համահայկական վեցերորդ համաժողովի բացման արարողությանը, որի ընթացքում համաժողովի մասնակիցներին փոխանցեց Վեհափառ Հայրապետի ուղերձը:

Հայրապետական ուղերձում մասնավորապես ասված է. «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնից Հայրապետական Մեր օրհնությունն ու բարեմաղթանքներն ենք հղում Գրողների համահայկական Զ. համաժողովի պարվարժան մասնակիցներին:

Այս փարի, երբ նշվում է հայ գրարպության 500-ամյակը, և քաղաքամայր Երևանը հռչակված է գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք, խորհրդանշական է Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի գրողների համախմբումը՝ Հայրենիքում՝ քննարկելու հայ գրականության անդասարանում առկա խնդիրները և գրական գործունեությունը առավել արդյունավորելու ծրագրերը: Համաժողովի հրավիրումը՝ նաև բարեպարեհ առիթ է սերտացնելու հաղորդակցությունն ու գործակցությունը միմյանց հետ և ամրապնդելու ոգին՝ սրելով գործական ուղիով նպաստելու ազգային մեր կյանքի շենացմանը:

Յուրաքանչյուր ազգի կյանքում մեծապես կարևոր է գրողի առաքելությունը, որի հիմնական նպատակն է գրական սրելով գործունեություններով ներկայացնել կյանքի ճշմարիտ արժեքը, մարդկային հույզերի ու երազանքների վսեմ դրսևորումները՝ ընթերցողներին բերելով քաջալերությունը դժվարությունների դիմագրավ-

ման և բարձր ու լուսավոր ապագայի կերպման: Գրողը իր վեհ գաղափարներով առաջնորդող է դառնում հասարակության, ձեռավորում ներաշխարհի ու համընդհանուր մրցակցություն, լինում անհատի ու իրականության բարեփոխման ներշնչող օրինակ: Գրքերն արժեքավոր են, երբ գործություն են փալիս արդարության, ճշմարտության, առաքելության, ազնվության, սիրո ձգտումներին՝ մարքի կենսագործող հարկությանը դառնալով ոգեշնչման աղբյուր, կարարելության մղող ազդակ: Մարքի կենսարար ուժն է շեշտում նաև Աստվածաշունչը՝ ասելով. «Աղբիւր կենաց են միաբ, որոց ունիցին գնա» (Առակ. ԺԶ. 26): Այս գիտակցությամբ և նախանձախնդրությամբ են մեր երախարարման գրական գործիչները արդյունագարդել իրենց առաքելությունը, որը նոր ուժականություն ստացավ հինգ հարյուրամյակներ առաջ հայ գրարարության սկզբնավորումով: Այսօր դուք՝ գրչի մշակներդ, կոչված եք շարունակելու մեր բազմադարյա գրական ուղին ու ավանդույթները՝ արարելով բեղուն նոր արգասիքներ, որոնցով հայոց գրականությունը, մեր ոսկեդեմիկ լեզուն սիրելի պիտի մնան հայ մանկան ու երիտասարդին, նպաստեն նոր սերնդի կրթությանն ու դաստիարակությանը, ամրապնդեն մեր ժողովրդի ազգային գիտակցությունը և մշտապես հորդորեն հայրենամար ու ազգաշեն գործերի:

Սիրելիներ, Նայրապետական Մեր գնահատանքն ենք բերում համաժողովի կազմակերպիչներին ու բոլոր մասնակիցներին և մաղթում, որ ձեր գրական սրբաձագործությունները արժանի փող գրավեն մեր դասական հեղինակների գործերի ընդարանիում:

Աղոթում ենք, որ Աստված օրհնի մեր ժողովրդի կյանքը և մշակույթի ու գրականության նվիրյալների ջանքերը՝ ի սեր մեր լուսավոր գալիքի:

Աճեցէ՛ք շնորհօք և գիտութեամբն Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Բրիաբոսի: Նմա փառք՝ և այժմ և յօրն յաիսրենից. ամէն (Բ. Պետ. Գ. 18)»:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ՆԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 97-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՅԻ ԱՌԹԻՎ

1915-23 թթ. Օսմանյան կայսրությունում, ապա և Թուրքական հանրապետությունում պետական մակարդակով ծրագրված էր հայ բնակչությանը հայրենիքից վարարելու և ոչնչացնելու ծրագիր: Այս փարի նշվում է այդ չարաղեր իրադարձության 97-րդ փարին: Այդ կապակցությամբ Վրաստանում գործող հայկական կազմակերպությունները դիմել են Վրաստանի նախագահին, Խորհրդարանի նախագահին, Թբիլիսիի քաղաքային խորհրդի նախագահին, դիմում են Վրաստանի

պարզամտություններին՝ Նայոց Յեղասպանության փաստն ընդունելու և հասցեավորներին դատապարտելու կոչով:

«Դիմում ենք մեր երկրի կառավարությանը, որը դարերով մեկից ավելի անգամ ապացուցել է հավաքարմությունը արդարության և մարդկայնության արժեքների հանդեպ: Կոչ ենք անում ձեզ ըմբռնումով ու հարգանքով վերաբերվել Վրաստանի հայաձագում քաղաքացիների արդարացի պահանջին, որպեսզի մեր երկիրը ճանաչի և դատապարտի Նայոց Յեղասպանությունը»,- ասված է ուղերձում:

Ուղերձն ստորագրել են.

Թբիլիսիի Ս. Գեորգ եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Թբիլիսիի Ս. Էջմիածին եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Բաթումի Ս. Փրկիչ եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Ախալքալակի Ս. Խաչ եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Ախալցխայի Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Նինոծմիդայի Ս. Սարգիս եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Շահումյանի Ս. Ասրվածածին եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, Սամվելիդեի Ս. Փրկիչ եկեղեցու հովիվն ու ծուխը, «Նայաստան» մշակութային-լուսավորական և երիտասարդական կենտրոնը, Վրաստանի հայ գրողների «Վերնապուն» միությունը, Վրաստանի հայ մրավորականության միությունը, Վրաստանի հայ նկարիչների միությունը, Վրաստանի հայ երաժիշկների միությունը, Ախալցխայի արվեստի՝ Վահրամ Գայֆեջյանի անվան միությունը, Վրաստանի հայ համայնքը, Վրաստանի հայ համայնքի ուսանողական ընկերակցությունը, Վրաստանի հայ համայնքի դպրոցական միությունը, Վրաստանի հայ համայնքի երիտասարդական միությունը, Վիրահայոց միությունը, Աջարիայի հայոց միությունը, Աջարիայի հայ երիտասարդաց «Մեր ապագա» միությունը, «Վրաստանը մեր րտունն է» կազմակերպությունը, Վիրահայոց ազգային կոնգրեսը, վերջինիս առընթեր Կանանց խորհուրդը, «Շեն» ընկերակցությունը, Վիրահայոց կանանց «Շուշանիկ» ընկերակցությունը, Նամահայկական խաղերի միջազգային և մշակութային ներկայացուցիչների ընկերակցությունը, Վիրահայ երեխաների օգնության «Արեւիկ» բարեգործական հիմնադրամը, Վիրահայոց իրավունքների պաշտպանության ընկերակցությունը, Վրաստանի վերերան-հայերի միությունը, Թբիլիսահայերի՝ կրթության հարցերով հասարակական խորհուրդը, Վիրահայոց «Նոր սերունդ» միավորումը և «Կամուրջ» գրական-մշակութաբանական հասարակական միավորումը:

ԴԱՍԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵԿՈ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 97-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ

Նայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի «Նայարպուն» մշակույթի կենտրոնի նախաձեռնությամբ, Վրաստանում ՐՐ դեսպանության, Վրաստանի Նայ համայնքի, Վրաստանի հայերի ազգային կոնգրեսի և Թբիլիսյան հայերի ասամբլեայի աջակցությամբ, Թբիլիսիում մեկնարկեց Նայոց Մեծ Եղեռնի 97-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումների շարքը: Առաջին լրաբերը դարձավ ապրիլի 21-ին Թբիլիսիի Սուրբ Էջմիածին եկեղեցում կայացած դասական երաժշտության երեկոն, որը կազմակերպել էր Վիրահայոց թեմի «Նայարպուն» մշակույթի կենտրոնի Ներսես Շնորհալի երգչախումբը՝ խմբավար Մարիաննա Մամաջանովայի և երաժշտական բաժնի պարասխանապու Պավել Օգանեզովի գլխավորությամբ:

Նայոց Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակը հարգելու էին եկել Վրաստանի Ավերարանական-բապտիստական Եկեղեցու եպիսկոպոս Մերաբ Գափրինդաշվիլին և հռոմեա-կաթոլիկական թեմի առաջնորդ, եպիսկոպոս Զուգեսպե Պազուրյուն: Ներկաների շրջանում էին Վրաստանում ՐՐ դեսպանության դիվանագետներ, հոգևոր սպասավորներ, մրավորականության ներկայացուցիչներ, հասարակական գործիչներ և այլք:

Սպիացած, բայց չամոքված ցավ, որ միտում է 1915-1923 թվականներին Օսմանյան կայսրության կողմից իրականացված մեկուկես միլիոն հայերի ոչնչացման կսկիծից: Ու այդ կսկիծն արտահայտվեց Կոմիտասի, Երանյանի, Բախի, Շուբերտի, Պերգոլեզիի, Կաչինինի դասական սրելոձագործություններով, որ հնչեցին Ներսես Շնորհալի երգչախմբի և մենակատարներ Սվետլանա Տափոնայի, Լուիզա Վարդանովայի, Իզաբելլա Մանուսաջյանի, Անահիտ Մկրտչյանի վարպետ կատարումներով:

Նայոց մեծ Եղեռնի 97-րդ տարելիցին էր նվիրված Նովհաննես Թումանյանի «Սրբիկ» բանաստեղծության հիման վրա գրված երիտասարդ երգահան Նովհաննես Նամբարձումյանի «Պարարագի» պրեմիերան: Պարարագը, որ ցնցող տպավորություն գործեց ներկաների վրա, փայտուն կերպով կատարվեց Ներսես Շնորհալի երգչախմբի կողմից երգահանի ընկերների՝ Թբիլիսիի Վանո Սարաջիշվիլու անվան երաժշտանոցի ուսանողների շնորհալի նվագակցությամբ: Երեկոյի ավարտին իր օրհնության ու գնահատանքի խոսքը բերեց Նայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը: Խոսելով Նայոց Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակի օրվա խորհրդի մասին, Սրբազան Նայոցը նշեց, որ դա բոլորին համախմբելու և անմարդկային խոշտանգումներով զոհված ու առանց շիրիմի ու փառանքարի մնացած հայերի հիշատակին աղոթք բարձրացնելու օր է: Անդրադառնալով արդարության հաղթա-

նակին, հոգևոր առաջնորդը նշեց, որ հայերի հաղթանակը օրեցօր բարգավաճող Նայասարանի Նանրապետությունն է, վերադարձված Արցախը և Նովհաննես Նամբարձումյանի նման փառանդավոր երիտասարդները, ովքեր իրենց նախնիների հիշատակին ձոնում են պատարագ՝ մշակույթի լեզվով պահանջելով ճշմարտության ճանաչում:

«Նայարպուն» մշակույթի կենտրոնի գեղարվեստական ղեկավար Լևոն Չիդիլյանը ներկաներին մեկ անգամ կրկին հիշեցրեց Մեծ Եղեռնին նվիրված միջոցառումների շարքը:

ՎԻՐԱՆԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼԸ ԴԻՎԱՆ

ՔԱՆԱԿԱՅԱԿԱՆ ՁԵՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆՈՒՄ

Ապրիլի 22-ին, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարում, Ս. Պատարագի ընթացքում փեղի ունեցավ քահանայական ձեռնադրություն՝ օրհնությամբ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պապրիարք և Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի: Մայր Աթոռի Վանորենից փեսուհի Ս. Արարիկ Կախկոպոս Տիգրանյանի ձեռամբ քահանայական օծում ստացան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի յոթ միաբան սարկավազներ: Նախորդ օրը՝ երեկոյան ժամերգությունից առաջ, փեղի ունեցավ սարկավազների ընծայման արարողությունը:

Սուրբ Պատարագին Արարիկ Սրբազանը քահանայության կոչեց նորընծաներին՝ Ս. Մյուռնով օծելով նրանց ճակարներն ու ձեռքերը և շնորհելով հոգևոր նոր անուններ: Էդգար սարկավազ Ամիրջանը վերակոչվեց Ս. Սեպուհ քահանա, Դավիթ սարկավազ Սարգսյանը՝ Ս. Սամուել քահանա, Զավեն սարկավազ Խաչիկյանը՝ Ս. Ռաֆայել քահանա, Արարիկ սարկավազ Գաբրիելյանը՝ Ս. Սեուհ քահանա, Լևոն սարկավազ Նախկերյանը՝ Ս. Մինաս քահանա, Վարուժան սարկավազ Նակոբյանը՝ Ս. Բարդուղիմեոս քահանա և Նայկ սարկավազ Սմբարյանը՝ Ս. Նուսիկ քահանա: Ձեռնադրության և օծման արարողության ավարտին քահանա հայրերը ներկաներին փեղին իրենց անդրանիկ օրհնությունը:

Այնուհետև ձեռնադրող Սրբազան Նայրը հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց՝ անդրադառնալով Նայ Առաքելական Եկեղեցու կյանքում կարևոր և ուրախալի այս իրադարձությանը. «Մայր Տաճարի այս սրբարանում առ Բարձրյալն Աստված գոհությամբ և փառաբանությամբ ողջունում եմ ինքնանվիրումի այս խորհրդավոր պահը: Երեք անգամ երիտասարդները հրաժարվեցին աշխարհից՝ աշխարհը բերելու և վերստին մոտենալու համար Աստծուն, որովհետև նրանք, ովքեր աշխարհից

հրաժարվում են, աշխարհը չէ, որ թողնում են, այլ աշխարհի մեջ աշխարհայինը, որպեսզի աշխարհն իրենց ծառայության շնորհիվ Աստծո օրհնությամբ լցվի»:

Անդրադառնալով քահանայական կոչմանը՝ Արարակ Սրբազանը նշեց. «Իր գործնականությամբ քահանայությունը երկու ծայրեր ունի՝ մեկն Աստուծո, երկրորդը ժողովրդի: Առաջինը պարզ է և հասարակ գործ չէ, երկրորդը՝ մարդկության ծառայելը ևս դյուրին չէ: Այս երկուսը բարի մարդկանց առաքելություն է, որովհետև Աստված բարի է, ուրեմն Իր անունով ծառայողները պետք է բարի լինեն»:

Քարոզի ավարտին խոսքն ուղղելով նորընծա քահանաներին՝ Սրբազան Հայրը մաղթեց սիրով, նվիրումով և հավատարմությամբ իրականացնել իրենց սպասավորությունը, ապա ուրախություն հայարնեց, որ Մայր Աթոռի ուխտյալ միաբանությունը զորացավ նոր եկեղեցականներով:

Այնուհետև Մայր Աթոռի միաբանները բարձրացան Ս. Խորան՝ շնորհավորելու քահանաներին և համբուրելու նրանց մյուռնաբույր ճակատներն ու ձեռքերը:

Նույն օրը՝ երեկոյան, կատարվեց նաև վեղարի փվջության արարողությունը: Ս. Մինաս և Ս. Նուսիկ քահանաները վեղար սրացան՝ համալրելով Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբանության շարքերը:

Ապրիլի 23-ին նորած եկեղեցականներին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին ներկայացրեցին Մայր Աթոռի Վանորենից փեսուհի Ս. Արարակ եպիսկոպոս Տիգրանյանը և Մայր Աթոռի լուսարարապետ Ս. Նովան եպիսկոպոս Հակոբյանը՝ հայցելով Վեհափառ Հայրապետի օրհնությունը նրանց հեղափոխ հոգևոր սպասավորության համար:

Իր հայրական պարգամի մեջ Նորին Սրբությունն ընդգծեց, որ յոթ սարկավազների հանձն առած հոգևոր սպասավորությունը պարասխանաբար և պարվաբեր ծառայություն է: Վեհափառ Հայրապետը նշեց, որ ցանկանում է փեսնել եկեղեցականներ, ովքեր նվիրում ունեն և ծառայությունը չեն ընկալում որպես պաշտոն, այլ՝ կոչում և առաքելություն, այնպիսի սպասավորներ, ովքեր լինելով Աստծու խոսքի անդուլ քարոզիչներ, անմնացորդաբար կնվիրվեն իրենց ծառայությանն ու ժողովրդին: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հորդորեց նորընծաներին հավատով ու պարվով, ամենօրյա հոգաբարությամբ աշխատանք փանել ժողովրդի կյանքում հոգևոր-բարոյական արժեքների զորացման համար: Վերջում Նորին Սրբությունը մաղթեց երիտասարդ հոգևորականներին, որ զորացած Աստծու օգնականությամբ նրանք իրենց նվիրյալ ծառայությամբ վաստակեն ժողովրդի սերն ու օրհնությունը և լինեն հպարտ և երջանիկ հովիվներ:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում քառասնօրյա պարբերական և աղոթական շրջանից հետո նորընծաները ծառայության կկոչվեն Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու փարբեր կառույցներում և թեմերում:

ՍԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՊՐԻԼԻ 24՝ ՆԱՅՈՑ ԵՂԵՌՆԻ ԶՈՆԵՐԻ ՆԻՇԱՏԱԿԻ ՕՐ

Ապրիլի 24-ի առավոտյան Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գաբելին Բ. Ծայրագույն Պարբիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը, ուղեկցությամբ թեմակալ առաջնորդների և Մայր Աթոռի միաբանների, այցելեց Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիր՝ հարգանքի փուրք մատուցելու բյուրավոր հայ նահապետների հիշատակին:

Հուշահամալիրում Նորին Սրբության նախագահությամբ, և ներկայությամբ ՆՏ նախագահ Սերժ Սարգսյանի և հայոց պետական ավագանու՝ կարարվեց հոգեհանգստյան արարողություն:

Նույն օրը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում մատուցվեց Ս. Պարարագ: Պարարագիչն էր Մայր Աթոռի միաբան Տ. Նաթան եպիսկոպոս Հովհաննիսյանը: Արարողության ընթացքում Սրբազան Հայրն իր քարոզում անդրադարձավ օրվա խորհրդին: «...Ինք և ավելի փասնամյակ առաջ հայ ժողովուրդը կանգնեց այն մեծ փորձության առջև, որ կոչվում է Յեղասպանություն: Հայ ժողովուրդը այդ օրերին գոհվեց, բայց դարձավ նահապետ: Այո՛, մարտիրոսություն էր, այլ ոչ թե պարզ մի մահ...: 20-րդ դարը, որ գալիս էր մարդկային կյանքի մեջ առաջընթաց բերելու, սկսվեց մեծագույն ոճրագործությամբ ոչ միայն հայ ազգի նկարմամբ, այլև համայն մարդկության և քաղաքակրթության: Մեկ ու կես միլիոն և ավելի կյանք, երագանք, հավաքք ու հույս կորվեցին ու կործանվեցին հաշված ժամանակի ընթացքում: Ապրիլի 24-ն այն օրն էր, երբ հայը կորցրեց իր սրավորականությունը Պոլսում, այն ժամանակ էր, երբ ծրագրում էին գլխավորել հային իր մշակույթով և իր գլխով, որպեսզի փիրանան նաև մարմնին, սակայն՝ ոչ: ...Հայ ժողովուրդը մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի հետ բարձրացավ Գողգոթա, հանվեց խաչը, պայքարեց և Նրա հետ երրորդ օրը հարություն առավ: 20-րդ դարի սկիզբ՝ 1915 թ.՝ Գողգոթա հայոց, սակայն ոչ մահ ազգի, փառապանք ու սուգ, սակայն ոչ վերջը ժողովրդի», - նշեց Նաթան եպիսկոպոսը:

Սրբազան Հայրը նաև ընդգծեց, որ հայ ժողովրդի վրեժխնդրությունը ոչ թե արյամբ ու մահով պետք է լինի, այլ կյանքով ու սրելծագործությամբ, Հայրենիքի պայծառությամբ և աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի բարօրությամբ: «...Այսօր մենք վրեժխնդիր ենք մեր Հայրենիքով, մեր ժողովրդով, մեր մշակույթով և արդարության համար մեր պայքարի շարունակականությամբ: Այսօր հայ ժողովուրդը ոչ թե գոյափրկում է, այլ ապրում է իբրև ժողովուրդ, իբրև մշակույթ սրելծող, իբրև մարդկային ազգի կարևոր մի մաս», - ասաց Սրբազանը՝ պարզամեղով վրեժխնդիր լինել Հայրենիքը շենացնելով, Հայաստանը հարափրկ պահելով, այն սիրելով ու փայփայելով, որովհետև նա է հայ ժողովրդի հավիտենական գրավականը:

Ս. Պարարագի ավարտին Մայր Տաճարի հարեանությամբ ի հիշատակ

1915 թ. Հայոց Եղեռնի նահապարհների կանգնեցված Ադոթքի և ուխտի խաչքարի մոտ, նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, կապարվեց հոգեհանգիստ, վերստին ադոթք բարձրացվեց Հայոց Մեծ Եղեռնի զոհերի համար:

Ս. Պապարագին և հոգեհանգստին մասնակցում էին նաև Հայաստանում և Վրաստանում պապական նվիրակ Նորին Սրբազնություն Մարեկ արքեպիսկոպոս Սուլչինսկին, Հայաստանում, Վրաստանում և Արևելյան Եւրոպայում Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու առաջնորդ Ռաֆայել արքեպիսկոպոս Մինասյանը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱՄԱԿԱՐԳ

ԱՊՐԻՆՅԱՆ ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՈԳԵԿՈՉՄԱՆ ՕՐԸ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄՈՒՄ

Ռումինահայությունը 2012 թ. ապրիլ 24-ի առավոտյան Բուքուրեշի Հայոց թեմի առաջնորդանիստ Սուրբ Հրեշտակապետաց եկեղեցում միասնաբար ոգեկոչեց Հայոց Յեղասպանության 97-ամյակը:

Ոգեկոչման ընթացքը հանդիսապետում էր Ռումինիայի Հայոց առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Տաթև ևպիսկոպոս Հակոբյանը: Ներկա էին թեմի ողջ հոգևորականաց դասը, Ռումինիայում գտնվող Քույր եկեղեցիների պետերը, թեմական խորհրդի ներկայացուցիչները, միության վարչության անդամները, Ռումինիայում Հայաստանի դեսպանը, այլ պաշտոնապար անձիք, ինչպես նաև հարյուրավոր հայորդիներ:

Գերաշնորհ Սրբազան Հոր նախագահությամբ քննարկվեց Վրաստանում հայկական արարողություն, Հայոց Յեղասպանության մեկուկես միլիոն անմեղ նահապարհների խնկարույր հիշարակի և հոգվոց հանգստության համար: Հոգեհանգստյան արարողության ավարտին Գերաշնորհ Տաթև Սրբազանը իր հայրական պապզամը ուղղեց ներկա ուխտավոր ժողովրդին, ասելով. «Միքելի հավաքացյալներ, ահավասիկ համայն հայ ժողովուրդը, որ ի Հայաստան և ի սփիւռս աշխարհի այսօր կը յիշարակէ Հայոց Յեղասպանութեան 97-րդ տարելիցը: Յիշարակութիւն մը, զոր յաւերժօրէն գամուած է իւրաքանչիւր հայուն սիրտին մէջ, որպէս կնիք սգոյ և արցունքի, որպէս հաւատքի ամրութեան և ազգային ինքնութեան աննախադէպ փարոս ի ցոյց ողջ մարդկութեան ի ծագս աշխարհի: Միքելի հավաքացեալներ, այսօր, երբ համայն մարդկութիւնը համաշխարհայնացման նոր ընթացքով և նոր մօտեցումներով կը փորձէ դէմ հանդիման կենալ ամէն տեսակ ահարեկչութեան և չարագործութիւններու, այլևս հասարակելու համամարդկային հաւասարութեան

և խաղաղության ճշմարիտ և աստուածահաճ նորմերը, փակաին թուրք հեփա-դիմական, այլև օսմանևան կայսրության արինարբու ախարով փառապող ժողովուրդը կը փորձէ զանազան անմաքուր խաղերով և սադրանքներով ժխտել Նայոց Յեղասպանության մեծագոյն ոճիրը, զոր անմարդկային աներեւակայելի և ամենադաժան կերպով իրագործուեցաւ 1915 թ.: Անելի քան երկու միլիոն անմեղ հայորդիներ իրենց արինը թափեցին վասն Յիսուսի, վասն հայրենեաց և վասն հայոց հանճարին յաւերժ սլացքին... Այսպիսով Նայոց Յեղասպանության 97-րդ փարելիցին առիթով, մեր ձայնը կը բարձրացնենք առ յաղթական մեր Փրկիչը, ըսելով. «Ի քեզ, Տէր, յուսացայ, մի՛ ամաչեցից յաիսեան»: Անշուշտ մեր յոյսն ու ապաւէնը Տէրն է... Եկէք ուրեմն մեր սիրտին, հոգւոյն դուռը բանալը Տիրոջ առաջ, այլև մեր ազնիւ աղօթքով խնդրենք, որպէսզի Տիրոջ Սէրն ու օրհնութիւնը, ուժն ու խաղաղութան ոգին լեցնէ մեր հայրենիքին սահմաններն ու մեր զաւակաց հոգիները...»:

Այնուհետեւ հանդես եկավ Ռումինիայում Նայասպանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Նամլեթ Գասպարյանը:

Նոգեհանգստյան պաշտոնից հետո Գերաշնորհ Սրբազան Նայրը, Ռումինիայում գրնվող Քույր եկեղեցիների պետերը, Ռումինահայ միության վարչության անդամները, Ռումինիայում Նայասպանի արտակարգ և լիազոր դեսպանը ծաղկեպսակներ դրեցին եկեղեցու բակում գեղեղված նահապակաց խաչքարի դիմաց:

Ապրիլ 24-ը ուխտի վերանորոգության ու պահանջարկության օր է դարձել համայն հայության համար: Բռնադարված մեր իրավունքներին վերստին փրանալու կոչ է յուրաքանչյուր ապրիլ 24-ը, որ ազգային հավաքական կամքի պրկում և արդար վրեժխնդրություն է արթնացնում յուրաքանչյուր գիտակից հայի հոգում:

Նոյն կամքն ու նվիրումն առավել դրսևորելու, ինչպես նաեւ անարբեր աշխարհին սթափեցնելու համար՝ նախաձեռնությամբ Ռումինահայոց թեմի և ռումինահայոց միության մասնակցությամբ, առաջին անգամ Ռումինահայ գաղութի պարմության մեջ ողջ հայությունը Սրբազան Նոր գլխավորությամբ մեկ մարդու պես քայլքով ընթացավ դեպի Բուքուրեշի Նոմի անունը կրող կենտրոնական հրապարակ: Քայլարշավի մասնակիցները հայկական ու ռումինական դրոշներով, ինչպես նաեւ ազգային պահանջարկական պաստառներով հանրության առաջ իրենց բողոքի և արդարության պահանջի ձայնը բարձրացրեցին: Ներկա էին նաեւ ռումինական հեռուստաընկերությունների և մամուլի ներկայացուցիչները: Քայլարշավը ավարտվեց միասնական աղոթքով:

ՆՈԳԵՏԱՆԳԻՍՏ ԱՆՄԵՂ ԶՈՆԵՐԻ ՆԻՇԱՏԱԿԻ ԽԱՉՔԱՐԻ ՄՈՏ

Նայոց Մեծ Եղեռնի 97-րդ փառելիցին նվիրված գլխավոր միջոցառումները Թբիլիսիի հայ համայնքում կայացան ապրիլի 24-ին: Ամենդ գոհերի հիշարարկի օրը Թբիլիսիի հայ գրողների և հասարակական գործիչների խոջիվանք պանթեոնում Նայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Տ. Վազգեն եպս. Միրզախանյանի հանդիսապետությամբ կարարվեց հոգեհանգստի արարողություն:

Պանթեոնում փեղադրված՝ գոհերի հիշարարկը հավերժացնող խաչքարի մոտ ծաղկեպսակ փեղադրեցին Վրաստանում ՆՆ արարակարգ և լիազոր դեսպան Նով-հաննես Մանուկյանը և Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Տ. Վազգեն եպս. Միրզախանյանը: Ծաղկեպսակի փեղադրման արարողությանը ներկա էին նաև Վրաստանի նախագահի խորհրդական Վան Բայբուրթյանը, դեսպանության անձնակազմը, հոգևոր դասը և համայնքային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:

ՍԳՈ ՊԱՏԱՐԱԳ-ԹԲԻԼԻՍԻՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ՆԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐՈՒՄ

Ապրիլի 24-ին Թբիլիսիում գործող երկու՝ առաջնորդանիստ Սուրբ Գևորգ և Սուրբ Էջմիածին եկեղեցիներում մարտցվեց Պարարագ, որի խորհուրդը Յեղասպանության գոհերի հիշարարկի հավերժությունն էր: Սուրբ Էջմիածին եկեղեցում Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Տ. Վազգեն եպս. Միրզախանյանի հանդիսապետությամբ մարտցված Պարարագին ներկա էին Վրաստանում ՆՆ արարակարգ և լիազոր դեսպան Նովհաննես Մանուկյանը, դեսպանության աշխարակիցներ, վիրահայ մրավորականության ներկայացուցիչներ, հայ հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարներ և այլք:

ԽԱՂԱՂ ՆԱՆՐԱՏԱՎԱՔ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԵՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄՈՏ

Նաջորդիվ փեղի ունեցավ «Վրաստանի Նայ համայնք» կազմակերպության նախաձեռնությամբ իրականացված հանրահավաքը Թուրքիայի դեսպանության առջև: Վրաստանի և Նայաստանի Նանրապետության դրոշներով, Նայոց Մեծ

Եղեռնը դարապարտող և փոխհատուցում պահանջող ցուցապաստառներով փարբեր փարիքի հայորդիների մասնակցությամբ փեղի ունեցած խաղաղ հանրահավաքի պահանջը Յեղասպանության ընդունումն էր և մեկուկես միլիոն անմեղ զոհերի հիշարակի ոգեկոչումը:

Հանրահավաքին մասնակցում էին Վրաստանում գործող հոգևոր դասը, համայնքային փարբեր կազմակերպությունների անդամներ, մրավորականության ներկայացուցիչներ, ինչպես նաև Թբիլիսիում բնակվող այլ ազգերի ներկայացուցիչներ, որ եկել էին իրենց գորակցությունը հայտնելու մեր հայրենակիցներին: Ուշագրավ է, որ այս փարի ավելի մեծ էր հանրահավաքին մասնակցող հայերի թիվը, որոնց շրջանում կային փարբեր փարիքի և մասնագիտության փեր մարդիկ:

ԽՈՒՆԿ ԵՒ ԱՍՏՎԱԾԱՅԻՆ ԲՅՈՒՐ ՕՐՆՈՒԹՅՈՒՆ ՄԵՐ ԱՆՄԵՂ ԶՈՏԵՐԻ ՀՈԳԻՆԵՐԻՆ

Ապրիլի 24-ին՝ Մեծ Եղեռնի անմեղ զոհերի հիշարակության օրը, Մոսկվայի նորակառույց եկեղեցական համալիրում հազարավոր հայեր հավաքվել էին իրենց հարգանքի փութը մատուցելու բյուր նահապարակների խնկելի հիշարակին և աղոթք վեր առաքելու նրանց հոգիների հանգստության համար: Եկեղեցու բակում փեղադրված խաչքարի մոտ ծաղկեպսակներ գեղեղելուց հետո, Նոր Նախիջևանի և Ռուսաստանի Հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Եզրաս եպիսկոպոս Ներսիսյանի հանդիսապետությամբ և հոգևոր դասի մասնակցությամբ փեղի ունեցավ հոգեհանգստյան արարողություն, որի ավարտին Սրբազան հայրն անդրադարձավ օրվա խորհրդին:

- Այո՛, գրկվեցինք մեր պարմական հայրենիքից, քանդեցին ու այրեցին մեր փաճարները, սրբագիր մարյանները, Տեր Զորը դարձավ հայության անթաղ գերեզմանը, որպեղ գլխաքվեցին մեր մայրերն ու քույրերը, սակայն այսօր ոգեկոչելով մեր նախնիների լույս հիշարակը՝ մենք շարունակում ենք ապրել, քանգի երբեք չենք երկմարել, որ Խաչյայի նկարմամբ հավարարմությունը հարությունն է: Հավարքով ապրված կյանքն է, որ արհամարհում է մահը: Թուրք մարդասպանին չհաջողվեց խաչել մեր ազգին, փեսնել նրան մահի ճիրաններում բնաջնջված: Եւ այսօրվա մեր լուսե կյանքով բարձրաձայնում ենք՝ «Ո՛ր է, մահ, հաղթությունը քո»:

Սրբազան հայրը նաև ընդգծեց, որ պարմության ընթացքին հաճախ է հայ ժողովուրդը մահվան դեմ հանդիման գնացել, սակայն, աշխարհի վրա չկա մեկ այլ ժողովուրդ, որ այդքան ամուր փարած լինի մահահաղթ խաչին:

«Այսօր վերածնված է մեր ժողովուրդը՝ շնորհիվ մեր անդավաճան ու անասան

հավաքքի, և մենք իրավունք չունենք այլևս սխալվելու: Ժամանակն է, որ գործենք միաբան՝ որպես մեկ բռունցք, մեկ հոգի, մեկ կամք՝ պահանջելով ոճրագործ Թուրքիայից և գերություններից արդարության ճանաչում ու հաստատում: Մխիթարական է մեզ համար, որ այսօր շատ պետություններ, կրոնական կազմակերպություններ դավապարպել են ու ճանաչել Դարի ոճրագործությունը՝ իբրև մարդկության դեմ գործված ամենամեծ չարիքի:

Մեր գնահատանքն ենք բերում հայոց վիշտը կիսող բոլոր պետություններին, որոնք արդարության հաստատման ջարագովներ են, որոնց ուղղամիտ պահվածքը ներշնչում է լավարեսություն, որ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ աշխարհն ի վերջո կհրաժարվի Ասործո արարչագործության դեմ գնեք գործածելուց և կդադարեցվեն մահ ու սարսափ սփռող գործողությունները: Չէ՞ որ մարդկության ապագան երաշխավորված է ոչ թե փարածքների շրջափակումներով, թշնամություն, արելություն սերմանելով, այլ բարիդրացիական, համերաշխ ու խաղաղարար հարաբերություններ ստեղծելով»,- ասաց Սրբազան հայրը և կոչ արեց ներկաներին անաղարտ պահել հայի ինքնությունն ու նկարագիրը, աջակցել ու լծվել հայրենիքի շենացմանն ու գորացմանը, պահել մաքուր, անբասիր հոգևոր և ազգային արժեքներն ու սրբությունները՝ հանուն հայ ժողովրդի լուսավոր ապագայի:

«Այս մտորումներով թող Ասրված ունկնդիր լինի մեր անմեղ նահապակների հոգիների հանգստության հայցով երկինք բարձրացող մեր աղոթքներին՝ ի սեր խաղաղության, արդարության և ստեղծագործ լուսավոր կյանքի»,- իր խոսքի ավարտին ասաց Սրբազան հայրը:

Նոգեհանգստյան արարողությանը ներկա էին ՌԴ-ում ՂՀ արքեպիսկոպոս և լիազոր դեսպան Օլեգ Եսայանը, մի շարք քաղաքական, հասարակական, կրթական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ, եկեղեցու բարերարներ, «Նայորդյաց փան» ուսուցիչներ, սաներ, «Նուռ» եկեղեցասեր երիտասարդաց միության անդամներ և այլն:

ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵԲՆԻ ԵՒ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ
ՆԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ՄԱՍԼԻՈ ԴԻՎԱՆ

ՆԱՅՈՑ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ 97-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՅԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՆՈԳԵՆԱՆԳԻՍՏ ԵՒ ԼՈՌԵԹՅԱՆ ԵՐԹ ՎԱՐՇԱՎԱՅՈՒՄ

Ամեն փարի՝ ապրիլի 24-ին, Լեհաստանում բնակվող հայ ժողովուրդն իր լեհ բարեկամների հետ նշում է Ղայոց Յեղասպանության բյուրավոր զոհերի հիշատակը՝ երթերի և փարբեր միջոցառումների ձևով:

Այս փարվա ապրիլի 24-ի երթը, որին մասնակցում էին Վարչապետը և փարերը քաղաքներում՝ Լոժում, Պլոցկում, Մինսկ-Մագովիեցկիում, Կիևցեում, Լուբար-փովում, Կրակովում, Օլշտինում բնակվող բազմաթիվ հայեր, կազմակերպել էր Լեհաստանում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վարչապետի ծխական խորհուրդը՝ գլխավորությամբ Լեհաստանի հոգևոր հովիվ Տ. Տաճար արևոյա Ծափուրյանի:

Հայերի և լեհերի մեծ բազմություն էր հավաքվել Վարչապետի Հրեշտակաց Աստվածամոր կաթոլիկ եկեղեցու բակում, ուր փեղի ունեցավ Հոգեհանգստյան արարողություն՝ Յեղասպանության զոհ դարձած հայոց հոգիների խաղաղության համար: Հոգեհանգստից հետո Լեհաստանի հոգևոր հովիվ Հայր Տաճարն օրվա խորհրդի հետ կապված իր խոսքն ուղղեց ներկաներին: Այնուհետև մարդկանց հոժ բազմությունը՝ հայկական դրոշներով և Հայոց Յեղասպանությունն իրականացնողներին դատապարտող ցուցապատմաներով շարժվեց դեպի Թուրքիայի դեսպանատուն, որի առջև ելույթներ ունեցան Լեհաստանում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վարչապետի ծխական խորհրդի անդամներ Էդգար Բրոյանը և Աշոտ Ներսիսյանը՝ մեղադրական և պահանջարկերական խոսքեր ուղղելով թուրքական կառավարությանը՝ Հայոց Յեղասպանության հանդեպ առ այսօր նրա դրսևորած ժխտողական քաղաքականության և կեցվածքի համար:

Այս փարվա ապրիլի 24-ին Վարչապետը հավաքված հայերի մեծաթիվ լինելը կոչ էր աշխարհին և համայն մարդկությանը, որ Լեհաստանում բնակվող հայերը միանգամայն միասնական ու վճռական են հայոց համար խիստ կարևոր և համագլխին բոլոր խնդիրներում:

ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ
ՄԱՍԼՈ ԴԻՎԱՆ

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 97-ՐԴ ՏԱՐԵԼԻՅԸ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

2012 թ. ապրիլի 24-ին հնդկահայ համայնքը, Եկեղեցու վարչությունը, Հայոց մարդասիրական ճեմարանի սաները, ուսուցիչները և պաշտոնությունը առավոտյան հավաքվել էին Կալկաթայի Սուրբ Նազարեթ Մայր եկեղեցում՝ ոգեկոչելու Հայոց Մեծ Եղեռնի անմեղ նահապետաց հիշատակը:

Եկեղեցու բակում՝ Յեղասպանության զոհերի հուշակոթողի մոտ, փեղի ունեցավ հոգեհանգստյան կարգ՝ հանդիսապետությամբ հնդկահայոց հոգևոր հովիվ, Հայոց մարդասիրական ճեմարանի կառավարիչ Հոգեշնորհ Տեր Խորեն վարդապետը Հովհաննիսյանի: Ներկաներն աղոթեցին Հայոց Մեծ Եղեռնի անմեղ նահա-

փականների հոգի-ների խաղաղության համար և խոնարհվեցին՝ ծաղիկներ զերեղելով հուշարձանին:

Ննդկաստանում Նայոց Յեղասպանության զոհերի հիշարակը հավերժացնող հուշարձանը կառուցվել է 1965 թվականին՝ Մեծ Եղեռնի հիսունամյա փարելիցի առիթով: Ննդկահայ համայնքն անսալով երջանկահիշարակ Վազգեն Ա. Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի 1964 թ. օգոստոս 17-ի Սրբապառ կոնդակին՝ «...Մենք, Նայրա-պետ Ամենայն Նայոց, մեր ազգի պարմության մեծ ողբերգության յիսնամեայ փարել-լիցի սեմին, այսու Մեր կոնդակաւ, կ'առաջադրենք ու կը հրահանգենք՝ ա. որ յառաջիկայ 1965 փարին հռչակուի մեր Եկեղեցիին և համայն մեր ժողովուրդին համար ազգային սուգի և աղօթքի փարի», Սուրբ Նազարեթ Մայր եկեղեցու հյուսիսային պարի փակ կառուցում է մարմարե հուշարձան:

ՆԱՅՈՑ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ՆԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՐՆՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԻ ԵՆ ԱՐԺԱՆԱՅԵԼ.

Տիար Սրեփան Միրզոյան (Արարաբյան Նայրապետական թեմ)

Տիար Արմեն Համբարին (ԱՄՆ Նայոց Արևմտյան թեմ)

ԱՄՆ Նայոց Արևելյան թեմի թեմական պարգամավորական ժողովի մասնակիցներ

ԱՄՆ Նայոց Արևելյան թեմի հոգևորականաց համագումարի մասնակիցներ

ԱՄՆ Նայոց Արևմտյան թեմի թեմական պարգամավորական ժողովի մասնակիցներ

**ԿԱՐԳԱԼՈՒՅԾ Է ՆՈՉԱԿՎԵԼ
Տ. ՍԱՐԳԻՍ ՔԱՆԱԿԱՆ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆԸ**

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ծայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի փնտրիւթյամբ կարգաւորւծ է հռչակվել Տ. Սարգիս քահանա Մելքոնյանը (Շվեդիա)՝ ծառայության ընթացքում դրսևտրաժ կարգազանցության եւ եկեղեցականի վարքին անհարիր ընթացքի համար:

Կարգաւորւծ հռչակվաժ եկեղեցականն այստեկտ կդասվի աշխարհականների շարքերը՝ Սարգիս Մելքոնյան ավազանի անտոնով:

ՍԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾԻՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՐԳ

СОДЕРЖАНИЕ

ПАТРИАРШИЕ ЭНЦИКЛИКИ. БЛАГОСЛОВИТЕЛЬНЫЕ ГРАМОТЫ

Наставление Его Святейшества Гарегина II, Католикоса Всех Армян, по случаю праздника Святого Воскресения.....	3
Энциклика Католикоса Всех Армян к 500-летию армянского книгопечатания.....	7
Письмо благословения и признания Его Святейшества Гарегина II, Католикоса Всех Армян, г-ну Альберту Мкртчяну.....	9
Письмо благословения и признания Его Святейшества Гарегина II, Католикоса Всех Армян, г-ну Ваагну Авакяну.....	11

ОФИЦИАЛЬНОЕ

Католикос Всех Армян принял премьер-министра Болгарии.....	13
Католикос Всех Армян принял министра иностранных дел Республики Кипр.....	14
Поздравительное послание Его Святейшества Гарегина II, Католикоса Всех Армян, по случаю праздника Благовещения и праздника Материнства и красоты.....	14
Католикос Всех Армян принял министра сельского хозяйства Израиля.....	15
Католикос Всех Армян принял министра иностранных дел Беларуси.....	16
Католикос Всех Армян принял генерального директора МАГАТЭ.....	17
Католикос Всех Армян принял министра культуры и национального наследия Румынии.....	17
Католикос Всех Армян принял мэра г.Буэнос-Айрес.....	18
Католикос Всех Армян принял делегацию ЮНЕСКО.....	19
Католикос Всех Армян принял главу провинции Милана.....	19

ПРОПОВЕДИ

Проповедь епископа Овакима Манукяна на Божественной Литургии в Кафедральном соборе Св. Эчмиадзина в праздник Вербного Воскресения.....	21
--	----

РЕЛИГИЕВЕДЕНИЕ

ИЕРОМОНАХ ШАГՔ АНАНЯН — Античные греческие авторы в Деяниях Апостолов и посланиях Апостола Павла.....24

ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

АШОТ АЙРУНИ — Армянские погромы 1890-х гг. в оценке германской общественной мысли.....29

ПЕТРОС ОВАННИСЯН — Из политической публицистики Н. Адонца.....60

АРМИНՔ АСАТРԻԱՆ — Никол Карапетян. Перипетии Армянского вопроса.....67

СООБЩЕНИЯ

ОВАНЕС ЗАТИКԻԱՆ - Большевистские решения Армянского вопроса (16 марта - 13 октября 1921 г.).....79

ИЕРЕЙ АРАРАТ ПОГОСԻԱՆ — Сасун, тоскую по тебе!.....83

ДУХОВНЫЕ ЧТЕНИЯ

ЕПИСКОП АЙКАЗՄՆ ՆԱԺԺԱՐԻԱՆ - Жизнь и учение Иисуса Христа по Ветхому Завету.....88

ИЕРЕЙ ГЕВОНԴ ՄԱԻԼԻԱՆ — Новые вызовы. Лже”Библия” Бруклинской организации.....100

ИЕРОМОНАХ ИЕРЕМИԱ ԱԲԳԱՐԻԱՆ — Субкультура эмо.....106

РЕЦЕНЗИИ. БИБЛИОГРАФИЯ

ՎԱԱՆ ՏԱԳԱՏԵԼԻԱՆ — Пир гиен.....109

ЦЕРКОВНАЯ ЖИЗН. НОВОСТИ.....124

CONTENTS

ENCYCLICALS AND LETTERS OF BLESSING

Message of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the feast of Holy Resurrection	3
Encyclical of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the 500 th anniversary of the Armenian publishing	7
Letter of Blessing of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to Mr. Albert Mkrtchyan	9
Letter of Blessing of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to Mr. Vahan Avagyan.....	11

OFFICIAL

Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Prime Minister of Bulgaria	13
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Cyprus.....	14
Message of congratulation of His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, on the occasion of the Feast of Annunciation and the Motherhood.....	14
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Agriculture of Israel	15
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Belarus	16
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Chief Director of the International Atomic Energy Agency (IAEA)	17
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the Minister of culture and national heritage of Romania	17
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the mayor of Buenos Aires	18
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the delegation of UNESCO.....	19
Audience granted by His Holiness Karekin II, Catholicos of All Armenians, to the governor of Milan	19

SERMONS

Sermon delivered by His Grace Bishop Hovakim Manoukyan during the Divine Liturgy celebrated in the Cathedral of Holy Etchmiadzin on the occasion of the feast of Palm Sunday21

RELIGIOUS STUDIES

REV. FR. SHAHE ANANYAN – antique Greek authors in the Acts of the Apostles and Epistles of St. Paul24

HISTORICAL-PHILOLOGICAL STUDIES

ASHOT HAYROUNY – Armenian massacres of 1890s by estimation of German public mind29

PETROS HOVHANNISYAN – From the pages of publicism of N. Adonts.....60

ARMINE ASSATRYAN – Nikol Karapetyan: On the crossroads of the Armenian issue.....67

ESSAYS

HOVHANNES ZATIKYAN – Bolshevik solutions of the Armenian issue (March 16-October 13, 1921).....79

FR. ARARAT POGHOSYAN – Sassoun, I miss you83

SPIRITUAL READINGS

BISHOP HAYGAZOUN NAJARYAN – Jesus’ life and teachings represented by the Old Testament88

FR. GHEVOND MAYILYAN – New challenges: the Pseudo “Bible” of the Brookline organization100

REV. FR. YEREMIA ABGARYAN – Emo subculture106

LITERARY REVIEW

VAHAN SAGHATELYAN – Feast of hyenas109

BRIEF CHURCH NEWS124

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ. ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԳՐԵՐ

Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Գաբրելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի պարզամը Սուրբ Հարության փո- նի առիթով.....	3
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սրբափառ կոնդակը՝ հայ գրապարտության 500-ամեակի առ- թիվ.....	7
Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Գաբրելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնության եւ գնահատանագ գիրը փխար Արքեպ Մկրտչեանին.....	9
Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Գաբրելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օրհնության եւ գնահատանագ գի- րը փխար Վահան Աւագեանին.....	11

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բուլղարիայի վարչապետին.....	13
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Կիպրոսի Հանրապետության ԱԳ նախարարին.....	14
Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Գաբրելին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի շնորհավորական ուղերձը Ավերման փոնի եւ Մայրության եւ գեղեցկության օրվա առիթով.....	14
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Իսրայելի գյուղաբնակչության նախարարին.....	15
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բելառուսի Հանրապետության արքային գործերի նախարարին.....	16
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց ԱԷՄԳ գլխավոր փնթորին.....	17
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Ռումինիայի մշակույթի եւ ազգային ժառանգության նախարարին.....	17
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Բուենոս Այրեսի քաղաքապետին.....	18
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պարավիթակությունը.....	19
Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընդունեց Միլանի նահանգապետին.....	19

ՔԱՐՈՋԽՕՍԱԿԱՆ

Տ. Հովակիմ եպիսկոպոս Մանուկյանի քարոզը՝ խոսված Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում Ծաղ- կազարդի փոնին մատուցված Ս. Պարարագին.....	21
--	----

ԿՐՏՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

Տ. ՀԱՆԵ ԱԲՂ. ԱՆԱՆՅԱՆ - Հույն անարիկ հեղինակները Գործը Առաքելոցում եւ Պողոս առաքյալի թղթերում.....	24
--	----

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՇՈՏ ՆԱՅՐՈՒՆԻ - 1890-ական թթ. հայկական կոպորացիաները գերմանական հասարակական մտքի գնահատմամբ.....29

ՊԵՏՐՈՍ ՆՈՎՆԱՆԻՍՅԱՆ - Ն. Ադունցի քաղաքական հրապարակախոսության էջերից.....60

ԱՐՄԵՆԵ ԱՍԱՏՐՅԱՆ - Նիկոլ Կարապետյան. Ղազարյան Նարգի քառուղիներում.....67

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ՆՈՎՆԱՆԵՍ ԶԱՏԻԿՅԱՆ - Ղազարյան Նարգի բոլշևիկյան լուծումները (1921 թ. 16 մարտի - 13 հոկտեմբերի).....79

Տ. ԱՐԱՐԱՏ ՔՆՆ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, - Սասուն, կարոտ եմ քզի.....83

ՀՈԳԵԻՈՐ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Տ. ՆԱՅԿԱԶՈՒՆ ԵՊՍ. ՆԱԶԱՐՅԱՆ - Տիտուսի կյանքը եւ ուսմունքը ի դեմս Տին Կրակարանի.....88

Տ. ՂԵՒՈՆԴ ՔՆՆ. ՄԱՅԻՆՅԱՆ - Նոր մարտահրավերներ. Բրոկլինյան կազմակերպության կեղծ «Աստվածաշունչը».....100

Տ. ԵՐԵՄԻԱ ԱՐԴ. ԱՐԳԱՐՅԱՆ - Էմո ենթամշակույթ.....106

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՆԱՆ ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ - Բորենիների խրախճանքը.....109

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ124

ԴԱՍԻՉ՝ 77764

ԳԼԽԱՒՈՐ ԽՍՐԱԳԻՐ՝ ԱՐՇԱԿ ՄԱՂԱՅԵԱՆ

ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱՍՅԷՆ
ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՆՐԱԴԵՏՈՒԹԻՒՆ, ԷՋՄԻԱԾԻՆ
«ԷՋՄԻԱԾԻՆ»
ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Республика Армения, Эчмиадзин. Редакция журнала §Эчмиадзин|.
Republic of Armenia, Etchmiadzin, Redaction of Review §Etchmiadzin|.

Էլ. փոստ՝ mayratoriamsagir@gmail.com կամ etchmiadzinamsagir@gmail.com

Ստորագրուած է փապոսոսութաւն՝ 17. 05. 2012թ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆ